

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 616

Title: *Sabla Pawa*
(Mehabaret)

616

सभापर्वम् (महाभारते)

: Sabha Parva from		Title
:	: Mahā Bhārata	Author
:	:	Editor
:	:	Year, Vols.
:	:	Publisher
616 :	:	Remarks

Puranic Lit. Original

श्रीमन्महागणपतये नमः निर्विघ्नमस्तु नारायणं नमस्कृत्य नरैर्वै नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो ज्ञयमुदीरये
 त १ वैशाखाय नमः ततो ब्रवीन्मयः पार्थिवा सुदेवस्य संनिधौ प्राञ्जलिः श्रद्धाया वाचो पूजयित्वा पुनः पुनः अस्मा
 च कृष्णार्त्सरं व्याप्तावकाश्चिद्विद्वतः त्वया त्रातोस्मि कौंतेय ब्रह्मिकं करवाणि अर्जुन उवाच कृतमेव त्वया सर्वं त्व
 स्ति गच्छ महामुनः प्रीतिमान्भवतो नित्यं प्रीतिमंतो वयं वते मय उवाच युक्तमेव त्वयि विभो यथा ह्यपुरुषर्षभ प्रीतिर
 र्वमहं किंचित्कुरु मिच्छामि भारत अहं हि विभू कर्मावेदानवानां महाकविः सो ह वै तत्कृतं कर्तुं किं विद्विच्छामि पांडव अ
 र्जुन उवाच विमोचितं प्राणकृष्ण दत्तात्मानं मन्यसे न घ एवं गतेन शक्नोमि किंचित्कारयितुं त्वया न चापि तव संकल्पं
 मोघमिच्छामि दानव क्लृप्तस्य क्रियतां किंचित्ते प्रविकृतं मयि वैशम् नोदितो वा सुदेव स्तु मये न नरतर्पण
 मुहूर्तमिव संदध्यो किमयं बोधतामिति ततो विविंत्य मनसा लोकनाथः प्रज्ञापतिः नोदयामास तं कृष्णः सभा वै क्रि
 यतामिति यदित्यं कर्तुं कामोसि प्रियं शिल्पं चावर धर्मराजस्य देते यया दृशी निहमन्यसे यो कृतो नानु कुरु भि
 कुशला प्रेक्ष्य मानवाः मनुष्यलोकं क्लृप्तेस्मिन् सादृशी कुरु वै सभा यत्र दिव्या नभि प्रायान्पश्याम विहितो ह्य
 या असुरान्मानुषांश्चैव तौ सनां कुरु वै मया वैशम् प्रतिगृह्यतु तद्वाक्यं संप्रहृष्टो मयस्तदा विमानप्रति
 मां चक्रे पांडवस्य सभा तदा ततः क्लृप्ता पार्थश्च धर्मराजे युधिष्ठिरः सर्वमेव तद्वा द्याय दर्शयामास्तु मेयं

श्रीः

किं कृतं तो द्विरन्तिक द्विजतारिंशदंगुलः ४

तस्मै युधिष्ठिरः पूजां यथार्हमकरोत्तदा सतृतां प्रतिजग्राह मयः सत्कृत्य सत्कृतः स पूर्वदेववरितं तदा तत्र विज्ञापते क
 थयामास देतेयः पांडुपुत्रेण भारत सकालं कं विदाश्वस्य विभू कर्मा विविंत्य च सभां प्रचक्रमे कर्तुं पांडवस्य मनोर
 मां अभिप्रायेण पार्थानां क्लृप्तस्य वमहात्मनः पुण्येह निमृहातेजाः कृतकौतुकमंगलः तर्पयित्वा द्विजध्वजान्याप
 सेनससर्पिषा धनं बहुविधं दत्वा तेभ्यः परवन्वीर्यावान् सर्वतु गुणसंपन्नां दिव्यरूपान् मनोरमां दृश किं कुरु सदस्त्रातां पा
 पयामास सर्वतः इति महाभारते सुभापर्वणि सभापन्यासः १ वैशां उपित्वा सांडवप्रस्ते सुखावासं जनाह
 नः पार्थः प्रीतिस्मा युक्तः पूजनाहो भिपूजितः गमनाय मतिं चक्रे पितुर्देन लालसः धर्मराजमथामं चैव हर्थावपृथुलो
 चनः ववंदे वरणामूर्धा जगदंघ्रिः पितृषुः सतदा मूर्ध्ना ध्याय परिषत्तश्चैव ददृशो नंतरं क्लृप्तामग्निनी स्वां मह
 यशाः तामुपत्य दृषीकुरुः प्रीत्या बाष्पसमन्वितः पथो तथ्यं हितं वाक्यं गुरुस्त्वया श्रुतं मुहु उवाच भगवान् मद्रा सुनद्रा
 मद्रा विणी तया स्वर्जगामिनि श्रापितो वचनानि सः संपूजितश्चायस क्लृप्तिरसां च भिवादिताः तामनुज्ञाप्य वाक्प्रेयः
 प्रतिनंद्य वभामिनी ददृशो नंतरं क्लृप्ता धौर्म्यं वापि जनाह नः ववंदे नयथा न्यार्थं धौर्म्यं न पुरुषोत्तमः द्रापदी सां त्वयित्वा
 च तथा मं अजनाह नः भ्रातृभ्यगमद्भीमान्यार्थं न सहितो बली भ्रातृभिः पंचभिः क्लृप्ता दृष्टैः शकद्वामैः यात्रा
 कालस्य योग्यानि कर्माणि गरुडध्वजाः कर्तुं कामः शुचिर्हत्वा स्नातवा समलंकृतः अर्चयामास देवीं द्विजांश्च यु

श

सभा
२

दुर्गवः माल्यजाप्यनमस्कारैर्गंधैश्चावनेरपि सहस्रवासर्वकार्याणि प्रतस्तुष्टुषांवरः उपेक्षस्युद्धुषेद्योवाद्यकसं
विनिर्गतः स्वस्तिवाच्योर्दतोविप्रान्धिपात्रघृताकृतः वसुप्रदायनततः प्रदक्षिणमवर्तत कांचनरथमाख्यायतास्य
केतनमाशुगं गद्याचक्रादिशाङ्खादिद्युगधैरादंतंशुनं तिथावयसुनं कृत्रेमुद्धेनैरगुणान्विते प्रययोपुंडरीका
स्तः शोभ्यसुगीववाहनः अन्वारुतेहवाप्यनंप्रमणाराजायुधिष्ठिरः अपास्यवास्ययंतारदारुकंयत्तसत्तम अनीश
नंप्रजशाहखयंकुरुपतिस्तदा उपास्यार्जुनश्चापिनामरथ्यजनसितं रुक्मदंडं हृद्वाहुर्विदुषावप्रदक्षिणां त
थैवभीमसेनोपियमाभ्यासहितोवली दृष्टतोनुययोक्कल्लुमृत्विष्यास्जनेः सह सतथाभ्रातृभिः सर्वैः केशवः परि
वीरहा अर्जुनीयमानः शुशुभे शिष्यैरिवगुरुः प्रियः पार्थमामं अगाविंदः परिष्वज्यपीडितं युधिष्ठिरं प्रजयिता
भीमसेनं यमोतथा परिष्वक्तोभृशं तस्तेयमाभ्यामनिवादितः योजनाष्टमयोगत्वाकृष्णः परपुरंजयः युधिष्ठि
रंसमामं अनिवर्तस्वतिभारत ततोनिवाद्यगाविंदः पादौजग्राहधर्मवित् उक्तायधर्मराजं कृतमध्यापाध्यायकेश
वं पांडवोयादवश्रेष्ठं कलं कमललोचनं गम्यतामित्यनुज्ञाप्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ततस्तेसंविदं कृत्वा यथावत्
मधुसूदनः निर्वर्त्य च तथा कृत्वा त्याज्यवान् सपदानुगान् स्वांपुरीप्रययोदृष्टो यथाशकोमरावती लोचनेरनुजग्मु
स्तेतमादृष्टिपथात्तदा मनोभिरभिजग्मुस्तं कलुषीतिसमनयात् अतस्तमनसामिवतेषां केशवदर्शने क्षिप्र

श्रीः
२

मंतर्द्धशौरिश्चकृष्णप्रियदर्शनः अकामाख्यपाथोस्तेगोविंदगतमानसाः निवृत्योपपुः सर्वस्वपुरं पुरुषपत्न्याः स्पंदने
नथकृष्णोपित्वरितं द्वारकामगात् सात्वतेनयवरिणहृष्टतोयायिनातदा दारुकेण च सत्तेन सहितो देवकीसुतः सगतो
द्वारकाशौरिर्गुरुमानिववेगवान् वेदां निवृत्य धर्मराजं कृतसहभ्रातृभिर्युक्तात् सुहृत्परिहृताराजाप्रविवेश
पुरातमं विस्तज्य सुहृदः सर्वान्भ्रातृभ्यः श्रद्धां धर्मराजं मुमोदपुरुषव्याघ्रोदौपद्यासहितो नृपः वैशं केशवोपि
मुदायुक्तः प्रविवेश पुरातमं पूज्यमानाय दुश्श्रेष्ठः रुयसतमुखस्तथा आहुकंपितरं हृदं मातरं च यशस्विनीं अनिवाद्य
वक्तव्यवस्थितः कमललोचनः प्रहृष्टशोबनिशाब्दाश्चारुदेहगदंतया अनिरुद्धं च भ्रातृचपरिष्वज्य जनार्दनः सहदेवस्य
नुज्ञातोरुक्तिण्या नवनययो मयोपि सुमहाभागः सर्वरत्नविभूषितां विधिवत्कल्पयामास सभां धर्मसुतायवे
दुतिसभापर्वणि २ वैशं अथाब्रवीन्मयः पार्थमर्जुनं जयतांवरं आपृच्छेत्वांगमिष्यामि क्षिप्रमेथामिवाप्यहं
उत्तरेण तु कलासानेनाकंपर्वतं प्रति यियसमाणेष्टपुरादानवेषु मया कृतं चित्रं माणिमयं भांडं रस्यं विदुसः प्रति सभायां सत्यं
संधस्य यदासीदुषपर्वणः आगमिष्यामि तं कृत्वा यदिति धृतिभारत ततः सभाकरिष्यामि पांडवस्य यशस्विनीं मनः प्रह्ला
दिनीं चित्रां सर्वरत्नविभूषितां अस्मिन्विदुसः स्युः प्रागदाचकुरुनंदन निहिता वृषपर्वणं राज्ञा हृत्यारणेरिष्ये सुवर्णविंदु
मिश्रित्रागुर्वीभारसहा दृढा सावैशानसहस्यस्य संनिता शशुघातिनी अनुस्त्वाचभीमस्य गांडीविभवतोयथा वारुणस्य
महाशंखो देवदत्तः सुघोषवान् सर्वमेतत्प्रदास्यामि भवतेनात्र संशयः इत्युक्त्वा सासुरः पार्थं प्रागुदीचीं दिशंगतः अथा

सभा
३

तरेण कैलौ सो नैनाकं पर्वतं प्रति हिरण्यशृंगं तन्महान्महामणिमयोगिशिः रम्यं बिंदु सरोनामयत्रयं जगद्भूमीरयः
इष्टं भागीरथी गंगां मुवा सवेकुलाः समाः यत्रेष्टं सर्वदेतानामीश्वरेण न हात्मना आहूताः कृतवा मुख्याः शतं नरस
तम यत्र शृणामणिमया श्रव्याश्चैव हिरण्यमयाः शोभायै विदितास्तत्र न वेदुष्टांततः कृताः यत्रेष्टा सगतः सिद्धिं स
हसाक्षः शशीपतिः यत्र भूतपतिः सृष्ट्वा सर्वलोकान्मनातनः उपस्थितातिमतेष्टाः स्थितो नृतेः सहस्रशः नरना
ययलो ब्रह्मायमस्त्वापुत्रपंचमः उवासेतत्रयः सत्रं सहस्रयुगपयं ये यत्रेष्टं वा सुदेवन सत्रे वषमेणा न्वहन्
श्रद्धधानेन सततं धर्मसंप्रतिपत्तये सुवर्णमालिना नृपांश्चैत्योश्चाप्यतिमासुगन् ददौ यत्र सहस्राणि प्र
युतानि वकेशकः तत्र गत्वा सज्जगद्गद्गं शंखं च नारत स्फटिकं च सभा इव यदा सीदुष्य पर्वणः किंकराः सद्य
होभियदरक्षन्महाधनं तदगृह्णन्मयः सत्रगता सर्वतदासुरः तदा हत्यत्र तोत्रे सोमसुरो प्रतिमां सभां विश्व
तोत्रिषु लोकेषु दिव्योमणिमयीं शुभां गद्गं च भीमसेनाय प्रवर्गं प्रददौ तदा देवदत्तां वाङ्मनाय शंखं प्रवरमुत्तमं य
स्य शंखस्य नादेन भूतानि प्रवर्कपिरे सभा च सामहाराजशतकुं नमयद्भुमा दृश किंक सहास्राणि समंतादाय
तातवत् यथा वदुर्गथा कस्य सोमस्य नयथा सभा भ्राजमाना तथा तप्येदधारपरमं धनुः अभिघ्नती व प्रवैया
प्रभामकस्य नासुरां प्रवतो ज्वलमाने वदिया दिव्येन तजसा नवमेघप्रतीकाशादिवमावृत्य धिधिता आ

श्रीः
३

५२

५२

यत्ताविष्णुलारस्याविचित्रमणिवेदिका उत्तमद्रव्यसंपन्ता रत्नप्राकारमालिनी बहुचित्रा बहुधाता
विकृता विश्वकर्मणा नसास्वती सधर्मावा ब्रह्मणो वाथ बौद्धशी सभा रूपेण संपन्तायां चक्रमिति
मात्मयः तांस्मत्तत्रमयेनोक्ता रक्षंति च वहंति च सभामष्टौ सहस्राणि किंकरा नामाराक्षसाः अतरिक्ष
चराधारामहाकायाममहाबलाः रक्ताक्षाः पिंगलाक्षान्भुक्तिवर्णाः प्रहारिणः सस्यां सभायां न
नलिनी चकार प्रतिमां मयः वेड्य पत्रविततां मणिमालां ज्वलां बुडां हैमसौगंधिकवतीं नानादि
जगणायुतां पुष्पितैः पंकडैश्चित्रां क्रैर्मर्मलेयैश्च कांचनैः चित्रस्फटिकसोपातां निष्यंकसलिली
शुभां मंदार्नीलसमुद्रतां मुक्ताबिंदुभिराचितां महामणिशिलायद्वयं तवेदिकां आयित्य
मानवाः केचिदृष्ट्वा न विद्वानन्ते तेज्ञानात्प्रपतन्ति स्म नरा विभ्रांतचेतसः तां सभामिति नित्यं
पुष्पवंतो महादुमाः आसन्नानाविधानीलाः शीतच्छायामनोरमाः काननानि सगंधीतियु
क्तरिण्यस्त्रिंशः हंसकारं देवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः जलजानां च यद्वातां स्खलजा
नां च सर्वशः मारुतो गंधमादाय पांडवान्मनिषेवते ईदृशीं तां सभां कत्वा मासैः परिचतुर्द

५३

समा०

४

न्य०

शैः निष्ठितो धर्मराजाय नमो राजा विदयत इति सभापर्वणि ३ वैशंपायन उवाच ततः प्रवेशनंतस्याचेक
राजतुधिष्ठिरः साज्यवपायसेवकः अयुतं भोजयित्वा तु ब्राह्मणानां पुधिष्ठिरः साज्येन पायसेन वमधुना मिश्रितेन च
भसे मूलेः फले चैव मीसवर्गिहाराणां कृत्स्नं राण्यजीतं त्याद विद्यो एव सर्वशः मांसप्रकारैर्विविधैः खाद्यैश्चापितया न्य
कोष्यैश्च विविधैराजनीयैश्च वकुविस्तरैः असते श्रेयवा सोभिर्माल्यैस्तु चैवैरपि तप्या मासविप्रं द्रव्यान्नानादिगन्धैः स
मागतान् दृष्टेतेभ्यः सहस्राणि गवां प्रत्येकशः पुमान् पुण्याहोपसत्तासीदिवस्त्रगिवभारत वादित्रैर्विविधैर्गन्धैः
चावैरपि पूजयित्वा कुरुक्षेत्रे देवतानि निवेश्य तत्र मच्छान् गच्छच्छः सतावेनालिङ्गं मृत्वा उपतस्त्रुमहात्मानं धर्मं
त्रयुधिष्ठिरं तथा सल्लत्वा राजा तांश्चाहूतः मिः सह पांडवः तस्यां सभायां राण्यां चैव शक्रो यथा हि व सभायामप्ययस्तस्या
पांडवैः सह आसते आसां च कुनरिद्राश्च नानादेशसमागताः असितो देवलः सत्यः सर्पिर्माली महाशिराः श्रवीचसु
सुमित्रश्च मेत्रेयः शुनको बलिः वको दाल्यः सल्लशिराः कृष्णद्रोणायनशुकः सुमंतुर्जैमिनिः पेलो व्यासशिष्याश्चैव
य ते तिरिया जवल्क्यश्च सुतो लोमहर्षणः असुतो च श्रेयोधाम्यश्च अणो मांडव्यकौशिको दामोद्रीपस्त्रवल्क्यश्चैव
होद्यवज्जानुजः मौजायनो वायुमहः पराशर्यश्च शार्ङ्गिकः वलीवाकः शिनीवाकः सत्यवाकः कृतश्मः आतृकणः त्रिलोच
श्च आलंबः पारिजातकः पर्वतश्च महाभागो मार्कंडेयो महा मुनिः पवित्रपाणिः सावर्णो बालुकिगोलवस्तथा जंघाव
धश्चैव भ्यश्च कोकवेगाश्च वागुरुः हरिवभ्रुश्च कोटिन्यो बभ्रुमाली सनातनः कक्षीवान् कुक्षिजश्चैव नाविकेतोथ

स. ५

श्रीः
५

यगोतमः पैंगो वराहः पुनकः शांडिल्यश्च महातपाः कुकुरो वेणुजंघोथकालपः कठएव च मुनयो धर्मविद्वांसो धृतात्मानो हि
तंद्रियाः एतैर्नान्येव बहवो वेदे वेदंगपारगाः उपासते महात्मानं सभायामपि सत्तमाः कथयन्तः कथाः पुण्या धर्मज्ञाः शुचयो
मलाः तथैव सत्रियश्चैव धर्मराजमुपासते श्रीमान् मोहात्मा धर्मात्मा मुंजैकेतुर्विवर्द्धनः संग्रामजिह्वमुखश्च उग्रसन
श्च वीर्यवान् कक्षसेनः क्षितिपतिः क्षेमकक्षी पराजितः कंबोजराजः कमठः कं पनश्च महाबलः सततकंपया मास्यवना
नकएवयः बलपौरुषसंपन्नः कृताश्वानमितौजसः यथासुरा न्कालकेयान् देवो वज्रधरस्तथा जयसुरो मुद्रकानां च
राजा कुंतिः पुलिंदश्च किरातमूर्जः तथागवंगो सहपुंड्रकेण पांडुराजो च सहाध्रुकेण अंगो वंगः सुमित्रश्चैव श्रेयोधाम्यश्च
मित्रकर्शनः किरातराजः सुमना पवनाधिपतिस्तथा चाणरो देवरातश्च भोजो भीमरथश्चैवः कृतायुधश्च कालि
गोजयसेनश्च मागधः सुशमी च कितानश्च पुरुश्चो मित्रकर्शनः केतुमान् च सुदानश्चैव देहोपकृतक्षणः सुधर्मो
चानिरुद्धश्च कृतायुश्च महाबलः अन्तराजो दुर्धर्षः क्रमजिह्व सुदर्शनः शिशुपाळः सहस्रतः कुरुपाधिपतिस्तथा
वल्लीनां चैव दुर्धर्षाः कुमारो देवरूपिणः आडुको विप्रयुग्मेव गदः सारणएव च अक्रूरः कृतवमी च सत्यकक्षश्चिनः सुतः
नीष्मकोथादृतिश्चैव द्रुमस्येनश्च वीर्यवान् केकयाश्च महोपासाय जसेनश्च सोमकिः केतुमान् च सुमोश्चैव दहतायुश्च महा
बलः एतैर्नान्येव बहवः सत्रियामुख्यसत्तमाः उपासते सभायां समकुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं अर्जुनं चैव सश्रित्य राजे
पुत्रामहाबलाः अशिक्षितधनुर्वेदं रौरवजिनवाससः तनूश्च शिशितो राजन् कुमारश्चैव हर्षिर्नृपः शक्तिनेयश्चैव साव
श्च युयुधानश्च सात्यकिः सुधर्मा च निरुद्धश्च श्रेयोधाम्यश्च नरपुंगवः एतैर्नान्येव बहवो राजानः रथिवीपत धनंजयश्चैव सत्त

सभा.
५

चनित्यमास्तेस्मृतुं वरुः उपासते महात्मानमासीनं सप्तविंशतिः चित्रसेनः सहामात्यो गंधर्वा सुरस्सुता गीतवादित्रकु
शलाः शम्पाताळ विशारदः प्रमाणेथे लथस्त्वेन किं नराः कृतनिश्चयाः संबोदितास्तं वरुणा गंधर्वसहितास्तथा गायति
दिव्यताने स्तेयथान्यायमनस्विनः पांडुपुत्रानृषीश्चैव रमयंत उपासते तस्या सभायामासीनाः सुप्रताः सत्य
संगराः दिवीवदेवा ब्रह्माणं युधिष्ठिरमुपासते इति सभापर्वणि ४ वेशं तथा तत्रोपविष्टेषु पा
उवेषु महात्मसु महत्कुत्रोपविष्टेषु गंधर्वेषु भारत वेदोपनिषदां वक्ता ऋषिः सुरगणवितः इतिहा सपुराण
ज्ञः पुराकव्यविशेषवित् न्यायविद्वन्महत्तयः पदं गविदनुत्तमः एकसंयोगनानावसमवायविशारदः वक्ता प्रग
त्माने धावीश्रमानयवित् कुविः परावरविभक्तज्ञः प्रमाण कृतनिश्चयः पंचावयवयुक्तस्य वाक्यं गुणदोष
वित् उत्तरोत्तरवक्ता च वदतोपि ह्यस्मृतः धर्मकामार्थमोक्षपुण्यावस्तुत निश्चयः तथा भुवनकोशस्य स
र्वस्यास्य महापतिः प्रत्यक्षदृष्टलोकस्पतिर्यगधर्मधर्मतथा सांख्ययोगविभागज्ञानिर्वित्तुः सुरसुरान्
संधिविग्रहतत्त्वज्ञस्तुमानविभागवित् पांडुल्ये विधिपुक्ता सर्वशास्त्रविशारदः पुंड्रगंधर्वसवीचसर्वज्ञा
प्रतिमस्तथा एतैश्चान्ये च वडुभिर्युक्तो गुणगणैर्मुनिः लोकाननुसरन् सर्वानगमतां सभां नृप नावदः सुमहात
जाभाषिभिः सहितस्तदा पारिजातेन राजेन्द्र रवतेन वधीमता सुमुखेन यद्योन्येन दवर्षिर्गमितकृतिः सभा
स्थान्यां डवान्दुष्टं प्रियमाणो मनोजवः ऊयाशीभिस्ततं विप्रो धर्मराजानमर्चयत् तमागतिमृषिर्दृष्ट्वा नाखः

श्रीः

अष्टौ पुणः पुरुषं दीपयंती प्रज्ञायेको लंपदमधुनेया पराक्रमश्चाब्जं कुभाषणं च दानं यथाशक्ति तज्ज्ञतावत्
पदपुणः अंगानि समशक्तिवयन्

साम्यमात्र
प्रज्ञाः

सर्वधर्मवित् तुतोषवयथावच्च पूजां प्राप्य युधिष्ठिरात् सोर्षितैः पार्वैः सर्वैर्महाधिवेदिपारगाः धर्मकामार्थसंपुक्तं पृच्छं
युधिष्ठिरं भारदः कश्चिदर्थं श्रवकृत्यं तं धर्मं चरमते मनः सुखानियानुभूयंते मनश्चतविहस्येत् कश्चिदाचरितं प्रचेन
देवपितामहः वर्तसे हृत्तिमस्तु धर्मार्थसहितां शुभां कश्चिदर्थेन बाधधर्मधर्मणार्थमथापि वो उन्नेवाप्रीतिसारणेन क
मनप्रबाधसे कश्चिदर्थं धर्मं कामं च जयतां वर विभज्य काळेकालज्ञः समं वरदसे वसे कश्चिद्वाङ्गुणेः वडिः सत्ता
पायास्तथानघ बलाबलं कर्म च सम्पदं वरुं देशपरीक्षसे कश्चिदात्मानमन्विष्य परां जयतां वर तथा संधायक
माणि अष्टौ भारतसे वसे कश्चित्प्रकृतयः सर्वानलुब्धान्नतर्षन् आद्यास्तथा व्यवसिनस्त्वनुरक्तास्त्रसर्वशः कश्चिन्ना
हृतैर्कैर्हते येनाप्यपरिशंकिताः ततो वातववामात्यो भिद्यते मंत्रितं तथा मित्रोदासीनशत्रूणां कश्चिद्वास्तविकीर्षितं कश्चि
संधिं यथाकां निग्रहं वोपसे वसे कश्चिद्वृत्तिमुदासीने मध्यमे वानुमन्यसे कश्चिदात्मसेमावृद्धाः शुद्धाः संबोधनस्तमाः
कुलीनाश्चानुरक्ताश्च कृतास्त्रवीरमंत्रिणः विजयो मंत्रमूलो हिराज्ञो भवति भारत कश्चिदं हृतं मंत्रे स्ते श्रमात्यैः शा
स्त्रकोविदः राष्ट्रसुरक्षितं तां शत्रुभिर्न विदुष्यते कश्चिन्निद्रावशं नैषिकश्चिक्ताळे विबुध्यसे कश्चिन्नापरात्रेषु चिंतय
स्यर्थमर्थवित् कश्चिन्मंत्रयसे नैकः कश्चिन्बहुभिः सह कश्चिते मंत्रितो मंत्रो नराष्ट्रं परिधावति कश्चिदर्थान्विनि
श्चित्य लघुमूकान्महोदयान् क्षिप्रमारुतसकृदेन विघ्नयसितादृशान् कश्चिन्सर्वकर्मोक्ताः पराक्षास्ते विशंकिताः
सर्ववापुनरुत्पन्नाः संसृष्टयत्रकारणं आत्मेरलुब्धैः कामिकस्ते च कश्चिदनुष्ठिताः कश्चिद्वाङ्मूला न्यवकृतं प्रायश्चित्वापुनः

संधिविप्र

श्लोकाः १

न संतुर्भविषुक्ता अधिकारिका कर्मोक्ताः

सभा

६

राजनीतिशा
शास्त्र

विदुस्तेवीरकर्मणि नाना रूपाणि कानि चित् कश्चि कारणिका धर्मसर्वशास्त्रेषु कोविदः कार्येति कुमारं श्रयो धर्मसुखांश
 सर्वेशः कश्चित्सहस्रैर्मर्खोणमवक्रीणा सिपडितं पंडितोत्तर्य कृष्टु कुर्यान्निमेषसंपरं कश्चिदुगोणिसर्वाणि धनधान्या
 युधादेकः यंत्रेषु परिपूर्णो नित्याशिल्यिधनुर्धरः एकोप्यमात्रो मेधा विशरोदांतो विचक्षणः राजानं राजपुत्रं वा
 प्रापयेन्महती श्रियं कश्चिदृष्टादृशान्यवस्त्रपक्षेदशपेन च स्त्रिभस्त्रिभिरवज्ञाते वीरसिंहाया निवारकेः कश्चिद्विषाम
 विदितः प्रतिपन्नस्त्रसर्वदा नित्ययुक्तो रिपुसर्वान्वीहृत्सरिपुसुदन कश्चिद्विनयसंपन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः अनुसूय
 रसंकीर्णः सत्कृतस्तेपुरोहितः कश्चिदग्निधुतेयुको विधिज्ञा मतिमान्द्रुः दुर्तं वहाष्यमाणं काले वेदयसे सदा
 कश्चिदंगेषु निष्ठातो ज्योतिषः प्रतिपादकः उपातेषु यस्मै पुदेव हः कुशलं कश्चिन्मुख्यामहस्त्रवमध्यमेषु च मध्य
 माः जघन्याश्च जघन्येषु मृत्याः कर्मसु योजिताः अमात्या नुधातीतान्यितपैतामहां कुर्वीत श्रेष्ठान्नेष्टेषु कश्चित्त्वनि
 योजयसि कर्मसु कश्चिन्नोपेदंडेन भुशमुद्विजसे प्रजाः राष्ट्रतवानुशासंति मंत्रिणो भवन्वर्धकश्चित्सीतावज्ञानं विया
 जकाः पतितं यथा उग्रं त्रैविष्टहीतारं कामयातमिव स्त्रियः कश्चिद्वृष्टश्चरन्मतिमान्द्रुतिमान्द्रुतिः कुलीनश्चानु
 रक्तश्चिदृष्टः सेनापतिस्तव कश्चिद्वृष्टस्यते मुख्याः सर्वपुष्टविशारदाः धृष्टावेद्यताविक्रमास्त्रयस्त्रयमनिर्भीताः
 कश्चिद्वृष्टस्य भक्तं वत्तनं यथाचितं संप्राप्त्यैकैकदा तस्य ददासि नाविकर्षसि कालातिक्रमणादने भक्तवत्तन
 यो भर्ताः भर्तुः कुर्वतुषड्भ्याः सो नर्यः सुमाहात्म्यतः कश्चित्सर्वे नुरक्तास्त्वांकुलपुत्राः प्रधानतः कश्चित्प्राणांस्तवार्थे

तीर्थमुपायाः

श्रीः

गर्भ

१८

२०

२२

षु संत्यजं तिसदायुधि कश्चिन्नेको बहून्सर्वोऽसर्वशः सांपराधिकान् अनुशासियथा कामं कामावाशासनातिगः कश्चि
 तुरुषकारेण पुरुषः कर्मशोभयन् लभते मानमधिकं भूयेतामक्तिं तन कश्चिद्विद्याविनीतां श्रेणरान्ज्ञानविशारदान्
 यथा हंगुणतश्चैवदानेनाप्युपपादयेत् कश्चिदारा मनुष्याणां तवार्थं मृत्युमीयुषां व्यसनं चाभ्युपेतो नो विसर्पिभरतप
 भ कश्चिद्व्यादुपगतं क्षीणवारिपुमामैतं युधावा विजितं पार्थ पुत्रवत्परिष्कारसि कश्चित्त्वमेव सक्स्याः छयिष्याः छयिषी
 पत समन्वानभिशंक्य श्रययामाता यथापिता कश्चिद्यसनिनं शत्रुं निशम्य मरतर्षभ श्रुत्यासि ज्वेनेव समीक्ष्य त्रैवि
 धं ब्रह्म यात्रामारभसे दृष्ट्या प्राप्तकाष्ठमरिंदम पाष्णिमूलं विज्ञाय व्यवसायं पराजयं बलस्य त्वमहाराज दत्तावेतनम
 प्रतः कश्चिच्च वलमुग्रभ्यः परराष्ट्र परंतप उपहृन्ना निरुत्तानि प्रयच्छसि युधादतः कश्चिदात्मानमवाग्रे विजित्य विजि
 तं द्वियः पराजिगीषसे पार्थ प्रमत्तान् जितं द्वियान् कश्चित्तेयास्यतः शत्रून् पूर्व्यांति स्वेनुष्ठिताः सामदानं च भेदश्च दंडश्च
 विधिवद्गुणाः कश्चिन्मूलं चैव कृत्वा परान्यासि विशोपते तांश्च विक्रमसंजतुं जित्वा यपरिष्कारसि कश्चिदृष्ट्यै गसंयुक्ता वतु
 विधिवत्तावतः यत्तु मुखेः सुनीतो ते द्विपतां प्रतिवाधिनी कश्चिद्वृत्तं वमुष्टिं यपरराष्ट्र परंतप अभिजाय महाराज निह
 सि समरा रिपून् कश्चित्त्व परराष्ट्र पुबद्धाधिकतास्तव अथात्समधितिष्ठंति रक्षंति यपरस्परं कश्चिदृष्ट्यै वहायै
 गात्रसंघर्षेणात्रिय श्रेयानि वमहाराज रक्षंत्यनुमतास्तव कश्चिक्कोशश्च कोष्ठं च वाहनं द्वायमायुधं आयश्चैव कृत्वा
 व्यापेस्तव भक्तैरनुष्ठितः कश्चिदाभ्यंतरेभ्यश्च बाह्येभ्यश्च विशोपते रक्षस्पात्मानमवाग्रतांश्च स्वस्यो मिथस्त्वतानि

मंत्रिभरतनिव

रथानागाहवायोधाः पञ्चमः कर्मकारकाः यदीदिशिकमुखाश्च ५

सभा०
८

तस्तत्कारितद्वेष्टः सकारणः कश्चिन्मुच्यते तेनोद्वेष्टोभान्तरर्षेभ्यः कृत्यन्तान्कश्चिदाद्यैः स्यदरिद्रस्यवसारत अथो
न्मिथ्यापश्यंतितवामाख्याहताधनैः नास्तिक्यमनृतंकोधंप्रमादंदीर्घसूत्रता अदर्शनीज्ञानवतामाहस्यंक्षिप्तचि
त्ततां एकचित्तमनर्थानामनर्थज्ञश्चिंतनं निश्चितानामनार्थमंत्रस्यापरिरक्षणं अमंगल्यंप्रयोगंचप्रसंगंवि
षयेषुच कश्चित्वंजयिष्येतानराजदोषांश्चतुर्दश प्रायशोयैर्विनश्यंतिक्रमलापिपार्थिवाः कश्चित्सफळावेदाः क
श्चित्सफळंधनं कश्चित्सफळादाराः कश्चित्सफळंभूतं युधिष्ठिरः कथंवेसफळावेदाः कथंवेसफळंधनं कथंवे
सफळादाराः कथंवेसफळंभूतं नारदः अग्निहोत्रफळावेदादत्तंनुक्तंफळंधनं रतिपुत्रफळादाराशीलवृत्तफळंभू
तं वैशं० एतदाख्यायसमुनिर्नारदोवैमहातपाः प्रप्रच्छानंतरमिदधमात्मानंयुधिरं नारदः कश्चिदव्यागतादूराद्वा
णिजालोभकारणात् यथाकेमवहायतेकुलंशुक्लोपजीविभिः कश्चित्पुरुषाराजसुराद्येचमानिताः उपानयंतिपेण्या
निउपधाभिरवंचिताः कश्चिकुलोपिवृद्धानांधर्मोत्सहितगिरः नित्यमर्थविदांतातयथाधर्मोर्थदर्शिना कश्चित्कृषि
तंत्रेषुगोषुपुष्पफलेषुच धर्मार्थेचद्विज्ञातिभ्यादीयसमधुसर्पिषी इवोपकरणं किंनित्सर्वदासर्वशिल्पिनां चारु
मीस्यावरसम्यङ्जितं संप्रयच्छसि कश्चित्कृतविजानीषेकतोरंनप्रशंससि सतांमध्येनहाराजसकरोविचपूजय
न् कश्चित्सत्राणिसर्वाणिगृह्णासिभूतर्षभ हस्तिस्त्राश्चसर्वाणिरपसत्राणिवाविभा कश्चिदभ्यस्यतेसम्यक्
गृह्णतेभरतर्षभ धनुर्वेदस्यसर्ववयंनस्त्रंननागरं कश्चिदस्त्राणिसर्वाणिब्रह्मदंडश्चतेनघ विषयोगास्त

शिरसि

अभिचारिकं

तेभ्योहोमिभ्योनेरयन्तं५

थासर्वविजिताः शत्रुनाशनाः कश्चिदग्निभयाद्धेवसर्पव्यालभयात्तथा रोगरक्षोभयाद्धेवराष्ट्रंखंपरिरक्षसि कश्चिदंधा
सूक्ताश्चपंगूनंधानबोधवान् पितृवपासिधर्मज्ञतथात्रजितादपि षडनर्थोभहाराजकश्चित्पृष्ठतःकृताः निद्रालस्यंभ
यंकोधोमादिवंदीर्घसूत्रता वैशं० ततःकुरुणामृषभोमहात्माश्रुतागिरोब्राह्मणसन्नमस्य प्रणम्यपादावसिवाद्यु
त्सोराजाब्रवीन्नारदंदेवरूपं युधिष्ठिरः एवंकरिष्यामियथात्वमेतंप्रजाहिमेभ्यएवाभिवृद्धा उक्तातथाकश्चैव
वकारराजा नारदः एवंयोवर्ततेराजाचतुर्वर्णस्परक्षणे सविहृत्तेहसुमुखीशकस्येनिसलोकतां इति
भापवर्णिनारदप्रभः ७ वैशं० संप्रज्ज्ञायाम्यनुज्ञातोब्रह्मर्षेर्वचनात्परं प्रत्युवाचानुपूर्वेणधर्मराजोयुधि
रः भगवान्याप्यमाहेतंयथाकद्वमनिश्चयं यथाशक्तियथान्यायंक्रियेतयंविधिर्मया राजाभिर्यथाकार्यपुरा
वेतन्नसंशयः यथान्यायोपनीतार्थकृतंहेतुमदर्थवत् वतुसमर्थतेषांयानुमिष्टमहेविभो ननुशक्यंतथानंतुंयथा
तेर्नियतात्मभिः वैशं० तंतुविश्वांतमासीनंदेवर्षिमनितधृतिं एवमुक्त्वासधर्मोत्तावाक्यंतदभिरूप्य मुद्रतोत्प्रा
प्तकालंचदृष्ट्वालोकचरंमुनिं नारदंस्वस्तिमासीनमुपासीतेयुधिष्ठिरः अप्रकृतांडवस्तत्रराजमध्येनहामहाध
तिं युधिष्ठिरः भवान्संवरतेलोकान्सदानानाविधान्ब्रह्म ब्रह्मणानिर्मितान्पूर्वप्रेक्ष्यमाणोभनोजवः ईदृशीभवता
काशीविदुषपूर्वासमाकृतिव इतोवाभ्यसीब्रह्मस्वन्ममावश्चपृच्छतः तद्धुवानारदस्तस्यधर्मराजस्यभाषि

सभा
७

यत्न

पांडु बंधुसुबावेदंस्मरन्धुरयागिरा नारदः मानुषेषु नमेतावदृष्टपूर्वीनवभक्ता सभासणिमयिराजन्मधेयंत
 वभारत सभांतुपितराजसुवरुणस्यवधीमतः कपायिष्यतेयंदस्यकैलासनिहयस्यच ब्रह्मणभ्रसभादिव्याकथ
 यिष्यगतकृमी दिव्यादिव्यैरभिप्रायेरुपेतांविश्वरूपिणी देवैःपितृगणैःसाध्वीयतिभिध्वयतात्मभिः दुष्प्रामुनि
 गणैर्दिव्यैर्वेदैर्यज्ञैःसदक्षिणैः यदितेभ्रवणेबुद्धिर्वैतेभ्रतवर्ष नारदेनैवमुक्तधर्मराजोपुधिधिरः प्रोज्ज्वि
 र्धातुभिःसाध्वीयैर्वैद्विजोत्तैः नारदंप्रत्यवेदिदधर्मराजोमहामनाः सभाःकथताःसर्वाःश्रोतुमिच्छामिदेवयं किं
 इत्याःस्तौसभाब्रह्मन्किंविस्तराःकिमायताः पितामहंवकेतस्यासभायांपर्युपासते वासवंदेवराजंयमंवेवस्वतं
 के वरुणंवकुबेरंवसभायांपर्युपासते एतत्सर्वयथान्यायं ब्रह्मवर्षदत्तस्त्वै श्रोतुमिच्छामिसहिताःपरकोदेदत्त
 हिनः एवमुक्तःपांडवेननारदःप्रत्यभाषत केमेणराजोदिव्यास्ताःश्रूयतामिहन्सभाः इतिसभापर्वणि द
 नारदः शक्रस्यतुसभादिव्याभास्वराकमेनिर्जिता स्वयंशक्रेणकौरव्यानिर्मितार्कसमप्रभा विस्तीर्णोयोजनशतं
 शतमचर्द्धमायता वेदायसीकामगमापंचयोजंमुद्धिता जराशोककृमापेतानिरातंकाशिवाशुभा वेश्मासनवती
 रम्पादिव्यपादपशोभिता तस्यादेवेश्वरःपार्थसभायांपरमासने आस्तेवायामेहंदाण्याश्रिपालक्ष्म्याचभार
 त विश्वरूपेननिर्देश्यकिरीटीलंकागदः विरजोवस्त्रत्रिमाल्योद्गीर्णैर्विह्वलितभिःसह तस्यामुपासतेनित्यंम
 हात्मानंशतक्रतुं मरुतःसर्वशाराजसर्वगृहमेधिनः सिद्धदेवर्षयश्चैवसाध्यादेवगणास्तथा मरुतंतांश्च

स

श्रीः
७
श्रीः

सहिताभास्वतोहेममालिनः एतेसानुवराःसर्वेपार्थशक्रमुपास्ते अमलाधूतपाप्मानोदीप्यमानोद्वाग्नयः तेजस्विनः
 सोमसुताविशोकाविगतज्वराः पराशरःपर्वतश्चतथासावर्णिगालवो शंखश्चलिखितश्चैवतथागेरशिरामुनिः दुर्वासाः
 क्रोधनश्येनस्तथादीर्घतमामुनिः पवित्रपाणिःसावर्ण्योज्ञवल्क्याथमालुकिः उदालकश्चैवकेतुस्तोडाभांडायनि
 स्तथा हविष्मांश्रगविष्महृरिश्चंद्रमार्थिवः दृढश्चोदरशांडिल्यःपाराशर्यःकृषीवलः वातस्कंधोविशारदश्चवि
 धाताकालएवच करालदंतस्त्वष्टावविश्वकर्मावर्तुवरुः अयोनिजायानिजाश्चवायुभस्माद्रुताशनः ईशानसर्वलो
 कस्यवज्रिणंसमुपासते सहदेवःसुनीथश्चवाल्मीकिश्चमहातपाः शमीकःसत्यवाक्चैव प्रेताःसत्यसंगरः मेधाति
 थिर्वामदेवःपुलस्त्यःपुलहःकतुः मरुतश्चमरीविश्वरूपापुत्रात्रमहातपाः कक्षीवानोतमस्ताद्विः तथावैश्वामिरोमुनिः
 मुनिःकालकक्षीयआश्रायोथहिरण्यपयः संवतोदेवदव्यश्चर्वीषकैसनश्चावीर्यवान् दिव्याप्रापस्तथोषधः अद्वा
 मधासरस्वती अथोधिर्मश्चकामश्चविद्युतश्चैवपांडव जलवाहास्तथामेघोवायवस्तनयित्तवः शशीदिग्यज्ञवाहा
 श्रपावकाःसप्तविंशतिः अग्नीषोमोतथेद्राग्नीमित्रश्चसवितार्यमा भगोविच्यवसाध्याश्रगुरुःशुकःस्तथैवच विश्वा
 वसुश्चित्रसेनःसुमनस्करुणस्तथा यज्ञश्चदक्षिणश्चैवगृह्हास्तोभाश्चभारत यज्ञवाहाश्चयेमंत्राः सर्वतत्रसमा
 सते तथैवाप्सरसाराजनांधर्वाश्चमनोरमाः नृत्यवादित्रगीतेश्चहोस्यश्चविविधरपि रमयंतिस्मरन्पतदेवराजंश
 तक्रतुं स्तुतिभिर्मगळेभ्यैवत्कर्वतःकर्मभिरुतथा विक्रमेभ्यमहात्मानंबलदृत्रनिर्दने अक्षराजर्षयश्चैवसर्वदेव

सभा
११

नान्येव बहवः पितृलोकसभासदः नृणां स्त्रीक्याः परिसंख्यातुं नामभिः कर्मभिस्तथा असंबाधाहिसंपाद्यैरम्याकाम
गमासभा दीर्घकालं तपस्वास्वानिर्मिता विश्वकर्मणा ज्वलन्ती भासमाना च तेजसास्त्रेण भारत तामुयतपसायां तिस्र
व्रताः सत्यवादिनः शांताः सन्यासिनः सिद्धाश्च पुण्यनकर्मणा सर्वभास्वरदेहाश्च सर्वविजो बराः वित्रांगदश्चित्र
माल्याः सर्वज्वालितकुंडलाः सुकृतैः कर्मभिः पुण्यैः परिवर्द्धिताः गंधवाश्च महात्मानसंघशश्चापरागणाः वादि
चंद्रत्यगीतवहास्यलास्यवसवराः पुण्याश्च गंधाः शशश्च तस्यां पार्थसमंततः दिव्यानि वैवमाल्यानि उपतिष्ठन्ति
नित्यशः शतशतसहस्राणि धर्मिणां प्रजेश्वरं उपासते महात्मानं रूपयुक्ता मनस्विनः इदृशी सा सभा राजान्य
तराज्ञो महात्मनः वरुणस्यापि वक्ष्यामि सभां पुष्करमालिनी इति सभा पर्वणि सभस्वरणं न नारदः
युधिष्ठिरसभा दिव्यावरुणस्यापि तस्या प्रमाणं यथा याम्या शुभप्राकारतोरणा अंतः सुतलमाख्याय विहिता
विश्वकर्मणा दिव्यरत्नमयैर्वहैः फलपुष्पप्रदयुता नीलपीता शितश्यामः शितलोकहितरपि अवतानेन स्थागुजेन
मंजरीजालधारिणि तथा शकुनयस्तस्यां विचित्रामधुरस्वराः अनिर्देश्यावपुष्मंतः शतशोथसहस्रसः सा सभा सु
सुखसंस्पर्शानिशीतानन्यधर्मदा वेश्मासनवतीरम्या सितारुणपालिता यस्यामास्तसवरुणो वारुण्याचस्त
मन्वितः दिव्यरत्नं वरधरो दिव्याभरणश्रितः स्वर्गिणोऽव्यगंधाश्च दिव्यगंधानुलेपनाः आदिता वरुणजलेन
मुपासते वासुकिस्तक्षकश्च वनागश्चैरावतरुथा कलशश्चोहितश्च वपश्च वित्रश्च वीर्यवान् कंबलाश्च तरो नो गो
ला २

लक २

श्रीः
११

कुंडधारश्च ककेदिकचनं ज्यौ कणिमा

धृतराष्ट्रबलाहको मणिमान् कुंडुर्ध्वश्चैव बलवान् पृथिवीपते प्रकाशो मृषिकादश्च ते ये वजनमेजयः पताकिमोमंडलिनः फणा
वंतश्च सर्वशः एते नान्येव बहवस्तत्र स पायुधिष्ठिर उपासते महात्मानं वरुणं विगतलमाः बलिवेशो च नो राजानरकः पृथिवी
जयः प्रकाशो विप्रचितिश्च कालकंजोश्च दानवाः सुहृदुर्मुखः शंखः सुनामा समनिस्वनः घटोदरो महापाश्वः कथनः
पिठरस्तथा विश्वरूपः सरूपश्च विरुपाय महाशिराः दशग्रीवश्च बाली च मेघवासा दशावरः टिडिप्ता विटभृतश्च संज्ञा
दश्चंद्रतापनः दसदानवसंघाश्च सर्वरुचिरकुंडलाः स्वर्गिणो मोलिनश्चैव तथा दिव्यपरिक्लृताः सर्वलब्धवराः शराः
सर्वविगतमृत्यवः ते तस्यां वरुणं देवं धर्मपाशधरं सदा उपासते महात्मानं सर्वसुखरितव्रताः तथा समुद्राश्च त्वाराव
दीभाभीरथी च सा कलिंदी विदिशावणानमदा वेगवाहिनी विपाशा च शतदृश्च चंद्रभागा सस्वती इरावती वितस्ता न सिंदु
देवनदी तथा गोदावरी कृष्णवर्णानमदा वेगवाहिनी विपाशा च शतदृश्च कावेरी च सरिद्धरा किंपुना च विशल्या च तथा वेत
णी नदी तृतीया ज्योष्ठी चैव शोणा धाश्च महानदाः च मे एव ती तथा चैव पणशामहानदी शरपूर्ववत्या च लंगली
च मीरु रा एताश्चान्याश्च राजेन्द्रसुतीरालोकविश्रुताः सरिताः सर्वशश्चान्या स्त्रीथानि च सरांसि च कृपाश्च सुप्रसवणा
दहवता युधिष्ठिर पत्न्यानि तडागानि दहवत्यथ भारत दिशस्तथामही चैव तथा सर्वमहीधराः उपासते महात्मानं सर्व
जलेश्वरस्तथा गीतवादि व्रतश्च गंधर्वाश्च रागणाः स्तवंतो वरुणं तस्यां सर्वेष्वसमासते महीधरा रत्नवंतोरसायां
यप्रविष्टिताः कथयंतु मधुराः कथास्तत्र समासते वरुणं तथा मंत्री सुनामः प्रमुपासते पुत्रपौत्रपरिवृतो गोना
स्य

सभा०

१२

कै४

मा५

क्षापुष्करेण च सर्वविग्रहवन्तस्तेतमीश्वरमुपासते एषामया सभा तात वारुणी भवतर्षभ दृष्टपूर्वा सभा म्याकुवेरस्य सभा
शृणु इति सभा पवणि वरुण सभा वर्णनं ७ नारदः सभा वैश्रवणी राजन शत योजन मायता विस्तीर्णा सप्त
तिश्रवणो जनाति सितप्रभा तपसा निर्मिता राजन्स्य वैश्रवणेन सा शिशिप्रभा खैरी सा केला सशिखरायमा गुह्य
कैरुद्यमाना सा खैविषकैव शोभते दिव्या हेममये रुचैः प्रसादे रूपशोभिता मन्दारजवती वित्रा दिव्यगंधामनोरमा
सिखांशु शिखराकारा लवमाने वदश्यते दिव्या हेममये रगे विद्युद्गिरिव विविता तस्या वैश्रवणो राजा विवित्राभार
णां वरः स्त्री सहस्रेर्धृति श्रीमाना स्तज्जलितकुंडल द्विवाकरनिभे पुण्या दिव्या स्तरण संवृते दिव्यपादा पद्माते वनिष
सौपरमासने मंदाराणाम्दाराणां वनानि परि लोडयन् संगंधिकवनानां वर्गं ध्वंगंधवहा वहन् नलिन्याश्चालकाख्या
यानंदनस्पवनस्य च शीतोद्दयसंक्लृप्ता वायुस्तमुपसवते तत्र देवाः संगंधवर्गिणो रसरसां वृत्ताः दिव्यताने मंदाराजगा
यंतस्मसमासते मिश्रकेशीवरं भाववित्रसेनाशु चास्मिता चारुनत्राद्यतावीचमेन कापुंजिकस्तुला विश्वावीसहज
न्याचप्रक्लृप्ता वायुवशीवरा वर्गान्सौरभेयीवसमीति बुद्धिदा लता एताः सहस्रशश्चान्यान्यन्यगीत विशारदाः उपतिष्ठ
ति धनदं गंधर्वी प्रसरसांगणाः अनिशो दिव्यवादित्रे नृत्यगीतसासभा अश्रुत्या रुचिराभातिगंधर्वी प्रसरसांगणे
किन्नरा मंगंधवनिशानाम तथापर मणिमयै धनदः श्वेतमद्रभ्रगुह्यकः केशरलोगंडकंडः प्रद्योतश्चमहाबलः कुर्व
वरः पिशाचश्च गजकनी विशालकः वराहकल्पाश्चान्नामः फलफरुषः फलोदकः हंसशृङ्गः शिखावती हेमनेत्रो विभीषणः

धनि६

श्रीः

१२

पुष्पाननः पिंगलः शोणितोदः प्रवालकः नृसुवास्यनिकेतश्च वीरसाश्च भारत एते वान्ये वबहवो यक्षाः शतसहस्रः सदा भगव
तीलक्ष्मीस्तत्रैव नलकूबरः अहं वदुशस्वस्यो भवंत्यन्ये वमद्विधाः ब्रह्मर्षयो भवत्यत्र तथा देवर्षयोपरे ऋष्यादाश्च तथैवान्ये
गंधर्वाश्च महाबलाः उपासते महात्मानं तस्यो धनदमीश्वरं भगवान्भूतसंघैश्च वृतः शतसहस्रशः उमापतिः पशुपतिः शल
धर्मैर्गनेत्रा म्बको राजशाहं देवीव विगतकृमा वामेन विकिटेः कुब्जैः क्षतजास्ते मन्दारवैः मंदोमासाशने रुच्य रुच्यन्वामस
बलः नानाप्रहरणैरुच्यवोतिरिव महाकूबः वृतः सखायमन्त्रास्ते देवधनदं नृप प्रहृष्टाः शतशश्चान्ये वदुशः सपरिच्छुः
गंधर्वाणां च पतयो विश्वावसुर्होहाकुहूः तुंबरुः पर्वतश्चैव शैलश्च तयापरः वित्रसेनश्च गीतज्ञश्च तथा वित्ररथोपिव
एते वान्ये वगंधर्वी धनेश्वरमुपासते विद्याधराधिपश्चैव शैलः कधर्मा सहा नुजैः उपानरिंते तत्र स्मधनानामीश्वरं प्र
भुं किन्नराः शर्त्तस्त्रधनानामीश्वरं प्रभुं आसते चापिराजानो भगवत्पुरोगमाः द्रुमः किंपुरुषेशश्च उपास्ते धनदे
रं राक्षसाधिपतिश्चैव महेंद्रो गंधमादनः सहस्रैः सहस्रैः सहस्रैः निशाचरैः विभीषणश्च धर्मिष्ठ उपास्ते श्वात
रं प्रभुं हिमवान्पारियात्रश्च विध्यकैलासमंदराः मलयोद्दुरश्चैव महेंद्रो गंधमादनः इंदुनीलः सुनाभश्च तथा दिव्या
वपर्वतो एते वान्ये वबहवः सर्वमेरुपुरोगमाः उपासते महात्मानं धनानामीश्वरं प्रभुं नदीश्वरश्च भगवान्महाकालस्त
थैव च शंकुकर्णमुखाः सर्वे दिव्याः पारिषदन्तथा काष्ठकुटीमुखोद्गी विजयावतपाधिका श्वेतश्च वृषभश्च नदं नो
स्ते महाबलः धनदं राक्षसाश्चान्ये पिशाचाश्च उपासते पारिषदः परिवृतमुमापतिमहेश्वरं सहादिदेवदेवेशं त्रैलोक्यस्वना

वनं प्रणम्य मूर्ध्ना पौलस्त्यो बद्धं रूपमुमापतिं ततोऽभ्यनुज्ञां संप्राप्य महादेवा इत्येवम् आस्तोकं ताविद्गवान्मवोधन
 पतेः सखा निधिप्रवरमुख्यो न शंखपेयो धनेश्वरः सर्वान्निधिं प्रगृह्णाथ उपास्तां वेधनेश्वरं सासभा तादृशी रम्या मया
 दृष्टांतश्चिरिदृशा पितामहसभां राजनीर्तिरिये निबोधिता इति सभापर्वणि धनदसभा वरुणं १० नारदः
 पितामहसभां तात कव्यमानां निबोध मे शक्यते या निनिर्देष्टुमं वंरुषो सिंभारत पुरादेव युगं राज्ञा दित्यो भगवान्दिवः
 आगच्छन्मानुषं लोकं दिदृक्षुर्मांगतक्लमः चरन्मानुषरूपेण स्वभादृष्ट्वा महाभुवः सतामकथयन्मध्यं दृष्ट्वा तत्तेन पांडव अत्र
 मेयां सभां दिव्यामानसी भरतर्षभ अनिर्देश्यं प्रभावेन खंभ तमना रमां भुवा गुणानहंतस्याः सभायाः पांडव वंश दर्शने
 सुस्तथा राज्ञा दित्यमिदमब्रुव भगवन् द्रष्टुमिच्छामि पितामहसभां शुभां येन सा तूपसा शक्या कर्मणा वासिगोपते ओषधे
 र्वातया युक्तेरुत्तमा पापनाशिनी तन्ममावक्ष्यमगवन्पश्येयं तां सभां यथा सततं भवतः कृत्वा सहस्रांशुर्दिवकरः प्रावात
 भरतः प्रवृत्तं वरिषं स हस्त्रिकं ब्रह्मव्रतमुपासित्वं प्रयतेनां तरात्मनो ततोर्हृदि मवत्सृष्टे समारब्धोऽमहाव्रतं ततः सप्तगवान्
 ये मिमुपादाय धीर्यवान् अगच्छन्तां सभां ब्राह्मी विपासा विगतक्लमः एवं रूपेति सा शक्या न निर्देष्टुं न सीधेप क्षणेन हि
 विमलं न्यदनिर्देश्यं वपुस्तथा न वेद परिमाणं वा संस्कारं वापि मारत नवरूपं मया तादृग्दृष्टपूर्वं कदाचन सुसुखा सा सभा
 एजन्मशीतानवधर्मदा नक्षुत्पिपास नगानिं प्राप्य तां प्राप्नुवंत्युत नाना रूपैरिव कृता मणिभिः सा सुभा खरेः ससैन्ये
 चष्टता सा तु शाश्वती नवसाक्षरा दिव्यैर्निनायिधर्मा वैर्द्वा सद्भिरमितप्रसैः अतिवद्रवस्त्वेव शिखिर्नवस्त्रयं प्रभा दीप

श्रीः

१३

तेनाकयष्टस्त्वभर्त्सयेतीव भास्करं तस्यां स भगवानास्ते विदधद्देवमानुषान् स्वयमेकोऽविशं राजाः सर्वलो
 कपितामहः उपातिष्ठति चायेनं प्रजानां पतयः शुभं दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिकश्च यपः भुः प्र भगुरत्रि
 वंसिष्ठश्च गौतमो पतर्था गिरः पुलस्त्यश्च क्रतुश्चैव प्रह्लादकर्दमस्तथा अयर्वा गिरसश्चैव वात प्रिव्याम
 रीचिपाः मनोतरिश्च विद्याश्च वायुस्ते जोजळमही शब्दस्ते तथारूपं रसो गंधश्च भारत प्रकृतिश्च विक
 रश्च यच्चान्यत्कारणं भुवः अगस्त्यश्च महातेजा मार्कण्डेयश्च वीर्यवान् जमदग्निर्भरद्वाजः संवर्तश्चैव सप्त
 दुर्वासाश्च महाभाग ऋष्यशृंगश्च धार्मिकः सनत्कुमारो भगवान्योगाचार्यो महातपाः असितो देव
 श्चैव जैगीषव्यश्च तत्त्वविद ऋषभो जितशत्रुश्च महावीर्यस्तथामणिः आयुर्वेदस्तथाष्टांगो देहवांस्त
 त्रभारत चंद्रमाः सहनक्षत्रैरादित्यश्च गभस्तिमान् वायवः क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च मूर्तिमंतो
 महात्मानो महाव्रतपरायणाः एते चान्ये च बहवो ब्रह्माणं समुपस्थिताः अर्थो धर्मश्च कामश्च हर्षो देव
 स्तपो दमः आयांति तस्यां सहस्रां गंधैर्वाप्ससां गणाः विंशतिः सप्रतिष्ठान्ये लोकपाळाश्च सर्वेशः शुभ
 वज्रपतिर्मांश्चैव बुधो गारुका वच शनैश्च रश्मिराहुश्च ग्रहाः सर्वे तथैव च मंत्रोरपंतरं चैव हरिमान् सुभा
 नपि आदित्याः साधिरा जानोनाम द्वंद्वैरुपाहताः मरुतो विश्वकर्मा च वसवश्चैव भारत तथापि रूपाः

सभा०
१४

सर्वसर्वाणि च हवीषाः ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदश्च पांडव अथर्ववेदश्च तथा सर्वशास्त्राणि चैव ह इतिहासापवेदा
श्रवेदांगानि च सर्वशः गृहायज्ञाश्च सोमाश्च देवताश्चापि सर्वशः सावित्री दुर्गातरणीवाणी सप्तविधा तथा मेधाधृतिश्च
तिष्ठेत् प्रजावृद्धिर्गंधमा सामानिस्कृतिशास्त्राणि गायत्रीविधास्तथा श्रव्याणितर्कयुक्ता निद्वहंति विशांपते नाट
टका विविधा काव्या कथा श्रव्या पिकका स्त्रिकाः तत्र तिष्ठंति पुण्या येनान्ये गुरुपूजकाः क्षणा लुप्तान् दुर्गोश्च दिवारात्रिस्तथैव
अहमासाश्च मासाश्च व्रतवः पद्मभारत संवत्सराः पंचयुगमहोरात्रश्चतुर्विधः कालश्च कृतदिव्यं नित्यमस्य मन्त्रयं धर्मयुक्तं
तथा यापिनित्यमास्ते युधिष्ठिर अदिनिर्दिष्टे नुश्चैव सुखा विनया दुरा कालका सुरभी देवी सरमा राधगोतमी प्रयाकंड
श्रवेदेवो देवता नां यमातरः इंद्राणी श्रीश्च लक्ष्मीश्च सद्रा पृथी तथा परा धृतिवीणा गता देवी द्वाः स्वाहा र्कातिरिव सुराट
वी शची चैव तथा पुष्टि रूंधती संवृतिराशी नित्यं सृष्टिर्देवी रतस्तथा एताश्चान्याश्च वेदेवो उपतस्तुः प्रजापति आदित्या व
सवोरुद्रा मरुतश्चानां शिवपि विश्वेदेवाश्च साध्याश्च पितरश्च मनोदुवाः पितृणां वगणां चिद्विसेषं वपुरुषं धर्म मूर्तिमंता
वेचनारस्त्रथश्चाप्यशरीरणः चराजाश्च महाभागा अग्निष्वात्ताश्च भारत गार्हपत्यानां कुराः पितरोऽङ्का विष्कताः सोमपा
एकभृंगाः श्वनतुर्वेदाः कलास्तथा एते चतुर्ष्वेव पुण्यतो पितरो नृप एतां याप्यायितेः पूर्वसोमश्चाप्यायते पुनः तएते पितरः स
र्वप्रजापतिमुपास्तिताः उपासते न संलक्ष्य ब्रह्मणाममिता जसं साक्षसाश्च पिशाचाश्च दानवा गुह्यकास्तथा नागाः सुपर्णाः
पशवः पितामहमुपासते स्वावराजंगमाश्च वमहास्रतास्तथा पर पुंहरश्च देवद्रो वरुणा धनदायक महोदेवः सहो नो वसदा

श्रीः
१४

गण

गच्छतिसर्वशः महासेनश्च राजेंद्रसदोपास्ते पितामहं देवो नारायणस्तस्यां तथा देवेष्वश्रये ऋषयो बालश्चित्याश्च योनि
जापो निजास्तथा याचुर्किं वित्रिलोके स्मिन्दृश्यते स्वा एतज्जंगमं सर्वतस्यां मया दृष्टं इति विद्धि नराधिप अष्टाशीतिसहस्र
णि ऋषीणामूर्ध्वरेतसां प्रजावतां न पंचाशदधीणामपि पांडव तस्मात्त्रयथा कामं दृष्ट्वा सर्वो देवो कस्यः प्रणम्य शिरसा
तस्मै सर्वयांति यथागतं अतिथीनां गतां देवान् देत्यानां गतां तथा द्विजां यज्ञान् सुपर्णां कालेयानां धर्वां परसस्तथा म
हाभागान् मितधीं ब्रह्मालोकपितामहः दयावी सर्वभूतेषु यथा भद्रं प्रतिपद्यते प्रतिगृह्यन् विष्वात्मा स्वयं हरमित
द्यतिः सात्वमानार्थसंयोगे पुनर्किं मनुजाधिप तथा ते रूपयाते अत्र प्रतिपद्मिभारत आकुलासा सभा तात भर्तृत्वे
सुखप्रदा सर्वतज्जो मयी दिव्या ब्रह्मर्षि सविता ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमाना शुशुभे विगतकुमा सा सभा तादृशी दृष्ट्वा
मया लोकेषु दुर्लेभा सभेयं राजशो दृक्मनुष्येषु यथा तव एता मया दृष्टपूर्वाः सभा देवपुभारत सभेयं मानुषे
लोके सर्वे अष्टमातव इति सभापवेणि ब्रह्मसभा वर्णनं ११ युधिष्ठिरः प्रायशो लोके राजे स्त कथि
ता वदतां वर ववस्तु तसमायांतु यथा बुद्धिमे प्रप्ता वरुणस्य सभायां तु नागस्ते कथितां प्रप्ता देत्यंशश्चापि भूपि
ष्ठाः सरितः सागरास्तथा तथा धनं पर्यं द्वागुह्यकाराक्षसास्तथा गंधर्वा परसश्च वभगवांश्च द्रव्यध्वजः पिताम
हसभायां तु कथिता स्ते महर्षयः सर्वदेव निकायाश्च सर्वशास्त्राणि चैव शक्रस्य कुसभायां तु देवाः संकीर्तिता

सभा०
१५

मुने उद्देशतश्चर्गंधर्वाविविधाभ्रमहर्षयः एकएवतुराजर्षिर्हरिश्चंद्रोमहामुने कथितस्तेसभायां वेदवेंड्यम
हामनः किंकर्मेतेनायरिततपोवानियतव्रतः येनासौसहशक्रेणस्पृष्टैस्सुमहापशाः पितृलोकगतश्चैवतयावि
प्रपितामम दृष्टः पांडुर्मेहाभागः कथंवापिसमागतः किमुक्तवांश्चभगवतन्ममावस्त्वमुत्रत वत्रः श्रोतुंमहंस
र्वपरंकोतहर्षहिमे नारदः यन्मांष्टुसिरोजेंद्रहरिश्चंद्रं प्रतिप्रभा तत्रेहंसंप्रवक्ष्यामिमाहात्म्यं तस्यधी
मतः सराजोवलयानासीत्संज्ञादुर्महंहीप्सिता तस्यसेर्वमहीपालाः शासनावनताः स्थिताः तेनकंरथमास्था
यजेन्नंदमविश्रुपितं शस्त्रप्रतोपनजिताहीपाः सप्तजनेश्वराः सनिर्जित्यमहीसैषोसशैलुवनकानना आजहा
महाराजराजस्यमहाकतं तस्यसेर्वमहीपाकाधनान्याजङ्कुराज्या द्विजानांपरिषद्धारस्तास्मिन्यज्ञेनतभवन्
प्रादाच्चद्रविणंप्रीत्यायाजकानानरेश्वरः यथाक्तवंतस्तेतस्मिंस्ततःपुनरुणाधिकं अतपयच्चविविधैर्वसुभिर्वा
स्राणांस्तथाह प्रासप्यकालेसंप्राप्तेनानादिभ्यः समागतान् भक्ष्यभोज्यैश्चविविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः रत्नै
घैस्तर्पितैस्तैर्हजिष्वसमुदाब्रूतं तजस्वीयशश्वीवनपभ्योभ्यधिकोभवत् एतस्मात्कारणातराजन्हरि
श्चंद्रोविराजते तस्योराजसहस्रेभ्यस्तद्विद्विभतर्षम समाप्यबहुरिश्चंद्रोमहापजंप्रतापवान् अविषितश्च
शुशुभेसाम्राज्येननराधिप येनान्यमहीपाकाराजस्यमहाकतं यजतेतसहस्रेणमोहंतभरतर्षभ येना

कृतं

श्रीः
१५

मे

पिनिधनं प्राप्ताः संग्रामेषु पलायिनः तेतत्त्वानंसमासाद्यश्रीमंतोभांतिनित्यशः पितावत्वाहकौतयेपांडुः केरवनंदनः हरिश्चं
द्रश्चिपदृष्टवानुपतो जातविस्मयः विज्ञायमानुषलोकमायांतमानराधिप प्रावाचप्रणतोऽस्त्वोवदेथास्त्वयुधिष्ठिरं समयेसि
महीजलुभातरस्तेस्तितावशे राजस्यं कुरुक्षेत्रमाहस्वेतिभारत त्वयिष्टुवतिपुत्रेहंहरिश्चंद्रवदायुवे मादिष्येबहुकाः श
श्वत्समाः शकस्यशंसदि एवंमेवतुवक्ष्येहंपुत्रतवनराधिप मलोकं यदिब्रूयमितिपांडुर्मेमथाश्रुवं तस्यत्वंपुरुषव्या
घ्रसंकल्पंकुरुपांडव गतासित्वंमहेंद्रस्यपूर्वः सदसलोकयां बहुविधैश्चनृपैतेकतुरेप्रसूतोमहान् द्विद्राण्यस्यतुवां
कंतिपुत्रघ्नाब्रह्मराक्षसाः युद्धंक्षेत्रशमनंरथिवीक्ष्यकारणं किंचिदेवनिमित्तंभवत्यत्रक्षयावह एतत्संनित्य
राजेंद्रयत्सेमंतसमाचर अप्रमत्तोऽस्तिगोनिष्यंवातुवर्ण्यस्परक्षणे भवश्रोधस्थमोदस्वधनेस्तपेभ्यश्चिजान् एतत्रेवि
स्तेरणोक्तं यन्मांत्वंपरिष्टुक्षि आपृष्टेत्वांगमिष्यामिदशाहेनगरं प्रति वैशंपा० एवमाख्यायपार्षेभ्योनारदेजनेमज
य जगामतेवतोराजन्तुविभियैः समागतः गतेतुनारदेपार्थोत्तावृत्तिः सहकारव राजस्यं कुरुक्षेत्रं चिंतयामास पाथिवः
इतिसभापूर्वणिसमावर्णनंसमाप्तं १२ वैशंपा० नृपेस्तद्वचनं कल्यानिशब्दासयुधिष्ठिरः चिंतयन्नाज
स्येष्टिनंलेभेशंभारत राजपुण्यं तवतं कलामहिमानं महात्मनां यज्जनां कर्मभिः पुण्यैर्भक्तिप्राप्तिं समीक्ष्य
हरिश्चंद्रं वराजर्षिरोत्तमानं विशेषतः यज्जानं यज्जमाहर्तुं राजस्यमियेषः युधिष्ठिरस्ततः सर्वानर्चयित्वा समास
दा प्रत्यर्पितश्चेतः सर्वैर्जज्ञायैवमनोदधे सराजस्यं राजेंद्रकुरुक्षेत्रामृषमस्तदा आहर्तुं प्राणैर्वैवैकमनः संनित्य वासस्त

ग

१७

सभा०

१६

भूयश्चाद्रुतवियेजिधर्ममेवानुव्रितयन् किं हितं सर्वलोकानां भवेदिमं नोदधे अनुग्रहं नृजाः सर्वाः सर्वधर्मभृतां परः
अविशेषेण सर्वेषां हितं वक्तुं युधिष्ठिरः सर्वेषां दीयतां देयं मुमुक्षुः कोपमलापुमौ साधुधर्मतिधर्मतिनान्यकृतसाधितं ए
वंगतेततस्तस्मिन्पितृवाभ्यसज्जनाः नतस्य विद्यते दृष्टाततोऽस्याऽज्ञातशत्रुता परिग्रहान्नरेऽस्यभीमस्यपरिपालनात्
शत्रूणां क्षय एवावबोभत्सेताः सव्यसाविनः धीमतः सहदेवस्य धर्माणामनुशासनात् अविग्रहावीतभयाः स्वकर्मनि
ताः सदा निकामवर्षास्फीताश्च आसन्नजनपदास्तथा वार्धुवीयज्ञसत्राणि गोरक्षाकर्षणं वणिक् विशेषात् सर्वमेव तत्सं
जज्ञे राजकर्मणा अनुकर्षं न निष्कर्षं व्याधियावकमूर्च्छन् सर्वमेव नततोऽनासीत् धर्मनित्ये युधिष्ठिर दस्युभ्योक्त्वा केस्यश्च
राज्ञः प्रतिपश्यन् राजपुत्रं तत्रैव न भूयतमृषाकृतं प्रियं कर्तुमुपस्थात्तु बलिकर्म स्वकर्मज्ञं असिद्धं नृपाः पश्यन्त्य
राज्ञे श्वने गमः वदथे विषयस्तत्र धर्मनित्ये युधिष्ठिर कामतोपपञ्चायने राजसे लोभजे जनेः सर्वव्यापी सर्वगुणी सर्व
साहः स सर्वगः यस्मिन् अधिकृतः सम्राट् स राजमानो महायशः यत्र ज्ञानं नृशदिशः पितृतो मातृ तस्तदा अनुरक्ताः प्रज
आसन्ना गोपाया द्विजातयः वैश्याः समन्त्रिणः समानायाश्चात्तं श्ववदतां परः राजस्य प्रतिपदा पुनः पुनरुद्वेगता
तेष्वभ्यमानाः सहिता वनोयं मन्त्रिणस्तदा युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं पितृपुत्रं मिदमुब्रुवन् येनाभिषिक्तो नृपतिर्वोरुणयुरुद्वेगति
तेन राजापितृकृत् सन्नादुणमभीप्सति तस्य सन्नादुणा हस्य भवतः कुरु नन्दन राजस्यस्य समर्थमन्येते सुहृदस्तव तस्य
यज्ञस्य समयः स्वाधीनः ह्यत्र संपदा साम्ना वज्रनयोयस्मिन् श्रीयते शंसि व्रतेः दृढो ह्यमानुपादाय सर्वान्यः प्राप्नुते कतन्

त

न
श्री।
१६

अभिषेकं यज्ञांते सर्वजिज्ञेते न सोऽन्ये समर्थोऽसि महाबाहो सर्वतः वशगावर्थं अविशालं महाबाहो राजस्यैव वाप्य
सि अविशालं महाबाहो राजस्यैव मनः कुरु इत्येवं सुहृदः सर्वे ह्यथ कुरु स ह्यस्य पुत्रः स धर्म्यं पांडवे स्तेषां वक्त्रः श्रुत्वा विशा
पते धृष्टमिधं वारिष्ठं वज्राहमनसारिहा श्रुत्वा सुहृद्वत्स्वजनं श्राप्यात्मनः क्षम पुनः पुनर्मनोदधराजस्य
यभारते सभातुभिः पुनर्दृष्टो नृविगिभश्च महात्मसिः मन्त्रिणिश्चापि सहितो धर्मराजो युधिष्ठिरः धौम्योद्वेपा
यनाश्चैव धर्ममंत्रयामास मंत्रवित् युधिष्ठिरः इयं याराजस्यस्य सन्नादहस्यसुकृतोः श्रद्धधानस्य वदतस्व
हामे सा कथं भवेत् वैशे० एवमुक्तास्तते तेन राज्ञा राजीवलोचन इदं सुबुद्धिः काळे धर्मराजं युधिष्ठिरं अहस्यमसि
धर्मराजस्यं महाकृतं अथैव मुक्तो नृपता वृत्तिगिर्भूविमिस्तथा मन्त्रिणोश्चात्तं श्राप्य तद्वत् प्रत्यहं जयन् सलु
राज्ञा महाप्राज्ञः पुनरेवात्मनाम्बान् भूयो विमृष्टे पाथो लोकानां हितकाम्यया सामर्थ्ययोगं संप्रेक्ष्य देशकालोपाया
गमो विमृश्य संप्रकथिया कुर्वन् प्राज्ञानसीदति न हि यज्ञसमारंभः केवलात्मविनिश्चयात् सनिश्चयार्थकार्यस्य
कृत्तुमेव जनादनं सर्वलोकानां परमताजगाम मनसा हरिं अप्रमेयं महाबाहुं कामाज्ञा तमदं नृषु पांडवस्तर्कयामा
स कर्मभिर्देवसंमिताः नास्य किं विदुः वज्ञातं नास्य किं विदुः कर्मजं न स किं विन्ना विषेहदिति कृत्तुममन्यत सलुतां नैधि
की बुद्धिं कृत्वा पाथो युधिष्ठिरः गुरुवद्भूतमुखे प्राहिणो ह्यनमं जसा शीघ्रमेन रथेनाशुसहः प्राप्य मादवान् द्वारकावा

स्य

सप्तो
१७

सिनं कृष्णं हारव्यां समासदत्तं दर्शनीकां क्षिणां पार्थं दर्शनीकां क्षयायुतः इन्द्रसेनेन सहितं इन्द्रप्रस्थमगात्रं व्यतीत्य विवि
धान् देवांस्त्वरवांश्चिप्रवाहनः इन्द्रप्रस्थगतं पार्थमभ्युपगच्छन् नार्दनः सगच्छेत्पितृवद्भ्रातृधर्मराजेन पूजितः भीमिनवततोप
त्यत्त्वसारं प्रीतिमान्पितुः प्रीतिः प्रीतन सुहृदो रमे संहितस्तदा अर्जुनेन यमाभ्यां वगुस्वल्पं पपासितः तं विस्त्रांतं
शुभे देशे क्षणितं कल्पमप्युतं धर्मराजः समागम्य ज्ञापयत्स्वप्रयोजनं युधिष्ठिरः प्रार्थितो राजस्त्रयोमिनवासाकेव
लुसया प्रापते येन तत्तेहि विदितं कल्लु सर्वशः यस्मिन् सर्वसंभवतियश्च सर्वत्र पूज्यते यश्च सर्वस्वैश्वरो राजा राजसू
यं स विंदति तं राजसूयं सुहृदः कार्यमाहुः समेत्येन तत्र नो निश्चितं तं तव कल्लु गिरा भवेत् केचिद्विसेहृदो देव न दोषं पी
बभूवते स्वार्थहेतोस्तथैवान्यप्रियमेव वर्दत्त प्रियमेव परिपूजते केचिदात्मनियद्वितं एवं प्रापश्च दृश्यते जनवादाः प्रया
जने त्वं हेतुना तैत्थैतं कामक्रोधाद्युदस्यन परमं यक्ष्मैला कयथा वद कुमहसि इति समापर्वणि वासुदेवागमनं
१३ कल्लु उवाच सर्वगुणैर्महाराज राजसूयं त्वमहसि जानेतस्त्वैव तसर्वं किंचिद्वक्ष्यामि भारत आमदन्त्य नरा मेण
क्षत्रं यादिव शेषितं तस्माद्वरजं लोके यदि दक्षत्रं संहितं कृतोयं कुलसंकल्पः क्षत्रियैर्वसुधाधिप निंदशवाचि सस्त
तद्विदितं भारतर्षभ एकस्वैश्चाकुवंशस्य प्रकृतिं परिपश्यत राजानं त्रिणवद्वर्षं तथान्यक्षत्रियास्तु वि एलवंशाश्च येरा
जस्तथैवैश्वाकवो नृपाः तानि च कशतं विद्वदुः कानि भरतर्षभ यथा ते स्वेव सो जानां विस्तरेण गुणितो महान् भजते ह

श्रीः
१७

श्रीः

महाराज विस्तरः सवतुर्दिशं तेषां तथैव तां लक्ष्मीं सर्वक्षत्रमुपासते इदानीमेवैराजन्तं रासं महीपतिः अभिमुख्य प्रियं तेषां
कुलानामभिप्रेक्षितः स्थितो मूर्ध्नि नरं द्राणो मोक्षसाक्रम्य सर्वशः सोवनीं मध्यमां भुक्त्वा मिथो स दममन्यत प्रभुर्यस्तपोरा
जायस्मिन्नेकवशी जगत् सप्तान् राज्ञं महाराज प्राप्तो भवति यागतः तं सराज्ञा जरासंधं संधित्य किल सर्वशः राजसनापतिर्ज
तः शिशुपालः प्रतापवान् तमेव महाराज शिष्यवत्समुपस्थितः बभूवः कुरुषाधिपतिर्भाषायाधीमहाबलः अपरो यमहा
वीर्यमिहात्मानो समाश्रितो जरासंधं महावीर्यतो हंस उभिकावुभौ दत्तेवक्रः कुरुषश्चक्रमोमेघवाहनः मूर्ध्ना दिव्यमणिं वि
भ्रम्य मद्भुतमणिं विदुः मुरुं नरकं च वशात्तियाय वनाधिपं अपर्यंतव कोराज्ञा प्रतीयां वरुणायथा भोगदत्तो महाराजः प्र
स्तवपितुः सखा सखा प्रणतस्य कर्मणा विरोधतः स्नेहवदभ्रमनसा पितृवद्भक्तिमां स्वयि प्रतीया दक्षिणोत्त
मथिव्याः पातियो नृपः मातुलो भवतः शरः पुरिष्ठं कुर्वितवर्द्धनः सते सन्नतिमानेकः स्नेहतः शत्रुसदनः जरासंधं गच्छ
वंपुरायानमया हतः पुरुषोत्तमविज्ञातो यो सति दिष्टुर्दुर्मतिः आत्मानं प्रति जानाति लोके स्मिन्पुरुषात्तमं आदत्ते सत
तं मोहाद्यः स विद्धं वमामकं वंगुं दकिरोत्तपुराजा बलसमानितः पौंड्रकोत्तसुदेवतियो सोलोके ध्रुविभ्रुतः नतुर्पमागम
हाराज भोज इन्द्रसखा वकी विद्यावकाद्यो यज्यत्स पांशुकेय केशिकाबे भ्रान्ता यस्या कृतिः शूरो जामदग्न्यसमो भ
वत् सभक्तो मागधं राजा भीष्मकः परिवीरहा प्रियाण्या वरितप्रह्ला नसदा संबंधिनः सतः भजतो न सज्जत्यस्मा
न प्रियेषु व्यवस्थितः न कुलं सबकं राजनाभ्यजानात्तथात्मनः पश्यमानो यशोदीर्घं जरासंधमुपस्थितः उदीया

श्रुतया भोजाः कुला न्यष्टा दशप्रभो जरासंधसया देवप्रतीची दिशमाश्रितः शरसेनामद्रकारा बोधाः शाल्वाः पटञ्चरः
 खल्लाश्च सुकुहाश्च कुलिंदाः कुंतिभिः सह शाल्वायनाश्च राजानः सोदयानुवराः सह दक्षिणायनमोशालाः पूर्वाः कुं
 तिपुकोशलाः तथोत्तरदिशं नापि परित्यज्य भयादिताः मत्स्याः सन्यस्तपाश्च दक्षिणां दिशमाश्रिताः तथेव स्वर्गोनाला
 जरासंधसयादिताः स्वराजं संपरित्यज्य विद्रुताः सर्वतोदिशं कस्यचित्कालस्य कंसो निर्मथ्ययादवान् बार्हद्वयसु
 तदेव्यावुषागच्छामतिः अस्ति प्राप्तिश्च नो म्नाते सदेवानुजे बले बलेन तेन स्वज्ञातिनमिभयदयामतिः धे
 ध्यं प्रातः सतस्यासीदतीपापनयो महान् भोजरान्य हृदयैः पीडयमाने दुरात्मना ज्ञातिनाणामभीष्टाङ्गिरस्मत्संभाव
 नाकृता दत्वा कुराय सुतनुतामा दुकसुतां तदा संकर्षण द्वितीयेन ज्ञातिकार्यमया कृतं हतौ कंससुनामो नो मया
 रामेण नाप्युत भयेतु समीतक्रांतजरासंधे समुद्युतं मंत्रोपमंत्रितो राजकुलैः प्रादशावेरः अनारमंतो निधीतो म
 हास्त्रैः शतघातिभिः नहं न्यामवयंतस्य त्रिभिर्वर्षे जेतव्यं तस्य ह्यमरसंकाशो बलेन बलिनां वरो नामासीदंसहि
 मकावशस्त्रनिधनावुभौ तावुभौ सहितौ वीरौ जरासंधश्च पीयवान् त्रयस्त्रयाणो लोका कानां पर्याप्ता इति मे मतिः
 नहिकेवं मस्माकं यावेतां न्यपार्थिवाः तथेवं तपासी च बुद्धिर्बुद्धिमतां वर अथहंस इति ख्यातः सच्चिदासीन्महाक
 प रामेण सहितस्त्रसंश्रामेष्टदशावेर हतौ हंस इति श्रोतमथ केनापि भारते तदुत्पाडिभको राज्ञेयमुनां सस्यम
 ज्ञत विनाहं सेनलोके स्मिन्नाहं नीविमुत्सह इत्यतो मातमास्त्वापडिभको निधनगतः तया तु डिभकं कृत्वा हंसः प

मा

श्रीः
१८

परपुरंजयः प्रपेदेयमुनामेव सोपितस्यां न्यमज्जत तोसरो जरासंधः श्रुत्वा पुनिधनंगतौ पुरं शन्येन मनसा प्रययौ सरस्व
 म ततो वयममित्रघ्नो स्मिन्प्रतिगते नृप पुनरानंदिनः सर्वमथुरायां वसामहे यदा लभ्येत्यपि तर्सावेरजो वली चना
 कंसभायी जरासंधं दुहितामागधं नृप नोदयत्येवराजं द्रपतिव्यसनदुःखिता पतिघ्नमेजहीत्येव पुनः पुनरिंदम ततो
 महाराज तं मंत्रं प्रवेष्टितं संस्मरंतो विमनसा व्यपुयातां नराधिप पृथक् जेतम महाराज संक्षिप्य महतीं श्रियं पलाया
 मोभया तस्य ससुतज्ञातिबांधवाः इति संक्षिप्य सर्वस्म प्रतीची दिशमाश्रिताः कुशस्वर्णी पुरीरम्पो रेवते नोपशोभि
 तां ततो निवेशंतस्यां यकृतवंतो वपुं नृप तथेव दुर्गसंस्कारं देवैरपि दुरासदं श्रियोपियस्योपुध्युः किमु वीरि
 महारथाः तस्यावयममित्रघ्न निवासामो कुतोभयाः आलोक्य गिरिमुख्यं तमागधं तीर्णमेव माधवाः कुरुशाई
 लपरं मुहमवाप्नुवन् एवं वयं जरासंधादितः कृतकिल्बिषाः समर्थवन्तः संवधाङ्गमंतं समुपाश्रिताः त्रियोजनाय
 तंसद्यत्रिस्कंदयाजनादधि याजनां तेशतद्वारं वीरविक्रमतोरणं अष्टादशवरे नृप सत्रियैर्मुहुर्मुहुर्देः अष्टादशस
 हस्त्राणि भ्रातृणां संतिनः कुले आदुकस्य शतं पुत्रा एके वीरिशतावन् उरुदेष्टुः सहाभ्राता वरकंदवोथ साय
 किः अहं नरो हि एष यत्र शावः सोरिशनायुधि एवमेतेरथाः सप्त राजकुलानि बोधमे कृतवमो धनाद्युष्टिः
 समीतः समितिजयः कंकः शंकुश्चोतिश्च सप्तवैतमहारथाः पुत्रो नांधकसो जस्य दृष्ट्वा राजा यतदंश वज्रसंनहना
 वीरावीर्यवंता महारथाः स्मरंतो मध्यमं देशं दृष्ट्वा मध्यवस्थिताः सत्समाङ्गुर्युक्तः सदाभरतसत्रम क्षत्रे

સભા.
૧૯

[illegible]

धैर्यविमृशामिपुनः पुनः त्वमप्रमाणमृतासि सर्वकार्येषु केशव तद्युत्पायाब्रवीद्भीमो वाक्यं वाक्यं विशारदः भीमः
 अनारंभपरो राजा बलीक इव सीदति दुर्बलश्चानुपायेन बलिनं योधिगच्छति अतं द्रितश्च प्रायेण दुर्बलो बलिनं रिपुं ज
 येत्सम्यक्प्रयोगेण नित्यार्थानात्मना हि तान् कृच्छ्रेन योमयि बलं जयः पार्थ धनं जये मागधं साधयिष्याम इष्टिं नृप
 बाणयः कृच्छ्रः अर्थानारभते बालो नानुबंधमवक्षते तस्माद्दरिद्रं मृष्यं ति बालमर्थपरायणं जित्वा वारीन्यो
 वनाश्विपालनाञ्च भगीरथः कार्यवीर्यरूपो वीर्याद्विजानुमरतो विभुः क्रुध्यामरुतस्तान्यं वसं ग्राहस्व नुशुश्रुमः सा
 म्राज्यमिच्छतस्ते तु सर्वाकारं युधिष्ठिर निग्राह्यलक्षणं प्राप्तिर्धर्मार्थिनयलक्षणेः बार्हद्रथो जरासंधस्तद्विद्विमतं र्षमि
 नैवैवमनुरुध्यंते कुलान्येकशतं नृपाः तेस्मादिह बलादेव साम्राज्यं कुरुते हि सः रत्नमासीद्दिराज्ञानो जरासंधमुपासते
 न चतुष्पातितेनापि बाल्यादनयमास्त्रितः मूर्खाभिषिक्तं नृपतिं प्रधानपुरुषं बलात् आदत्ते न च नोदृष्टो भागः पुरुषतः
 कश्चित् एवं सर्वान्वशने जरासंधः प्रतापवान् तं दुर्बलुते राराजा कथं पार्थ उपैष्यति प्रोक्षितानां प्रच्छिन्नानां राज्ञां पशुप
 तर्गहे पशूनामिव काप्रीतिज्जिविते भरतर्षभ क्षत्रियः शस्त्रमरणयदा भवति सत्कृतः तत्संभागं संख्ये प्रतिवाधे
 मद्रपं षडशीतिसमानीता शूबाराजंश्चतुर्विंश जरासंधेन राजान्ततः कुरुं प्रवत्स्यते प्राप्नुयात्स पशोदीप्तिं तत्र यो विध्व
 माचरेत् जेष्यश्च जरासंधं सैम्राणि यतं भवेत् इति सत्तापर्वणि १५ युधिष्ठिरः सम्राट् इणमभीषन् युष्मा
 न्वार्थपरायणः कथं प्रहिणुयात् कृच्छ्रसाहं केवलसाहसात् भीमाकुनावुमाने त्रमनो मन्ये जनादनः मनश्चक्षुर्विहीत

सभा.
२०

स्य कीदृशं जीवितं भवेत् जरासंध बलं प्राप्य दुःपारं भीम विक्रमं यमोपि न विताजो तत्र वः किं विवेचितं अस्मिंस्तु
 योतिर्युतमनर्थः प्रतिपद्यते तस्मान्नि प्रतिपत्तिरुक्तं कार्यो युक्तमतामम यथाह विमृशाम्येकत्रो वद्वयतामम सुन्यास
 शत्रव्यसाधु कार्यस्यास्य जनार्दन प्रतिहंति मनोमय राजस्योदुराहरः वैरापा- पार्थः प्राप्य धनुः श्रेष्ठमक्षय्यो यम
 द्युध्नी रथं ध्वजं समावेव युधिर्मभाषत धनुःशस्त्री शरावीर्यं पश्चात्परि न्यशो बलं प्राप्तमेतन्मयाराजवदुः
 प्रापयदभाषितं कुले जन्मप्रशंसंति वेद्याः साधुषु निष्ठिताः बलेन सद्यं नास्ति विवेकं मम रोषे ते कृतवीर्यकुले नि
 जातो निवृत्त्यः किं करिष्यति निवृत्त्ययुक्ते ज्ञातो वीर्यवांस्तु विशिष्यते क्षत्रियः सर्वशोराजं न्यस्य हतिर्द्विषुज्जये
 सर्वेषु विहीनो विवीर्यवान् हितरेदिपुनः सर्वरिपुणो युक्तो निवृत्त्यः किं करिष्यति गुणश्रता गुणाः सर्वेतिष्ठंति
 हयराक्रमे जयस्पदतुः सिद्धिर्हि कर्मदेवं संश्रितं संयुक्तो हि बलैः कश्चिप्रमादानोपयुज्यते तेन द्वारेण शत्रुभ्यः
 क्षीयते सबकोरिपुः देव्यं यथा बलवति तथा मोहावलाब्धेन तावुभो नाराको कनुराज्ञाया ज्योत्स्नयाधिना जरासंध
 विनाशं वराज्ञां परिमोक्षणं यदि कुर्यामपहो र्थं किंतु परमं भवेत् अनारंमिहि नियतो भवेद्गुणानि श्रयः
 गुणान्निःसंयाराजं नेर्गुणं मन्यसे कथं कथं सुलभं पश्चात्तुनीनां शममिच्छतां साम्राज्यं तु तवेच्छंती वयं योत्स्या
 महे परान् इति सभापर्वणि जरासंधवधे १६ वासुदेव० जातस्य सारितं वंशे तथा कुंत्याः सुतस्य च यावयुक्ता
 मतिः सयमर्जुनेन प्रदर्शिता नमृत्वाः समर्थविद्यारात्रो वायदिवादिवा नचापिकिं विदमरमपुदेनानुरुजुमः

श

श्रीः
२०

एतावदेव पुरुषैः कार्यं हृदये ताषणं नेयनविधिदृष्टेन यदुपक्रमे तपरान् सुनयस्यानपायस्य संयोगे परमः क्रमः सं
 गत्या जायते साम्यं साम्यं च न सेवद्वयोः ते वयं न पमास्त्राय शत्रुदेहसमीपगाः कथमंतं न गच्छेम वृक्षस्ये वनदीरयाः परं
 रंथे पराक्रांताः खरं ध्रुवरणे स्थिताः मृदानां करतिबलेन युध्यदरिभिः सह बुद्धिमतां नीतिस्त्वन्मापीहोरावेत् अ
 नवद्याद्यसंबुधाः प्रविष्टाः शत्रुसंघतत् शत्रुदेहं समुक्रम्य तं कामं प्राप्नुयामहे एकोद्ये वश्रियं नित्यं विभक्तिपु
 षपसा अंतरात्मे वक्षतां नीतनृक्षयं न वलक्ष्ये अयवर्तं निहित्या ज्योतिषेणापि समाहताः प्राप्नुयामततः स्वर्ग
 ज्ञातित्राय परायणाः युधिष्ठिर० क्लृप्तो यं जरासंधः किं वीर्यं किं पराक्रमः यस्मात्सृष्ट्वाग्निं सधृष्टं न दग्धं श
 त्रुभोयथा क्लृप्तं शत्रुराजं ऊरुसंधाय द्दीपयित्वा पराक्रमः यथा यो ध्येक्षितोऽस्मात्तिर्वदुशः कृतविप्रियः अ
 क्षोहिणीनां तिष्ठणामासीत्समरद्विपतः राजा बृहद्रथो नाम मगधाधिपतिपतिः रूपवान्वीर्यसंपन्नः श्रीमान्
 सुकविक्रमः नित्यं दीक्षां कृततनुः शतक्रतुरिवापूरः तेजसा सूर्यसंकाशः क्षमया ह्यथि वीर्यसमः यमांतकसमः
 कोद्ये श्रिया वैश्रवणोपमः तस्यासि जन्मसंयुक्ते गुणे शरतसतम आनयं पृथिवीसर्वा सूर्यस्येव गमस्ति तिः
 सकां श्रिय इत्येवं पत्नीत्यां सन्निधौ तदा सताम्पांश्च सुमराजा पत्नीत्यां वसुधाधिप प्रियाश्याम नुरूपाश्यां कुर
 एभ्यामिव द्वियः तयोर्मध्यगतश्चापिराजवसुधाधिपः गंगायमुनयोर्मध्ये मूर्तिमानिव सागरः विषे दुनि

बुद्धि

संश्रितो जस्य सुते यमर्जुनेन तर्जभ उपमेमे महावीर्यो रूपद्रविणसंयुते नयोश्चकार समयोमिधः सपुरुषवर्धनः नातव २

सभा
२२

निमग्नस्य तस्य चोवनमभ्यगात् नववंशधरः पुत्रस्तस्माज्जायत कश्चन मंगळे विविधे हर्मैः पुत्रकामाभिरिष्टिभिः ना
ससादमनुष्यं द्रुः सुतं कुलविवर्धनं अथ कांक्षीवतः पुत्रं गौतमस्य महात्मनः सुभ्रावतपसि आतमुदायं चंडकोशिकं
यद्वृत्त्यागतं तंतुं दृष्ट्वा मूलमुपाश्रितं पत्नीभ्यां सहितो राजा सर्वरत्नैरतोषयत् तमब्रवीत्सत्यं धृतिः सत्यवर्गो
विसत्तमः परितुष्टो स्मिराजं द्रवरं वरय सुव्रतं ततः सभार्यः प्रणतस्तमुवाच बृहद्रथः पुत्रदर्शननेराभ्यां द्वापरा
इदया गिरा राजो वाच भगवन्नाममुक्तं प्रसिद्धं तोहंतपोवनं किंवरेणाल्पभाग्यस्य किं राजेणो प्रतुष्टो मे
कृष्णः एतद्वृत्तामुनिर्ध्यानमगच्छुर्भित्तं दियः तस्यैव वा प्रसूतस्य द्वापार्या समुपावित तस्योपरिष्टस्य मु
नेरुत्संगे निपपातह अवातमशुकदृष्टमेकमाश्रुककिले तस्यैव मुनिश्चेष्टाहृदयना नुमं च राज्ञे
हावप्रतिमं पुत्रसंप्राप्तिकारणं उवाच भक्तप्राज्ञः सीराज्ञानमहामुनिः गच्छ राज्ञे तार्थे सिनिवर्तनराधि
प एतद्वृत्तामुनेर्वाक्यं शिरसा प्रीतिपत्यं मुनेः यादो महाप्राज्ञः स नृपः स गृहगतः तथा समपमाज्ञाय तदा
स नृपः स तमः दृष्ट्वा मिकं फलं प्रादात्पत्नीभ्यां भरतपसि तदा च विधाकृत्वा भक्षयामास तः शुभे भावित्वा
दृष्ट्वा चार्थस्य सत्यवाक्यं तयामुनेः तयोः समभवदुभयः फलप्राशनसंभवः तेषां हृदयानुपतिः परमुदमवाप
ह अथ कांक्षे महाप्राज्ञे यथा समप आति प्रजायेतामभराजं द्रवशरीरशकले तदा एकास्ति वाक् कुर्यात् अद्भुत
मुखास्ति च द्रवश्चाशरीरशकले प्रवपतु कर्मभरं उद्दिग्ने सहसंमं ज्योतमगि न्योतदावेकं स जीव प्राणशकल

स्व
श्रीः
२२

त्य

तत्रं ज्ञोतेति दुःखिते तेषां धर्मोः सुसंवीते ते कृत्वा गर्भसंछेव निर्गम्यातः पुरद्वारात् समुत्सृज्या भिज्जमवुः ते वलुप
थानि क्षिप्तजरा नामाथराक्षसी जथाहमनुजया घमांसशो लितमोजना कर्तुं कामा सुखवहेशकले सातुराक्षसी
संयोजयामास तदा विधानबले चोदित्वा तसमानितमात्रशकले पुरुषवर्षे एकं मृत्त्रिधरोधारः कुमारः सहस्रप
द्यतोततः साराक्षसी राजनिष्पद्योत्पल्लोचना नशशाकसमुद्रोद्वंजसारमयं शिशुं बालस्मात्तरं मुष्टिं
लावास्ये निधाय सः प्राकोशद्वारं सख्यः सतोयद्वतोयदः तेन शब्देन संभ्रांतः सहस्रांतः पुरेजनः निर्जगा
मनख्या घ्नराज्ञा सह परंतप तेषां बले परिज्ञानपयः पराधपोधरे निरशेषपुत्रलायि सहस्रवाभ्यगतां ते यद्वृत्ता
तथा भूते राजानं वेष्टसंतर्ति तेषां बलं सबलिनं चिंतयामास राक्षसी नाहो भिवियेयं ज्ञावसती पुत्रगृहिनः बालं
पुत्रमिमं हंतुं धार्मिकस्य महात्मनः सार्तबालमुपादाय मेष्टुं कृत्वा वमानुषं रूपं मुवाच वसुधाधिपं
राक्षस्युवाच बृहद्रथ सुतस्त्वयमया दत्तः प्रगृह्यतां त्वपत्नी द्वयं ज्ञातो द्विजातिवत्सरासनात्र धात्रीज
नपरित्यक्ता मयापं परिरक्षितः कृष्णः ततस्ते भरतश्चैव काशिराजस्तुते तं बालमपि पत्याशुप्राप्नुवैरपि
विंशतां ततः स राजा संदष्टः सर्वतदुपलभ्य च अष्टद्वंद्वमगर्भां मां राक्षसीतामराक्षसी राजावाच कावकं मल
गर्भासिममुत्र प्रदपिनी कामयावुहिकल्याणी देवता प्रतिभाति मे इति सभापर्वणि जरासंधोपनिः ७
राक्षस्युवाच जरा नामास्मि भद्रं तं राक्षसी कामरूपिणी यंतवैवमनिराजं द्रष्टुं जितान्यवसंसुखं गृहं गृहमनु

प

सभा
२२

[illegible]

श्रीः
२२

गिरिवनदीयाः सर्वमहाभिषिक्तानामपमृद्भिर्ज्वलिष्यति प्रसाहरोयं सर्वेषां ज्योतिषामिव भास्करः एनमासाद्य
जनः समृद्धबलवान् जनः विनाशमुपयास्य निशालसा इव पावकं एषां श्रियं समुदिताः सर्वराज्ञां ग्रहीष्यति वर्षांश्चिदोर्वी
मलानदी नदपतिं यथा एषधारयिता सम्पत्कालुर्वर्णमहाबलः सुसा सुसामिवसीता सर्वसस्य धराधरा अस्याज्ञो वशगाः
सर्वसविष्यति नराधिपाः सर्वसत्त्वान् तस्य वायोरिव शरीरिणः एष रुद्रमहादेवं त्रिपुरांतकरं सर्वलोकेश्वरं तिबलः साहा
स्यतिमागधः एवं ब्रुवन्नेव मुनिः स्वकार्यमनुविंशतयन् विसर्जयामास न पंचदशमयारिहन् प्रविश्य नगरी वापि जातिसं
बंधिमिहते अभिषिक्त्य जरासंधं मगधाधिपतिं तदा दृष्टुं पारुष्यतः परानिर्घृतिमायया अभिषिक्ते जरासंधं तदा
जो हृदयः पत्नीद्वयेनानुगतस्तेषां वनवरो भवतु ततो वनस्थे पितरि मातौ श्रेयं विशंपते जरासंधः स्वदीर्घेण पापि वानक
गड्गं वेशं अथ दीर्घस्य काकस्य तपो वनवरो भवतु स्वभार्यः स्वर्गमगमन्तपस्तास्वा हृदयः जरासंधो मिन्य
पतिये योक्तं काशिकेन तत्र वरप्रदानमपिलं प्राप्य राज्यमपालयतु निहतवा सुदेवेन तदा कुंसे महीपतो जितो वरदे नि
वेद्यः कुरुन सहस्येव भ्रामयित्वा शतगुणमेकानं येन भारत तदा क्षिप्त्वा बलवताऽभागधे गिरिप्रजातु तिष्ठतामथुरा
यां वः कुरुत्या द्रुतकर्मणः सेकाने योजनपदे सापपातु गदाशुभा दृष्ट्वा पारस्तादास्य गोदो वनिवादिता गदावसानता
तया तं मथुरायाः समीपतः तस्याः साहं संविशत्ता वशास्त्रानि धनाधुषो मंत्रमतिमतां श्रेष्ठानीति शास्त्रविशारदा योता
मया तं कथितो हर्वमवमहाबलः त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः एवमेष तदा वीरवकिप्तिः कुरु रांधक

सभा.
२३

स्यत्नः

वृद्धिभिश्च सहा राजनीतिहेतोरुपेक्षिता इति सभापर्वणि १० वासुदेवः पतितो हंस इति कोकं सञ्चसगण
हतः जरासंधने कालो यसं समुपागतः नशको सौरणे जेतुं सर्वरपि सुरासुरैः प्राणमुद्धमं जेतुं सः सङ्कपलभामेव
मयिनीतिर्वलंभमिरक्षितत्वावयो जयः मागधं साधपि व्यामद्विं त्रय इवाग्रयः त्रिसिरसादितास्मात्तिर्विजिनसनरा
धिपः नसेदहायथापुड्डेकेनाप्युपयासति अस्मान्नात्र लोभाद्वा बाहुवीयो वदपितः भीमसेननयुद्धाय ध्रुवमपु
पयास्यति अलतस्य महाबाहु भूमसेनो महाबलः लोकस्य सुमुदीर्णस्य निधनायातको यथा यदि मे हृदयं वेत्ति
सहिते प्रत्ययो मयि भीमसेन जेतुं नो समं नो समं प्रहस्य मुखात्ति नो न्यासस्ततो प्रयत्नमे वशीः एवमुक्त्वा भग
वता प्रत्युवाच युधिष्ठिरः भीमाजुनो समालो क्य संप्रहृष्टमिच्छोस्मि तौ युधिष्ठिरः अयं ताकतमो मे वयाहरामि
त्रकशर्तं पांडवानां भवान्नाथो भवंतं वा श्रिता वयं यथा वदसि गोविंद सर्वतदुपपद्यते न हितमग्रतस्तर्था यथा
लक्ष्मीपराङ्मुखी निहतश्च जरासंधो माक्षिताश्च महीक्षिताः राजस्य च मलुब्धानि देशतवतिष्ठतः क्षिप्रमेव यथा
त्वत्कार्यं समुपपद्यते अप्रमत्तो जगन्नाथो तथा कुरुनरात्तम त्रिमूर्तिवद्विहिं विनानाहुं जीवितुमुत्सह धर्मका
मार्थरहितो रोगात्त इव दुःखितः नशोरिणा विनायाथ निशारिः पांडवैर्विना नाडेयो स्य न ये लोके ह्यप्यारिति ममतिः
अयं यवलिनां श्रेष्ठा भीमानपि हृकोदरः युवास्यां सहितो वीरः किं कुर्यान्महायशाः सुप्रणीतो वलाघो हिकुरुत
कार्यमुत्तमं अंधं जलं डंबलं प्राङ्गः प्रणतयै विनक्षणेः यतो हि निम्नं सवति नियतं हिततो जलं यतश्छिद्रं तत्रापि नये

श्रीः
२३

तदीवराजलं तस्मान्नया विधानं पुरुषं लोकविभूतं वयमाश्रित्य गोविंदं यतामः कार्ये सिद्धये यथा प्रज्ञानयवत्
क्रियोपायसमन्वितं पुरस्कृतकार्येषु कुरुकार्ये सिद्धये एवमेव यदुश्रेष्ठं पार्थ कार्यं सिद्धये अर्जुनः कुरुमेवेत्तु
भीमो नैतु धनं जयं न यो जयो बलं च वक्रमे सिद्धिमेष्यति एवं प्रज्ञानयवत् क्रियोपायसमन्वितं वशीपायनः
एवमुक्त्वा सतः सर्वभ्रातरो विपुलौ जयः वार्त्तपपांडवो यप्रतस्कुमागधं प्रति वरं स्विनां ब्राह्मणानां स्नातकानां परिच्छदं
आच्छाद्य मुहुरं वाक्यं मे नो ज्ञासि नृदिताः अमर्षा दक्षितत्तानां जालार्थं मुखे जसा रवि सौमाम्नि वपुषां दीप्तिमासीत् तद्वपुः
हता मे न जरासंधं दृष्ट्वा सीमपुरोगमो एककार्यं समुद्यता कुरुपुट्टपराजितो ईशो हितो महात्मानो सर्वकार्यप्रवर्तिनो
धर्मकामार्थलोकानां कार्याणां प्रवर्तको कुरुपुः प्रस्थिताः सत्सु मध्येन कुलजागलं स्यं पश्य सरोजता कालः दमतीत्यर
गंडकीयमहाशोणं शक्रेवर्तमवन एकपर्वतकं तद्यः कमणे सत्पद्मं स्फुटं उतीर्ष्य शरं संप्रोहृष्ट्वा पूर्वांश्वेकोशलात्
अतीत्य जग्मुर्मिथिलां मालीचर्म एवती नदी अतीत्य गंगां शोणं च यस्ते प्राप्नुवास्तदा कुशो नो परहं लज्जमुमागधं ह
त्रमचक्रे तशश्च धनाकीर्णं भुमंतं शुसहं जास्त्यंगिरिमासाद्य दृष्टुमगधं पुरं इति सभापर्वणि २०
वासुदेवः एष पार्थ महाभाति पशुमान् त्रिमं बुमान् निरामय सुवश्माद्यो निवेशामागधः शुभः वंशारविपुलः रो
लो वराहो वृषभस्तथा तथा कर्त्तृर्गिरिस्तात शुभाश्चैत्यकपं यमाः एते पंच महाशृंगाः पर्वताः शीतलद्रुमाः रक्षन्ति
दाभिसंहत्य संहतंगानि रिव्रजं पुष्पवेष्टितशाखीये गंधवद्विर्मनाहरेः निरगद्वलो ध्राणां वने कामिज्जनां प्रियैः

सप्तमः
२४

शङ्खापांगोतमायनमहामाशंसितव्रतः औशीनर्यामडनयकहीवाद्यान्नुतान्मुनिः गोतमस्यक्षयातस्माद्यथासोभद्वी
सकनि भजोमानवेंवंशंसन्पाणामनुग्रहात् अंगवंगादयश्चैवराज्ञानःसुमहाबलाः गोतमस्यमभ्युत्थानंतेस्मपुन
र्जुन वनराजीकृत्यश्यामाःपिप्पलानामनोरमाः लोद्याणांशुभाःपार्थगोतमौकःसमीपजाः अर्बुदःशक्रवापीचपत्र
गोशत्रुतापनो स्वस्तिकस्यालयश्चात्रमणिनागस्यवातमः अपरिहार्यमेधानांमगधामनुनाकताः कौशिकोमणि
मांश्चैवनकातेवाप्यनुग्रहं एवंप्राप्यपुनारम्प्यपुराधर्मसमंततः अर्थसिद्धित्वंनुपमांजरासंधोभिमन्यते वपमासाद
नतस्पृष्टमधुहरेमहि वैशोः एवमुक्ताततःसर्वभ्रातरोपुविबुलोजसः वार्ह्यःपांडवोयवप्रतस्तुमागधपुरं हृष्ट
पुष्टजनोपेतंवातुर्वर्णसमाकुलं स्फीतोत्सवमनाधृष्टमासेकुश्रगिरिब्रजं ततोद्वारमनासाद्यपुरस्पगिांमुद्धृतं
बार्हद्रथैःसज्यमानं तथा नगरवासिभिः यत्रमांसादमृषतमाससादृष्टदृष्टः तंहत्वामासतालाभिस्त्रिभोभरिंकार
यत् स्वपुरस्थापयामासेतेनयानल्यमणा यत्रताःप्राणदन्तेयोदिव्यपुण्यावर्णिताः द्वारेताभिमुखःसर्वयुनोना
युधास्तथा मागधानांसुरुविरैत्वाकृतं समाद्रुत शिरसि वसमाध्नतो जरासंधं जिघांसवः स्त्रिं सुविपुलं अंगं सु
महत्तपुरातनं अर्थितगंधनाल्यश्चसततंसुप्रतिष्ठितं विपुलैर्बाहुभिवश्रास्तेमिहत्याभ्यपातयन् ततस्तेमागधं श्रीः
हृष्टोःपुरंप्रविविशुस्तदा एतस्मिन्वकालेजरासंधमदर्शयन् परम्यकुर्वन्त्यनप्यद्विरदस्त्वंपुरोहितः स्नातकव्रति २४
नस्तेतुबादुरास्त्रानिराधुधाः पुपुत्सवःप्रविविशुर्जरासंधेनभारत मस्यमात्मापणानांनदृष्टुःप्रियमुत्तमां स्फी

भक्तभेरीत्रयंतेपिचैत्राकारमाद्रुत

तांसर्वगुणोपेतांसर्वकामसमृद्धिनी तांतुदृष्ट्वासमृद्धितेवीथ्यांतस्यांनरोत्तमाः राजमार्गेणगच्छंतः कृत्स्नमीमधनंजयाः बलाद्धहीवा
मात्यानिमात्राकाराभ्रमहबलाः विरागवसनाःसर्वसन्निगोमृष्टकुंडलाः निवेशनमयाजग्मुर्जरासंधस्यधीमतः गोवासनिववीर्य
तःसिंहाहमवतायथा शालस्तंभनिभास्तपोयंदनागरुहधिताः अशोभंतमहा राजबाह्वोपुष्टशालिनां तान्दृष्ट्वाहिरदप्र
स्थानकालुक्कंधानिवोद्वृत्तान् व्यदोरस्कांमागधानांविस्मयःसमपद्यत तेलतीक्ष्णजनाकीर्णाःस्त्रिभो नरर्षभाः अहंकारेण
ज्ञानमुपतस्तुर्गतयथाः तान्माधमधुपर्कोदान्गवाहान्सकृत्तिंगतान् प्रत्युत्थायजरासंधउपतस्त्वयाविधि उवाचयतान्नराज्ञा
सास्वागच्छन्तौस्त्रिप्रभुः मोनमासीत्तदापार्थभीमपौर्जनमेजय तेषांमध्यमहाबाहुःकृष्णवदनमप्रवीत वक्रनायातिराज
इत्येतांनियमस्तथाः अर्बुदोशीष्मात्परतस्त्वया साध्वीदृष्टतः यज्ञीगारस्त्वप्यित्वा राजराजगृहगतः ततोद्वारत्रेसंप्राप्त
यातोयत्रस्त्रिगाहिजाः तस्येत्यतद्वृत्तराजन्वफरवपुर्विविभ्रुतं स्नातकान्प्राध्वस्तणान्प्राप्ताचश्रुत्वाससमितिंजयः अयंदेशत्रेव
पतिःप्रमुक्कृतभारत तांस्त्वर्षेणवपणदृष्ट्वासन्धसत्रमः उपतस्तेजरासंधोविस्मितश्चासवत्तदा तंतुदृष्ट्येवराज्ञानंजरा
संधंनरर्षभाः इदम्वरुमित्रध्वाःसर्वभारतसत्रम स्वस्त्यस्तकुशलंराजन्नितितत्रयवस्थिताः तंनृपंनृपशाहूक्रेक्षमाणाः परस्परं
तानब्रवीजरासंधस्तथापीडयदादवान् आस्यतामिति राजेद्रुब्राह्मणद्वयसंघतान् अयोपविविशुःसर्वत्रयस्तपुरुषर्षभाः
संप्रतमास्त्रपोलंस्म्यमहाध्वज इवाग्नयः तानुवाच जरासंधःसत्यसंधानराधिपः विगर्हमापासुकारयेषषग्रहणवैकृता
न नस्नातकव्रताविप्राबाहिमांल्यानुलेपनाः भवतीतिनृलोकास्मिन्निहितंमम सर्वशः कपयमुष्यवतश्चमुज्जयाकालसंज्ञः

कृष्णः

सभा.
२५

ई

विभक्तं शास्त्रमोऽत्र ब्राह्मणं प्रतिज्ञानय एवं विरागवसना बहिर्मात्मानुलेपनाः सत्यं वदते केयं सत्यं राजसुशोभते नैव
 कस्य गिरः शृंगं भित्ता किं मिह छचना अहोरेण प्रविष्टा स्थितिर्भया राजसुशोभते नैव कस्य गिरः शृंगं भित्ता किं मिह छचना
 तः कर्मवैतद्विलिङ्गं स्तुतिं किं वा प्रसमीक्षितं एवं न मासु पश्चात् कस्माच्च विधिना हर्णा प्रणीतां नानुगृहीतं कार्यं किं वा
 स्मदागमे एवमुक्तेततः कृच्छ्रः प्रत्यवावमहामनाः स्निग्धगंभीरया वाक्वाक्यं वाक्यविशारदः कृच्छ्रः स्नातकान्वेदिज्ञा
 नराजसुशोभते नैव कस्य गिरः शृंगं भित्ता किं मिह छचना अहोरेण प्रविष्टा स्थितिर्भया राजसुशोभते नैव कस्य गिरः शृंगं भित्ता किं मिह छचना
 विशेषवांश्च सततं क्षत्रियः श्रियमिच्छति पुष्पवस्तुधृतो श्रीश्च पुष्पवन्तस्ततो वयं क्षत्रियो वा दुर्वीर्यस्तनतथा वाक्यवी
 र्यवान् अत्र गन्धर्वस्तस्य तस्माद्वाहं द्रव्यं स्ववीर्यं क्षत्रियाणां तु ब्राह्मणानां वैश्यान् तदिह द्रव्यं सिद्धे दाने
 इष्टास्य दानसंशयः अहोरेण रिपोर्गहं हारेण सुदृढो गृहान् प्रविशति तन्नाथी सद्गाराण्यतामिधर्मितः सार्धं वता
 गृहाण्ये नैव शत्रुतो नाहर्णा वयं प्रतिगृह्णीमहेति हितेनः शाश्वतं प्रवर्त इति समाप्य वलिङ्गरासंधवधे
 २१ छ जरासंधवधे न समरामिकदावरं कृतं पुष्पाणि पितृभ्युत चिंतयंश्च न पश्यामि भवतां प्रतिवेकतां ये
 कृते वासतिकथं मन्यध्वं मामनागसं अभिवेद्यते ह विसतां समपएव हि अर्थधर्मापघाताधि मनः समुपतप्यत
 यो नागसि प्रसृजति क्षत्रियो दिनसंशयः अतो न्ययानरन्तो के धर्मज्ञः समहास्यः दृढिनां गतिमाप्नोति श्रयसा
 पुपहंति यत्रैलोके क्षत्रधर्मो हि श्रयसा नैव साधुनारिणां नान्यधर्मे प्रशंसंति येन धर्मविदो जनाः तस्मै मेदुच्छित

श्रीः
२५

प्रा

३५

स्ये ह स्वधर्मे नियतात्मनाः अनागसः प्रजानां प्रमादादिव ज्ञप्यथा कृच्छ्रः कुलकार्यमहाबाहो कश्चिदेकः कुलोद्बुधः
 वदतस्ते न्रियोगाद्वा ब्रह्म मभ्युद्यतास्त्वयि तया वापगताराजः क्षत्रिया लोकवासिनः तदागः क्रूरमुत्पाद्य मन्यसे किं न मागध
 राजा वाहः कथं साधुहिंसा नृपति सत्तम तद्वाहः सान्निगृह्य तत्तदायोपडिहीषसि कोन्य एवं यथो हितं जरासंधवधायामिति
 अस्मांस्तदुपगच्छेत्कृतं वाहं द्रव्यं तया वृषभशक्ता धर्मस्पर्शलो धर्मचारिणः मनुष्याणां समालंभान्न धृष्टः कदाचन सकथमा
 नुपेहं यद्युमिह सिशकं सवर्णा हि सवर्णानां पशुसंज्ञां करिष्यमि यस्यायस्याम वस्त्राणां पुष्टकर्म करति यः तस्यां तस्याम
 वस्त्राणां तत्तत्पन्नमवाप्नुयात् तत्तां ज्ञातिक्षयकरं वयमात्मानुसारिणः ज्ञातिवृत्तिनिमित्तार्थं विनिहंतुमिहागताः नास्ति ला
 कपुमा ज्ञात्यः क्षत्रियोचितिवयत् मन्यसे सवराजसु महान् बुद्धिबिह्वः काहि जानन्नसि जन्मात्मवान् क्षत्रियो नृप नावि
 शस्वर्गमनुलं गणान्तरमव्ययं स्वर्गस्ववसमाख्यापणये जपुर्दीक्षिताः जपति क्षत्रिया लोकां बहिर्दिमनुजर्षस स्वर्गो निर्म
 हदस्वर्गयो निर्महदशः स्वर्गयो निस्तपो बुद्धिर्मत्कः साव्य भित्तावान् एषे दंडो वै द्रव्यं तागुणे नित्यं समाहितः वनासुरा
 न्पराजित्युदशत्पातशतक्रतुः स्वर्गमागो ब्रह्मस्य स्थाद्विद्ये हो वयथा तव मागध सिपुलः सन्ये बाहुव्यबलदर्पितः मावर्मस्त्रा
 परानराजन्नि विवीर्यनरे नरे समंते जस्त्वयो न की वस्त्रं वानरे नरे यो वेदवृत्सं बुद्धता वेदवत्तं वेदं सवत्तव विषयो मत्तदस
 कर्म तोराजन्नि वीसिते जीह्वं सद्यश्च वमानं दर्षयिमागध मागधः ससुतामात्यः ससुतश्च यमक्षयं दंसाद्वः कार्त्तवीर्यजित
 र्द्विद्वयः श्रयसा वयमन्ये ह विनशुः शो वला नृपाः सुमुसमाणास्ततो हि न वयं ब्राह्मणा ध्रुवं प्रीरि रश्मिहवीकेशो नृवीरा

३५

ग

अ

स

शि

सप्तो
२६

यु४

वेदं०५

२

पांडवादिमा अनयोमीतुलेयं कृष्णं विदितं तं तामाक्षं महेन्द्राजं निष्ठुरं युध्यस्वमागध मुंनवान्पतीन्सर्वोत्तमं गच्छ
 तं यमस्य जरासंध उवाच नाजितो वेनरपतिर्नाहिमादभिकंश्चन अजितः पर्यवस्थाताकोत्रयो निजितो मया
 क्षत्रियस्य तदेवा दुर्धन्यं कृष्णं पजीवनं विकम्पवशमानीपकामतो यत्समाचरेत् अहमद्य विमुच्यंश्चात्र त्रतमनुस्म
 रन्त सैन्यं सैन्येन हृदयैक एकेन वा पुनः वीर्यानि विवायोत्प्रेहं युगपत्पृथग्ववा वैशे० एवमुक्ता जरासंधः सह
 देवाभिषेचनं आशापयत्तदा राजापुपुत्सुमभ्रमकर्मभिः सवुसेनापती राजा सस्मारभरतवधेन कोशिकं त्रिसेनं वतसि
 मुहं उपस्थिते ययोस्तेनामनी राजन् हंसेति डिमकेति च पूर्वसंकथिते पुंभिर्न लोके लोकसंकेत निराश्वसजरासंधो हि
 हृमेवानुचितं पदं तं दुराजं विभुः शौराजानं वनिनं वरं स्मृत्वा पुरुषशार्ङ्गं शार्ङ्गं समविभ्रमं सत्यं संधाजरासंधं मुविभी
 मपराक्रमं भागमन्यस्य निर्वहमवधं मधुभिर्मधुनात्मनात्मवतां मुखं इत्येष मधुसेदनः ब्राह्मीमाध्वी ज्ञां पुरस्कृत्य हं वृंह
 धरानुजः इति सभापर्वणि जरासंधवधे २२ ततस्तं निश्चितात्मानं युद्धाय यदुनंदनः उवाच वाग्मीराजानं ज
 रासंधमधोभ्रजः कृष्ण० त्रयाणां केन तराज न्याहुमुत्सहतमनः अस्मदन्वतमेन हसज्जीभवतु कोषिधिः एवमुक्तः
 स नृपतिर्पुं देवप्रेमहाद्युतिः जरासंधस्ततो राजा भीमसेनं नमो गधः आराधयन्नां मात्यं मांगल्यं न्यपराण्य धार
 यन्गदां नुरव्यात्रिर्विर्वदनानिव उपतस्तेजरासंधं पुपुत्सुं वेपुरोहितः कृतस्वस्वपतो राजा ब्राह्मणेन यशस्विना सम
 नद्यजरासंधः क्षात्रं धर्ममनुस्मरन् अवमुच्यतारारं स के शान्तिमनुग्धय उदतिष्ठ जरासंधो वेलातिगइवाणिव

यरो३

वा०

यु४

श्रीः
२६

३५

उवाच तस्मात्ताराजानीमभीमपराक्रमः भीमयोत्प्रेलयासाईश्वर्यानि जितं वरं एवमुक्ता जरासंधो भीमसेनमरिंदमः प्रत्य
 दयौ महातजाः शार्ङ्गं बल इवा सुरः ततः संमंत्रकृष्णं नृकृतस्वस्वपनो बही भीमसेनो जरासंधमाससाद्य युयुत्सया ततस्तोनर
 शार्ङ्गं बाहुशस्त्रो समीयतुः वीर्यं परमं परमसह सावन्मो नृजयकोक्षिणो करग्रहणार्थं तु कृतं पादाभिवंदनं केशैः कक्षैः
 विधुन्वानावास्फोटं तत्र वक्रतुः स्फुटं देव्यां समाहृत्य बलिनोत्सुर्दुर्दुः अंगरंगं समाश्लिष्य पुनरास्फोटनं विभो वित्रहसा
 दिक्कृत्वा कक्षाबंधं न वक्रतुः गजेंगं डाभिघातेन संस्फुल्लिगेन वा शनिं बाहुपाशादिर्कृत्वा पादाहतशिरावुभौ उरोहस्तं ततश्च
 केपुर्णकुंभो प्रयुज्यते करसंपीडनं कृत्वा गजेंगो वारणा विच नर्हता मेघसंघाशो बाहु बाहुप्रहरणावुभौ तलेनाहन्यमानो तु
 अन्योन्यं स्तब्धवीक्षणे सिंहाविव सुसंकुडावाहू कृष्णयुध्यतां अंगेनांगं समापीड्य बाहुभ्यामुभयोरपि आहत्य वा
 दुःसिञ्चापि उदरं वक्रतुः संपर्णमूर्ध्नि बाहुभ्यां पृष्टं संवक्रतुः तण पीडयथा कामं सर्वयोगं समुत्थिर्क एवमादीनि पुद्गानि
 प्रकुर्वन्तो परस्परं तपोर्पुंड्रं ततोद्भूतं समताः पुरवासिनः ब्राह्मणा वलिजिह्ववक्षत्रियाश्च सहस्रशः शरद्वान्नरशार्ङ्गं स्त्रियो ह्यद्राक्ष
 सर्वशः निरंतरमघतत्र जनाधरमि स हत तपोरयमुजाघातानि ग्रहप्रयहातिथा आसीत्सुभीमः संघातो वज्रपर्वतयो रिव उभो
 परमसंहृष्टो बलेन बलिनां वरा अन्यान्पस्यात्तत्र प्रपुण्यपराजयविणो तज्जीममुत्सायि जनपुद्गमासीदुपलब्धे बलिनाः संयुग्मा
 जन्तवोऽसवयो रिव प्रक्षणा कषणापोऽनुकर्षावैकपलाः आकषन्तुरन्यान्यजानुमिश्नावजग्रतुः ततः शस्त्रेण महता भस्मयि
 ता परस्परं पाषाणसंपातनिभः प्रहो रमिजघ्नतुः बृदास्त्रैर्दीधमुजानि पुद्गुशलावुभौ बाहुभिः समसज्जतामाप

पा

सः परिघैरिव कार्तिकस्य लुमा सस्य प्रवृत्तं प्रथमे हनि अनाहारं दिवारात्रमविभ्रांतमवर्तत तद्धृतं तु त्रयोदश्यां सुमेवं
महात्मनोः वतुहृत्यानिद्रायां तु निद्रां मागधः कुमात्रं तं राजानं तथा कृतं दृष्ट्वा राजजनादनः उवाच भीमकर्मणाभी
मसं बाधयन्निव कृतः शत्रुर्नको ते यलस्य पीडयितुं रणे पीडमानो हि का ल्येन जघाज्जीवितमात्मनः तस्मात्तेन
षको ते यपीडनीयो जनाधिपः सममेतेन युध्यस्व बाहुभ्यां भरतर्षभ एवमुक्तः सकृच्छुनपांडवः परवीरहा जरासं
धस्य तद्दृष्ट्वा ज्ञात्वा शक्तिं महावध ततस्तमत्तिं जतुं जरासंधं वृकोदरः संरंभं बलिनीं जेष्टो जग्राह बलिनीं वरः
इति सभापर्वणि जरासंधवधे २३ वेशं पा० भीमसेनकृतः कृष्णमुवाच यदुनंदनं बुद्धिमास्थाय विपुलां
जरासंधवधप्रसा नापपायो मया कल्युक्तः साहजुराधितुं प्राणेन यदुर्गाद्विबद्धकक्षेण वा ससा एवमुक्तस्तदा
कृष्णः प्रत्युवाच वृकोदरं त्वय्यनुरूपव्याघ्रो जरासंधवधप्रसा पुनर्दवं परस्वल्पं चेतमातीरश्चनः बलं भीमजरासंध
दर्शयाशुतदद्यैव एवमुक्तस्तदा भीमो जरासंधमरिदमः उक्तिं प्रभामयामास बलवंतं महाबलं भवामपि ताशत
मुणं जगानुभ्यां भरतर्षभ वभंजपृष्ठं संक्षिप्य निषिध्य विननादह केरुहोत्वा यरणं द्विधा वक्रमहाबलः तस्य नि
षिध्य माणस्पपांडवस्य वगर्जतः अभवत्कुमुलोनादः सर्वप्राणिभयंकरः वित्रस्तमोगधाः सर्वे स्त्रीणां गर्भाः प्रसुस्तु
बुः भीमसेनस्य नादन जरासंधस्यैव वरं किं नृस्यादिमवान्निनः किं नृसीद्धीयते मही इति वेमागधा जग्मुर्भीमस
नस्य निखनात् ततो राज्ञः कुलोदारी प्रसुतमिव तं नपं रात्रौ कृत्वा मुमुक्षुः प्रानिश्चक्रमुरिदं माः जरासंधं यं कृच्छाया

नीय

श्रीः
२७

जयित्वा पताकिनं ओरोप्य भान्तैरेव मोक्षयामास बांधवान् तवैरुतमुजं हृदयं रत्ना द्योः पथिवश्चिराः राजानश्चक्रुरासा
धमोक्षितामहताभयात् अक्षतः शस्त्रसंपन्नो जिता रिः सहजैर्जयिः रथमास्थापतं दिव्यं निजगामगिश्चिज्जात् यः ससोदय
वाभामद्वयोधः कृष्णसारथिः अग्न्या सधाती सद्यो ह्युर्जयः सहजजयिः भीमाज्जनाभ्यां यो धाम्यामास्थितः कृष्णसारथिः शु
शुभ्रयवयोसा दुर्जयः सर्वधन्विषिः शक्रविहृहि संग्रो मवरतुस्तारकामेय रथेन तेनैव कृष्ण उपा रुत्वयं पातदा सप्तसामी
कराभणकिं किणी जालमालिना मेघनिर्घाषनादेन जेत्रणा मित्रघातिना येन शक्रोदानवानां जघान नवीनं व तंप्राप्य
समदृष्टं तरयते पुरुषर्षभाः ततः कृष्णमुवाच बाहुभ्यां तस्यां सहितं तदा रथस्वमागधा दृष्ट्वा समपद्यंत विस्मिताः हेषं दिव्यै
समायुक्तारथोवा पुंसो मज्जे अधिष्ठिता शुशुते कृष्णनातीव भारत असंगोद्वविहितस्तस्मिन् रथवरध्वजः योजनाददृशश्चा
मानिद्रा युधसमप्रप्तः चिंतयामास कृष्णायंगरुमातंस चाप्यपात दृष्ट्वा तस्मिन्सुतनासी चैत्यवृक्ष इवास्थितः व्यादितास्य
मेहानादः सहस्रैर्ध्वजालैः तस्मिन् रथवरतस्त्रो गुरुमान्प नगाचनः दुर्निरीक्ष्या हि भूतानां तेजसाभ्यधिकं वशां आ
दित्य इव मध्याह्ने सहस्रकिरणवृत्तः न स सज्जति हृष्टे पुशस्त्रेभ्योपि निरस्यत दिव्याध्वजवरो राजन् दृश्यते च हमानुषैः
तमास्थापयथ दिव्यं पञ्चमं समनिखनं निर्मयोपुरुषव्याघ्रः पांडवाभ्यां सहायुतः पंलेमेवासवाडा जावसुस्तस्मात्
हृदयः हृदयथाक्रमणैश्च नं प्राप्नोवाह द्रयं नपं स निर्माथमहाबाहुः पुंडरीकक्षणेत्ततः गिरिज्जाद्विहस्तस्त्रो सम
संशमहायशाः तत्रैव नागराः सर्वे सत्कारेणाभ्यसुस्तदा ब्राह्मण प्रमुखाराड निर्विद्वेष न कर्मणा बंधनादिप्रमु
धि

सप्तो
२०

सनिः भीमसेनस्तथाप्राची सहदेवस्तु दक्षिणी प्रतीची नकुळराजादिशं विजयतास्त्रवित् खंडवप्रस्थमध्यस्थो धर्मराजोयु
धिष्ठिरः आसीत्परमया लक्ष्म्या सुहृ इत्युतः प्रभुः जनमेजय उवाच दिशामभिर्दक्षिणं निक्षेपणानुकीर्तय नीहत्तया
मिष्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् वैशं धर्मं जयस्य वक्ष्यामि विजयं प्रवर्तते यागपथेन पापैर्हि निजितं यवसुं धरा पृथु
लिंदविषये वशवक्रमहीपतीन् धनं जयो महाबाहुनोतितीव्रणकर्मणा आनतो न्कालकृदांश्च कुलं दंश्च विजित्य सः सुमं
डलं वा विजितं कृतवान्सहसैनिकं सतेन सहितो राजन्स व्यसानी परंतपः विजित्य सकलं द्वीपं प्रतिविध्यं यथार्थं सकलं द्वीप
वासाश्च समद्वीपेषु यन्त्रपाः अर्जुनस्य सैन्ये कोविद्यहस्तमुखा भवत् सतानपि मेहं श्लाघां विजिग्य भरतर्षभ तरेव सहितः स
र्वैः प्राञ्ज्योतिषमुपाद्रवत् तत्र राजा महानासी इगदतो विज्ञापते तनासीत्सु महद्युद्धं पांडवस्य महामात्मनः सक्तिरातस्त्र
वीनेश्च दृष्टः प्राञ्ज्योतिषा भवत् अन्ये श्ववदुभिर्यथैः सागरान् पवासिभिः ततः सदिवसानं शोयाधोपलाधनं जयं प्रह
सन्न ब्रवीद् राजा संग्रामविगतक्लमं उपपन्नं महाबाहो त्वयि कारुण्यं न दन पाकशासनद्वयोदवीर्यमाह वशाभिनी अहं सखा
महेंद्रस्य शक्रादनवैराणे न शक्यामि वतता तस्त्वं पुं प्रमुखतोयुधि असीत्सितं पांडवे यब्रूहि किं कर्तव्यं यत् यद्वक्ष्यामि
होवाहो तत्करिष्यामि पुत्रक अर्जुनः कुरूणां मृषां राजा धर्मराजोयुधिष्ठिरः धर्मज्ञः सत्यसंधश्च यज्ञाविपुलदक्षिणः
तस्य पार्थिवताभीप्साः कस्तस्मै प्रदीयतां भवान्प्रियसखा त्वैव प्रीयमाणो ममापि ततो नाज्ञापयान्ति तां प्रीतिं पूर्वप्रदीयतां
भगदत्त उवाच कुंती मातृपथामेवं तथारजापुधिरः सर्वमेतत्करिष्यामि किं वा न्यत्करवाणित

श्रीः
२०

इति सभापर्वणि अर्जुनदिग्विजये २५ वैशं एवमुक्तः प्रत्युवाच भगदत्तः धनं जयः अनेनैव कृतं सर्वं भविष्यत्सनुजा
यता तं विजित्य महाबाहुः कुंतीपुत्रा धनं जयः प्रययावुत्तरो तस्माद्दृष्टा धनं दपालिता अंतर्गिस्त्विंकांतं यस्त्वेव वहिर्गिरि
तथैवोपगिरिर्नैव विजिग्य पुरुषर्षभः विजित्य पर्वतांस्तवान्ये वतत्र नराधिपाः तान्वशे स्थापयित्वा धनान्यादाय सर्वराः
तरेव सहितः सर्वे नुज्यन्ते नृपाः उलूकवासिनो राजन् हंतमुपजग्मिवान् मृदंगवरनादनश्येन मिस्त्रेन नव हस्तिनां वृत्ति
नादनकं पयन्वसुधा मिमां ततो हंतस्त्वरितो बलेन चतुरंगिणा निष्क्रम्य नगरात्तस्माद्यो धयामास गोलुः सुमहान्संनि
पातो भूद्वलं जयद्वहंतयोः नराशाक हंतस्त्वे सो दुपांडवविक्रमं सोर्वीरममत्वा कैतेयं पर्वतेश्वरः उपावर्तते दुर्मधार्या न्या
दाय सर्वराः सतदाज्यमवस्थाप्य उलूकसहितो ययौ सेनाविंदुमथो राजन् राज्यादभ्युसमाक्षिपत् तत्र स्त्रः पुरुषैरवधर्मराज
संश्रान्नात् किरीटीति श्रवान् राजन् दृष्ट्वा न्यगणोस्ततः सद्वप्रस्थमासाद्य सेनाविंदोः पुरं प्रति बलेन चतुरंगेण निवेशाम्
रथभुः सतैः परिहृतः सर्वैर्विषाश्वनराधिपं अम्यगच्छन् महातजाः पारवं पुरुषर्षभं विजित्य नाह वशरान्पावती यान्महारथान्
जिगाप सेनपाराजन् पुरं पारवर्क्षितं पारवं पुधि निजित्य दस्युन्पर्वतवासिनः गणानुसवसं केतान् जयत्सप्रांडवः ततः का
रमीकान् वीरान् सन्निपातं त्रिपर्वतः व्यजयच्छेदितं यैवमंडलं दर्शयिः सह ततस्त्रिगताः कैतेयं दवाः केतनकास्तदा स
न्निपातवहो राजन् युपावर्तते सर्वराः अभिसारां ततो रम्या विजिग्य कुरुनंदनः उरगावासिनैर्वैरो यमानं रणे जयत् ततः सिं
हपुरं रम्यं वित्रा पुधसुरक्षितं ग्रामथ्यरथमास्थाप्य पाकशासनिराहवे ततः सुहृन्नाश्च लोलांश्च किरीटी पांडववस्तः सहितः

सप्ता०
३०

सर्वे सैन्ये नृपामथ कुरुनंदनः ततः परमविक्रान्तो बाह्ली कत्तपा कशासनः प्रायुत्रां दिशं येन वसंत्याश्रित्य दृश्यः निवसंति वन
मेव तान्सर्वान् जयत्तुः लंपाकान्यस्कां बोजान्दृष्टिकानुत्तरानपि सहितान् स्तोमहाराज व्यजयत्या कशासनिः कृषिकपि
संग्रामो बभूवातिभयंकरः तारकामयसंकाशपरस्त्रुषिकपार्थयोः सविजितवतीराजन्दृष्टिकान्तरणमूढनि शुकोद
रसमानहृदयादृष्टोसमानयवः मयूरसदृशानन्यानुत्तरानपरानपि जवनानाशुगां श्रेवकारार्थं समुपानयत् सविनि
जित्य संग्रामो हिमवंतं सुनिष्ठुठ श्वेतपर्वतमासाद्य प्रविशत्युरुषधः इति सभापवणि अर्जुनादि विजये २६
वैशं० सश्वेतपर्वतं वीरः समतिकम्पवीयवान् देवं किं पुरुषा वासं दुमपुत्रेण रक्षितं महता संनिपातेन क्षत्रियां तपस्वर
अजयत्तां डवः कस्त्वेन न्यवडापत् तंगला हाटकं नाम देवं गुह्यकरक्षतं पाकशासनिरव्यग्रः सहसैन्यः समासदत्तां स्त
सांतेन निजित्यमानसं सरुत्तमं कृषिकुल्यास्तदा सर्वा दृष्ट कुरुनंदनः सरोमानसमासाद्य हाटकानभितप्रभुः गंधर्व
क्षितं देशमजयत्तां डवः तत्र तित्तिरकल्माषान् मंडूकख्यान् ह्योत्तमान् लेभे सकसमत्तंगंधर्वनगरात्तदा ग्तरं हरिवं
तु समासाद्याथ पांडवः इमं जेतुं तं देशं पाकशासनं नंदनः तत एनं महावीर्यामहाकायामहाबलः द्वारपाकाः समासाद्य
दृष्टा कवनमभूवत् पार्थने दंत्याशक्यपुं जेतुं कथं च न उपावर्तस्व कल्याणपयोपामिदमन्कत इदं पुंयः प्रविशेद्भुवं सन
भवेन्नरः प्रीयामहे लयावीरपयोपामो विजयस्त्व नचापि किं विज्जत यमर्जुना न्न दुर्यते उत्तराः कुरुवाद्येतेनात्र पुंयं प्रवर्तते
प्रविष्टापि हि कोंते येन हृद्रक्ष्यसि किंचन नहि मानुषे वषण शक्यमत्रासि वी क्षितुं अथ ह पुरुष व्याघ्रा किं विदम्य चिकीर्षसि

श्रीः
३०

तत्प्राहृक रिष्यामो वनात्तव भास्त ततस्तान् ब्रवीद्वाज्रजर्जुनः प्रहसन्निव पार्थिव तं चिकीर्षी मिधर्मराजस्य धीमतः नत्रेव
ह्यामिवादेशं विरुद्धं यद्विमानुषैः युधिष्ठिराय किं विकल्पं प्रदीयतां ततो वस्त्राणि दिव्यानि दिव्यान्याशरणानि च क्षोमा
जिनानि दिव्यानि तस्य ते प्रददुः करं एव स पुरुष व्याघ्रो विजये दिशमुत्तरां संग्रामान् सुबलं कृत्वा क्षत्रियैर्हृस्वमिस्तथा स
विनिजित्य राज्ञः स्तान्करच विनिवेक्षतु धनान्यादाय सर्वप्योरजानि विविधानि च हयोक्तितीरकल्माषां च कृपत्रनिभा
नपि मयूरसदृशानन्यान् सर्वान् निडरं हसः धृतः समहता राजन्बलेन चतुरंगिणा आजगाम पुन वीरः शक्रप्रभं पुरात
मं धर्मराजाय तत्पार्थो धनं सर्वं सवाहनं न्यवेदयन्नुज्ञां गतेन राजा गृहं हान्ययो इति सभापवण्यर्जुनोत्तर
दिग्विजयः २७ वैशं० एतस्मिन्नेव काले तु भीमसेनोपि धीर्यवान् धर्मराजमनुज्ञाप्य प्रययो पुरुषधमः मह
तावलचक्रणपरशुविमर्दिना हस्त्यश्चर्यपणेन दंशितेन प्रतापवीर्येन वृताभरतशाईको द्विषो कविकर्द्धनः सगत्या
नृपशाईः पंचालानां पुरं महत् पंचालानि विधोपायोः सांत्वयामास पांडवः ततः सुकुंडिनं गत्वा सिंधुराजं नरधमः
विजित्योत्पेन कालेन दशरथान् गमयत्तुः तत्र दशार्थको राजा सुधर्मालोमहर्षेण कृतवान् भीमसेनं सह पुंयं निपा
धं भीमसेनस्तदा दृष्ट्वा तस्य कर्म महात्मनः अधिसेनापतिं चक्र सुधर्माणं महाबलं ततः प्राचीं दिशं नीमो ययो भीमपरा
क्रमः सैन्यं महाराजं चक्रप्यभिवर्द्धनी सांश्वमेधश्चरं राजद्वारं च मानं स हानुगं जिगाय समेदी नीरावलेन वलि
नां वरः सांनिजित्य कोंते यो नातितीव्रेण कर्मणा हृवं देशं महावीर्या विजित्य कुरुनंदनः ततो दक्षिणामास्य पुंयं दन

समा०
३१

गर्गमहत् सुकुमारं च शेषे सुमित्रं च नराधिपं ततस्तु धर्मराजस्य शासनाद्भूतवर्षं शिशुपालं महावीर्यं मयगाज्जनमेव
य वेदिराजापितृत्वापांडवस्य विकीर्णं उपनिष्क्रम्य नगरं त्यक्त्वा ततः ततो समेत्य महाराजकुरुचेदिदृष्टो तदा
उभयोरात्मकुलयोः कोऽन्यं पश्येच्छतां ततो निवेद्य तद्राष्ट्रं वेदिराजे विज्ञापते उवाच भीमं प्रहसन्किमिदं कुरुष्वेनघ
तस्य भीमस्तदा च ख्याधर्मराज विकीर्णं सयत्प्रतिगृह्य तथा वक्रेन राधिपः ततो भीमस्तत्र राजन्नुपितान्निदृशः
हृषपाः सत्कृतः शिशुपालेन ययोः सबलवाहनः इति सभापर्वणि भीमदिग्विजये २५ वेशं० ततः कुमार
विषये श्राणिमंथं मथाज्यत कोशलाधिपतिं वैवहृद्वलमरिंदमः अपोध्यायां लुधर्म इंदीधं प्रदं महाबलं अज्यत्या
उवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा ततो गोपालकत्वं सोत्तरानपिकोशलाद मध्वानामधिपं च वपार्थि वं वाजयत्यसुः त
तो हिमवतः पार्श्वं समस्ये लज्जोद्भवं सर्वमल्पेन कालेन देशं चक्रवर्त्तवली एवं बहुविधान् देशान् विजिग्ये भरतवर्षः
मल्लुटमभितो जिग्ये कुंतिमंतं च पर्वतं पांडवः सुमहावीर्यो बलेन बलिनां कः सकाशिराजं समरे खबाहुर्मनिवर्तिनं
वर्त्तवके महेशाहुः सो भीमपराक्रमः ततस्त्वपार्श्वमभिततपाराजपतिं क्रयं युध्यमानं बलात्संख्ये विजिग्ये पांडव
वर्षः ततो मत्स्यान्महातेजामलयांश्च महाबलान् अनघान् नयांश्चैव पशुपतिं च सर्वज्ञः निघ्नय महाबाहुर्मदधा
रमहीधरं सोपदेशं विनिर्जित्य प्रयावुत्तरामुखः वत्समूर्ध्वं कांतेयो विजिग्ये बलवान् बलात् भर्गाणामधिपं चैव
निषादाधिपतिं हृदा विजिग्ये भीमपालांश्च मणिमत्प्रमुखान् बभूव ततो दक्षिणमल्लुटं च भोगवंतं च पर्वतं ततः

श्रीः
३१

सैवाज्जोमोनातितीव्रेण कर्मणा शर्मकान्वर्मकांश्चैव व्यजयत्सां तत्पर्वकं वेदेहकं च राजानं जनकं च गतीपतिं विजिग्ये
पुरुषश्चैव नातितीव्रेण कर्मणा वेदेहस्तुकोंतेयो इंदुवर्तमंतिकात् किरातानामधिपतिं नजयत्सप्तपांडवः ततः सुहो
प्रसुतांश्च स्वपक्षानापवीर्यवान् विजित्य युधिर्कांतेयो मागधानभ्याह्वली इजं च दंडधारां च विजित्य प्रथिपतीन् तैरेव स
हितः सर्वगिरिं च मुपाद्रवत् जरासंधं सांत्वयित्वा कुरुविनिवेश्य तैरेव सहितः सर्वः कर्णमप्यद्रवद्वली सकंपयान्नि
वमही बलेन चतुरंगिणा युपुधेपांडवश्चैव कर्णनामित्रघातिना सकर्णं युधिनिर्जित्य केशकृत्वा च भारत ततो विजि
ग्ये बलवान् राजः पर्वतवासिनः अथ मादागिरौ चैव राजानं बलवत्तरं पांडवो बाहुवीर्येणानिर्जित्य नमो महामृधे ततः पुंश
धिपवीरं वा सुदेवं महाबलं कोशिकीकच्छनिलयं राजानं च महोज्जसं उमौ बलवता वीरौ चोत्तीव्रेण कर्मो निधि
याजो महाराजवंगराजमुपाद्रवत् समुद्रसेनं निर्जित्य वंजसेनं च पार्थिवं ताम्रलिप्तं च राजानं कर्वटाधिपतया सुहो
नामधिपं चैव यसागरवासिनः सर्वान् मल्लुटगणान् चैव विजिग्ये भरतवर्षः एवं बहुविधान् देशान् विजित्य च वनात्मजः
वसुतम्युपादाय लोहिममगमद्वली ससर्वान् मल्लुटनृपतीन् सागरान्नृपवासिनः कर्माहारयाभासरत्नानि विविधानि
च वंदनागुरुपञ्चाणि मणिमोक्तिकर्कबलं कांचनं रजतं चैव विद्रुमं च महाधनं तेकोदीशतसंख्येन कैतेन महता त
त् अथ वर्षमहात्मानं धनवर्षेण पांडवं इद्रप्रस्थमुपागम्य भीमो भीमपराक्रमः निवेद्या मासतदा धर्मराजाय तद्र
न इति सभापर्वणि भीमदिग्विजये २६ वेशं० तथैव सहदेवोऽपि धर्मराजेऽभिहितः महत्यासे

सभा
३२

नयाराजत्रययोदक्षिणादिनां सशस्त्रसेनाकाक्ष्येन सर्वमेवाजयत्प्रभुः मत्स्यराजं च कैरव्यो वशे च के बला दृष्टी अधिप
जाधिपं चैव दंतवक्रं महाबलं जिगाय कन्दैव कृत्या उरज्येन्यवेशपद सुकुमारं वशे च सुमित्रं वनराधिपं तथैवाप
रमत्प्राश्न्यं जह सपट्वरान् निषादभूमिगोश्रृंगं पर्वत प्रवरं तथा तरसेवाजयद्दीमाश्रुलिमंतं वपार्थिवं नवराष्ट्रं
निजिस्त्रिकुंतिभोजमुपाश्रित्य प्रीतिपूर्ववत्तस्या सोऽज्याहशासनं ततश्चर्मण्यतीकृते जंभुकस्यात्मजं नृप ददर्श वासु
देवेन शोषितं पूर्ववैरिणा चक्रे तेन ससग्रामं सहजो जैनभारतं शतमाजो विनिर्जित दक्षिणाभिमुखो ययो मकां
परमेकां च जयत्सु महाबलः करंतेभ्यमुपादाय परत्नानि विविधानि च ततस्तेरेव सहितो नर्मदां भित्ताय यो
तत्र पुद्गलभरद्वाजं दिवसद्वयमभ्युत्त सविजित्य दुराधर्षभीष्मकं माद्रिनंदनः कोशलाधिपतिं चैव तयो वलात्
दाधिपं कांताकांश्च समेतथा धाकोदकाद्रुपान् नाटकेयांश्च समेतथा हेरंबकान्युधि मारुध्वं विनिर्जि
त्य रम्यग्राममथो बलात् नासीनान् कृकांश्चैव राजानश्च महाबलः तांस्तानादिकान्सर्वान् जयत्पादुनंदनः वाता
धिपं च नृपतिं चैव चक्र महाबलः पुलिहांश्चरेण जिह्वाय योदक्षिणातः पुनः युधुधेयांश्च राजेन दिवसं नृकुलानु
जः तं जिह्वा समहाबाहुः प्रययोदक्षिणापथं गुहामासादयामास किं किं धां लोकविश्रुतां तत्रवानरराजांश्च
मैदनं दिविदेन च युधुधेदिवसान्सप्त नयतो विहृतांगतो ततस्तुष्टो महात्मानो सहदेवो यस्त्वानरो उच्यते
वसंतदृष्टो प्रीतिपूर्वमिदं वः गच्छ पांडवशाङ्कलनाभ्यादाय सर्वेशः अविघ्नमस्तु कार्याय धर्मराजाय धीमत

कृति

श्रीः
३२

ततो रत्नान्युपादाय पुरीमाहिष्मतीं ययो तत्र नीलेन राक्षसचक्रे पुद्गलं नरपत्नः पांडवो ह्यपरिवीरघ्नः सहदेवः प्रतापवान्
ततोऽप्यसुमहद्वदमासीद्भीरुभयकरं सैन्यक्षयकरं चैव प्राणिनां संशयावहं चक्रं सैते हि साहाय्यं भगवान्हव्यवाहनः
ततो रथाहया नागाः पुरुषाः कवचानि च प्रदीप्तानि व्यदृश्यंत सहदेवबलेन दा ततो सुसंघातमना बभूवुर्बुध्नं नंदनः नो
तरं प्रतिवक्तुं च शक्तो भूज्जने मज्जय जने मज्जय पृथक् किमर्थं भवान्बद्धिः प्रत्यभिन्ना भवद्युधि सहदेवस्य य
ज्ञार्थं धरमानस्य वैद्विज वैशं नीलस्य राजोदुहितारूपेणा प्रतिमां मुवि अग्निहोत्रमुपातिष्ठ पितुः शुश्रूष
एतदा तत्र माहिष्मतीवासीं भगवान्हव्यवाहनः श्रूयते हि श्रुतीतं वै पुरस्तात्पारदारिकः नीलस्य राजोदुहिता बभूव
ती वशाभना सोऽग्निहोत्रमुपातिष्ठ दधेनाय पितुः सदो व्यजने धूयमानो पितव्यं जलतेन सः यावच्चारुपुटो ह्येन च
तो न विधूयते ततः स भगवान्निश्वकमनां सुदर्शना नीलस्य राजः सर्वेषां मुपानीतश्च सोऽभवत् ततो ब्राह्मणरूपेणा
मरमाणा पटद्वया तं तुराजायथाशास्त्रमशासद्भार्गविकृतदा प्रज्ज्वालतु तः कोपाद्भगवान्हव्यवाहनः तं दृष्ट्वा विस्मि
ताराजा जगाम शिरसा वनिं ततः कालिनेनां कन्यां तथैव हितदान्दपः प्रदेहो विप्ररूपाय वद्वये शिरसानतः प्रतिष्ठा
द्यैवतां सुभ्रूं नीलराजसुतां तदा चक्रे प्रसादं तस्य राजो विभावसुः वेरेण बुद्ध्या मासतं नृपं रक्षितकृत्तमः अभयं चै
व जमा हस्वसैन्यं समहीपतिः ततः प्रष्टतियेकं विद्वानातां पुरीं नृपाः जिगीषंते बलाद्वा जन्म दह्यंतं ते स्मवकिना तस्या
पुथी तदा विवमा हिमत्यां कुरुद्वहं बभूव नरतिग्राह्या योषितं बुद्धताः किल एवमग्निर्वै प्रादात्स्त्रीणामप्रतिवारणो स्वैरिष्य

सभा०
३३

स्तत्रनायोहियेच्छं प्रवरं सुत वृजं यं तिराजानस्तद्राष्ट्रं पुरुषं भयादग्नेर्महाराजतः प्रभृति सर्वदा सहदे
वस्तधर्मात्मासेन्यं दृष्ट्वा स्यादितं परीतमग्निनाराजन्नाकं यथागिरिः उपस्य शशुभिर्वासाव्रवीत्यावकतः
सहदेव० तदर्थं यिसमारंभः कृद्युवार्मन्मोक्तो मुखं तमसि देवानां यज्ञस्तमसि पावकः पावनात्यावकश्च
सिंहवनाद्व्यवाहनः वेदास्त्वदर्थं जातान् जातवेदास्ततो ह्यसि विचित्रानुः सुतानुस्त्वमनलस्त्वविभावसो
सगद्वास्त्वशश्चासि दुताशोजलनः शिखी वैश्वानरस्त्वपिंगेनः पुवंगो भविते जसः कुमारस्त्वभगवाद् रुद्रगर्भ
हिरण्यकृत् अग्निदेदालुमेते जो वायुः प्राण देदालुमे सथिवी वलुमादध्याद्धिवं चापो दिवतुमे अपांगं महसत
जातवेदः सुरेश्वर देवानां मुखमग्ने त्वं सत्येन विपुनीहिमां ऋषिर्ब्राह्मणे श्रवदेवैतस्सुदेरपि नित्यं सुदुतयं जं पुन
त्येन विपुनीहिमां धूमकेतुः शिखी त्वं पापहानि लसंभवः सर्वप्राणिषु नित्यं स्थः सत्येन विपुनीहिमां एवं कृतोसि
भगवन्प्रीतेन शुचिनामया कुक्षिं पुष्टिं स्मृतिं च वीतिं चाग्ने प्रपठमे वेशं इत्येवं मन्त्रमग्निं पठन्त्याहुः कुयाद्धि
तुं ऋद्धिमान् सततं दंतः सर्वपापैः प्रमुच्यते सहदेव० यज्ञविघ्नमिमं कर्तुं नाहं स्वं हव्यवाहन एव मुक्ता तुमात्र
यः कुशरास्तीपमस्त्री विधिवत्पुरुषव्याघ्रः पावकं प्रत्युपाविशत् प्रमुखं सर्वं सन्यस्य वीतो द्विग्नस्य भारत नवनमत्यग श्री।
हृदिर्वेला मिवमर्धादधिः तमस्येत्यशनेर्वद्विर्वेला मिवमर्धादधिः तमस्येत्यशनेर्वद्विर्वेला मिवमर्धादधिः सहदेवन् ३३
णां देवं सां तत्पूर्वमिदं वक्तुं उन्निष्ठातिष्ठ केरव्यजिज्ञासां तत्कृतामया वेदिसर्वमभिप्रायं तव धर्मसुतस्य मया प्र

क्षितवेयं सदा भरत सत्तम रावद्राज्ञेऽस्मिन् लोकेऽस्मिन् कुलसंततिधारिणी दीक्षितं वकरिष्यामि मनसस्तव पांडव तनु
स्याय दृष्ट्वात्मा प्रांजलिः शिरसानतः पूजयामास माद्रयः पावकं पुरुषं भयः पावकं विनिवृत्तं तु नीलोराजाभ्ययाक्त्वा
पावकं स्यादयं यवमर्ध्यामास पार्थिवः सत्कारेण नरव्याघ्रं सहदेवं युधापतिं प्रतिपूजयतां प्रजां क्त्व विनिवृत्त
तं माद्री सुतस्ततः प्रायाद्धि जयादक्षिणां दिशं त्रैपुरं सवशे कृत्वा राजानममिति जसं निजया ह मह बाहुस्तस्मा
पारवश्वर आहूतिं कोरवानां यं बलेन महता वतः वशं चक्रे महाबाहुः सुराद्याधिपतिं तथा सुराद्यविषयस्थं
श्वप्रघपामासरुक्मिणे राज्ञे भोजकं दृष्ट्वा यमहारात्राय धीमत भीष्मकाय च धर्मात्मा साक्षाद्विद्वंसखायवे सतस्य स
सुतो राजन् प्रतिजया हृदा सनं प्रीतिपूर्वमहाबाहुर्वीसुदेवमवदृश्य ततः सरत्नान्यादाय प्रीतिः प्रायादुधापतिः ० द्य
ततः शर्पाकं वैवतालीकं दमयापि वा वशं चक्रे महाबाहुर्दंडकांश्च मह बाहुः सागरद्वीपवासांश्च नृपतीन् कुरुपे नि
जान् निषादान् पुरुषांश्च कर्णं प्रावरणानपि यत्र कालमुखा नाम नाराक्षसो यानपः कृत्स्नं कोट्युगिरिं चैव मुरी
पतनं तथा द्वीपं ताम्राङ्गं यं चैव पर्वतं वामकं तथा तिमिगिरिं च सपं वशं चक्रे महाबाहुः ततः एकपादांश्च पुरुषान् कव
लं वनवासिनः नगरीसंजयं तिरपिच्छिन्द कुरुहावकं ह्यैव वशं चक्रे कुरुवेनातदापयत् पांड्याश्च द्रविणांश्च वक
लिगांश्चोडमल्लिकान् अंधान् पुलिंदान् दृष्ट्वा साहितालो ध्रुवकलाद् अद्वीं चैव दासीं च यवनानां पुंस्तथा ह्यैव व
शं चक्रे कुरुश्चैनादानेपयत् मरुकं च गं कौताधीमान् दृष्ट्वा न्माद्रवती सुतः प्रघपामास राजद्रुपालस्तथा यमहात्मने

सप्तो
३४

विभीषणाय धर्मात्मा प्रीतिपूर्वमिदं मः सत्वास्पतिजयाहशासनं प्रीतिपूर्वकं तत्र कालकृतं धीमानन्वमन्यतः
प्रभुः ततः संप्रेषयामासरत्नानि विविधानि च तद्भाग्यरुमुख्यानि दिव्यानि शेषानि च वासांसि नमहादीनि म
णीश्च वमहाधनात् जावर्जतततोर्धमान्सहदेवामहामनाः एवं निजित्य तस्यासां लेन वलेन च करदान्यार्थि
वान् कृत्वा प्रत्यागच्छद्विदं मः धर्मराजाय तत्सर्वं निवेद्य भक्तपथं कृतकमी सुखराजं नुवाच जनमेजय
इति सभापर्वणि सहदेवदिग्विजयः ३० वैशं० नकुलस्य तु वक्ष्यामि कर्माणि विजयं तथा वासुदेवजितमा
शायथा साकजयस्य प्रभुः निर्ययो स्वांडवप्रस्थात् प्रतीनीमामितोदरी उद्धृत्य मतिमान् प्रायान् महत्यासन्यायतः सि
हनादनमहतायोधानं गजितेन रथेन मिनिनोदं चकंपयन् बहुधा मिमां ततो बहुविधं रथं गवाश्च धनधान्यं च
कार्तिकेयस्य दृष्टितरो हीतकमुपाद्रवत् तत्र युद्धं महश्चासीच्छर्मतमं गुरैः शैलीपकं महत्तमं वशं चक्रमहाकृतिः
मरुभूमिं च कात्स्न्यं न तेषु बहुधा न्यकं आक्रोशं च वराजं पितेन युद्धं मभून्महत् तान्दृष्ट्वा लोका जित्वा प्रतस्थे
पांडुर्नृपः शिबिरांस्त्रिगर्तानं वृष्टान्मालवान् चकवदान् तथामाध्यमिकांश्चैव वाटधानां द्विजान् च पुनश्च पर
द्वत्याथ पुष्कराण्युपवासिनः गणानुत्सवं केतान् जयत्युत्सवपथः सिंधुद्वलाश्रिता ये वग्रा मलीयामहावकाः श्रीः
शङ्खभीरगाणाश्चैव ये वाश्रित्य सस्वतीं वर्तयंतिये यमत्सप्ये नृपपते वासिनः कृत्स्नं पश्यन् दृष्ट्वा चैव तथा यामरकं ३४
टकं उत्तरं ज्योतिर्कं चैव स दिव्यकं टकं पुरं क्षारपालं च तस्मावशं चक्रमहहाकृतिः रमणान्हारहृणां प्रतीपैश्चैव पथे

नृपाः तान्सर्वान्सर्वशेषे चैव शशासनो देवपांडवः तत्र स्तुतं प्रेषयामास वासुदेवाय भारते सत्वापियादेवः साद्विप्रीतिजया
हशासनं ततश्चासनमप्यत्यमं शालां पुटसेदनं मातुर्गं प्रीतिपूर्वेषु लाल्यं चक्रवशेवली सत्सिन्सत्कृतो राजा सत्काराहो
विशंपते रत्नानि महीण्यादाय संप्रतस्थे युधामपतिः ततः सगरमध्यस्थान् कृत्वा न्यग्रमदाकृणन् प्रहृष्टान् च वरांश्च
वतान्सर्वान्नयदृशं ततो रत्नान्युपादाय वेशकृत्वा रथपार्थिवान् न्यवर्तत नरश्च घ्नानकुलश्रित्रमागि विह्वलं करमा
णां सह स्वाणिकोशं तस्य महात्मनः उद्धृदं महाराजं कृत्वा दिव्यमहाधनं इन्द्रप्रस्थगतं वीरममिमं युधिष्ठिरं ततो मा
द्रीसुतः श्रीमान् धनं तस्मै न्यवेदयत् एवं प्रतीपान् कुलोद्दिशं चरुणपालितो विजिग्य वासुदेवेन निजितं पुरुषर्षभः
इति सभापर्वणि दिग्विजयः समाप्तः ३१ वं वैशं० रक्षणार्थं धर्मराजस्य सत्यस्य परिपालनात् शत्रूणां
क्षयणाश्चैव स्वकर्मनिरताः प्रजाः बलीनां सम्पगादानां धर्मतश्चानुशासनात् निकामवपुः पजन्यः स्फीतो जन
पदो भवत् सर्वारंभाः सुप्रवृत्ता गिरक्षं कर्षणं वणिक् विशेषात् सर्वमेव तसंजज्ञराजकर्मणा दस्युभ्यां चैव कस्यावा
राजः प्रतिपरस्परं राजबल्लुसतश्चैव नृपयंत मृषागिरः अवर्षेयामि वर्षेय्याधिपावकसूक्तं सर्वमेतत्तदानीं सीद्धिर्मे
नित्ये युधिष्ठिर प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिकर्म स्वसावजं आश्रितुं नृपाज्जमुनोन्माकार्यैः पथकृत्यं धर्मधनागम
स्तस्य वृद्धे निरयो महाद कर्तुं पश्यन् शक्यं तस्यैव वर्षशतैरपि सर्वेषां भूमिपालानां श्रेष्ठः स्वमहीपतिः सकेश
स्य परीमाणकाशस्य महोपतिः विज्ञापराजा केतयो यज्ञाय वमनो दधे सुहृदश्चैव ते सर्वे पथक् सहचाबुवन्

समा०
३५

यज्ञकालस्तवविशोकप्रियतामाशुसांप्रतं तथैवब्रुवतामेवंतेषामक्षयाययोदरिः ऋषिःपुत्रोऽणधर्मात्मादृश्याश्चापि
विजानतां उगतस्तस्कुपीश्रेष्ठःप्रभवश्चाप्ययश्चह भूतभव्यभवन्नाथःकशवःकेशनाशनः प्राकारःसर्वदृष्टीना
मापत्वभयदोरिहा बलाधिकारोऽनक्षिप्यसम्पगानकडुडुभिं उच्चावनमुपादायधर्मराजायमाधवः धनोघंपुरुषव्याघ्रा
बलनमहतात्ततः तद्वलौघनपर्यंतरलसागरमुत्तमं नाह्यनरयघोषेणप्रविवेशपुरोत्तमं पूर्णमापरयंस्तेषांदिपद्यो
कावहोभवत् असूर्यमिवसूर्येणनिवातमिववायुना क्लृप्तनसमुपतनजहृषभशतंपुरं तंमुद्रासमुपागम्यसकृत्प
त्रयथाविधिः संप्रष्ट्वाकुशलं वैवसुखासीनं युधिष्ठिरः धाम्यद्रपायनमुखेऽवतलिङ्गिः पुरुषर्षभः भीमार्जुनयमेव
सहितः क्लृप्तमब्रवीत् युधिष्ठिरः तत्कृतेऽपि वीरसर्वामवेशकृत्तवर्तते धनंयवकुंघोर्ध्वयत्नसादाबुपाजितं
सोहमिच्छामितत्सर्वविधिवद्वकीसुत उपयोक्तुं द्विजाग्रमुद्ववाहवमाधव तदहंपटुमिच्छामिदाशाहंसहितस्त्वया
अर्जुनश्चमहाबाहोतन्मानुजालुमहसि सदीक्षापयोगार्विंदत्वमात्मानंमहामुज त्वयीष्टवतिदाशाहंविपापमाप्तवित
त्यहं मांवाप्यभ्यनुजानीहिसहभिरनुजैर्विशो अनुज्ञातस्त्वया क्लृप्तप्राप्नुयां क्लृप्तमुत्तमं वेशं तं क्लृप्तं वत्कवा
वदं वं पन्गुणाविस्तरं तमेवराजशाहं सन्नाडहमिहा क्लृप्तं संप्राप्नुहितया प्राप्तकृतकृत्यास्ततो वयं यज्ञस्वा
नीप्सितं यज्ञमपि श्रेयस्यवस्थिते निर्युष्ट्वापि मां कृत्य सर्वकर्तास्मितेनघे युधिष्ठिरः सफळः क्लृप्तसंकल्पः
सिद्धिश्चनियतामम यस्यमेतत्तद्वधीकेशपथेप्सितमुपस्थितः वेशं अनुज्ञातस्तत्कृत्तनपांडवोन्नाहजिः सह

श्रीः
३५

कर्यानि२

ईजितुं राजसूयेन साधनान्पुपयक्रमे तत आज्ञापयामास सराजाराजस तमः सहदेवं पुधांश्रेष्ठं मंत्रिणश्चैकस्वर्गः
अस्मिन् क्रतो यथा क्तानि द्विजातिभिः तथापकरणं सर्वमंगलानि न सर्वशः अधियज्ञं श्वसंभारां धाम्ना क्तान्ति प्रमेव हि
समानयंति पुरुषायथायोग्यं पथाक्रमं इंद्रसेनो विशोकश्च पुरुश्चाजिनसारथिः अन्नाद्याहरणे युक्ताः संतुमन्त्रियकाम्य
या सर्वकामांश्च कार्यं तारसगंधसमन्विताः मनोहराः प्रीतिकरा द्विजानां कुस्त्रिम तद्वाक्यसमकालं लुप्तं सर्वं न्यवेदय
त् सहदेवो पुधांश्रेष्ठो धर्मराजो महालुनि ततो द्वे पापनरा जाकृत्विग्निः समुपानयत् वेदानि वमहाभागान् साक्षान्
र्त्तिमतो द्विजान् स्वयं ब्रह्मत्वमकरोत् तस्य सत्पत्नी सुतः धनं जयानामृषयः सुसामासानगो भवत् याकृवन्वेद्यो बभूव ध
धर्मिष्ठो ध्वर्युस तमः पलोहाता वसोः पुत्रो धाम्नेन सहितो भवत् एतेषां शिष्यवर्गोश्च पुत्राश्च भरतर्षभ वसूधुर्होत्रगाः
सर्वे वेदवेदांगपारगाः तवानपित्वा पुण्याहमृहयित्वा चैतं विधिं शास्त्रोक्तं यो यामास सुस्तद्वेवज्जनं महत् ततश्च कुल
ज्ञाताः शरण्यं न्युत शिल्पिनः रत्नवंति विशालानिवेश्मानी वदिवौ कसां ततस्त्वाज्ञापयामास सराजाराजस तमः आमं
त्रयार्थं ज्ञातां स्वं प्रेषय स्वाशुगान् दुर्त उपाश्रित्य च वरा इष्टसङ्गतां प्राहिणोत ह आमंत्रय ध्वरा इष्टपुत्रास्तृणान् हरिपानपि
विशश्च मान्यांश्च इंद्रांश्च सर्वानानयतेति हा वेशं ते सर्वान् दृथिवीपालान् पांडवेयस्य शासनात् आमंत्रयान् च त्वं
श्च आनयान् आपरान् दुर्त ततस्तत्पुत्राकालं कुंती पुत्रं पुद्गिधिरं दीक्षयां च क्रिरे विप्राराजसया पभारत दीक्षितः स
तु धर्मात्मा धर्मराजो पुद्गिरः जगाम यज्ञाय तनं हतो विप्रेः सहस्रशः भ्रातृभिर्ज्ञातिभिश्चैव सुहृद्भिः स विवेकतया दृष्टि

5

सभा०
३६

येभ्यश्चमनुष्येभ्यः इति नानादेवसमागतैः अमात्यैश्च नृपश्च धर्मो विग्रहवानिव आङ्गमुद्रास्त्राणास्त्रविषयेऽप्यस्ततस्ततः
सर्वविद्याविनिष्ठातावेदेवेदांगपाखाः तेषामावसथाश्च कुर्मिर्गजस्यशासनात् वक्षन्नाकादनेयुक्तान्सगणानां प्रथक्
थक् सर्वकुमुदसंपन्नान्शिल्पिनोयसहस्रशः तेषु तेन्यवसनराजन्त्रास्त्राणां नृपसत्कृताः कथयंतः कथावल्लीः पश्यंतो
नटनर्तकान् भुञ्जन्तौ वैविविधप्रणवदतां वमहास्वनः अनिशं श्रूयंत तस्मिन्मुदितानां महात्मानां दीयतां दीयतां मेभ्यो
भुज्यतां भुज्यतां मिति एवंप्रकाराः संजल्प्याः श्रूयंतस्मात्सर्वशः गवांशतसहस्राणि शायनानां वभारत रुक्नस्यपा
षितं वैवधर्मराजः पृथक् ददौ प्रावर्तते वयं यज्ञसंपादवस्य महात्मनः दधिब्यामकवीरस्य शक्रस्यैव त्रिविष्टपे ततोपुधि
छिरोराजा प्रेषयामास पांडवं नकुलं हस्तिनपुरं भीष्माय सरतपंभ इत्याय धृतराष्ट्राय विदुराय कृपाय च धातुरां च
वसर्वेषां येन पुत्रा युधिष्ठिर इति सभा पर्वणि राजसूय ३२ वेशं० सभत्वा हास्तिनपुरं नकुलः समितिं जय
भीष्मामास त्रयामास धृतराष्ट्रं पांडवः सत्कृत्यामां त्रितास्तन आचार्य प्रमुखस्ततः प्रययुः प्रीतमनसो यज्ञं ब्रह्मपुरः
राः संकल्पधर्मराजस्य यज्ञं मज्जविदस्तदा अन्येऽशतशः कृष्णामनोभिर्मनुजैश्चैवः द्रष्टुकामाः सभां वैवधर्मराजं
नपांडवं नानादिभ्यः समोपेतुः पार्थिवस्तत्र भारत समुपादाय रत्नानि वसूनि विविधानि च धृतराष्ट्रं भीष्मं
विदुरं च महामतिः कुयोधिनपुरं गात्रात्तरः सर्वएव ते गांधारराजः सुबलः शकुनिश्च महामहोदयः अवलोक्ष्य क
वकर्णश्चरथिनां वरः शल्यः शल्यश्च बलवान्वाङ्गीकश्च महारथः सामदेताथैकारम्भो भरिर्हरिश्च वास्तथा अश्व

श्रीः
३६

त्यामा कपोदोणः संधवश्च महामहोदयः यज्ञसेनः सपुत्रश्च शाश्वतसुधाधिपः प्राङ्गोतिषश्च नृपतिर्भगदत्तो महारथः
सहस्रैस्त्रिंशत्सहस्रैः सागरान्तरवासिभिः पार्थिवोऽप्यराजानो राजानो वैवहद्वलः पांडवो वासुदेवश्च वंगका लुंगका च
था आकर्षाः कुंतलाश्च ववानरास्याध्रकास्तथा शविडाः सिंहलाश्च वराजः काश्मीरस्तथा कुंतिमांजो महोत्तजः
सुदक्षश्च महामहोदयः वाल्मीकिश्च परशुरामराजानः सर्वएव ते विराटः सहपुत्राभ्यामावेच्छश्च महारथः राजानो राजा
राजानां राजानो नृपदेवराः शिष्यालो महोदयः सहपुत्रेण भारत आगच्छतां देवस्य यज्ञं समरुर्मुदः रामश्चैव निरु
द्वश्च नमोऽन्येभ्यः देवराः वभुश्च सहस्राणः गदप्रधन्नाश्चैव वरुदेष्टुश्च वीरवान् उत्कीर्णश्चैव वीरप्राध
मिरव च द्रुपदो निखिलेनान्ये समाङ्गमुर्महारथाः एते वान्ये च बहवो राजानो मध्यदेशजाः आङ्गमुः पांडुपु
त्रस्य राजसूयं महाकृत् ददुस्तेषामावसथान् धर्मराजस्य शासनात् वक्षन्महान्वितान् राजन्दीर्घिका वृक्षशोभिता
तथा धर्मात्मजश्चैव वीरकपजामनुत्तमो सत्कृताश्च यथा द्विष्टा लम्पुरावसथा नृपाः कैलासशिखरप्रख्यान्मना
ज्ञान्द्वयशोभितान् सर्वतः संवृतानुश्चैव प्राकोटसत्कृतासितः सुवर्णजालवित्तान्मणिकुट्टिमेशोभितान्
सुवाराहणसोपानान्महाहसुपरिष्ठदान् सगदामसमुपठन्नानुत्तमान् रुग्ंधिनः हंसं प्रुवर्णसदृशानोपा
जनसुदर्शनान् समद्वारान् संवाधान्पुतानुश्चैवैवगुणैः बहुधा तु विचित्रां गौर्हिमवाश्चिखरानिव विश्रान्तास्तत
तोपश्यन्मणिपान् रिरदक्षिणं वृतं सदस्यैर्वदुर्भिर्धर्मराजं युधिष्ठिरं तत्सदपायि विः कैलासराजेश्वरमहामतिः प्राङ्

समा०
३०

सर्वशः

तस्मत्ताराजन्नाकष्टमिवामरः इति सभापर्वणिराजस्ये ३३ वेशं० पितामहं गुरुं श्रान्यान्त्र
 लुङ्गम्यपुधिरः अभिवाद्यते ताराजन्निदं वनमब्रवीत् भीष्मं द्रोणं कृपं द्रोणीं दुर्योधनं विविंशतिं अस्मिन्येह
 भवतो मासं नृपं हंतुं सर्वशः यदिहा स्वमहं वयं यदिहास्ति धनं मम प्रणयतु धनं तमां यथैष्टमभिमतः एवमु
 क्तासतां सर्वान्दीक्षितः पांडवयजः पुयांस्तथायागमधिकारेष्वनंतरं भक्ष्यमोज्याधिकारेषु दुःशासनमया
 जयत् परियहन् ब्राह्मणानामश्वसामानमृतेष्वान् राजानुप्रतिप्राजार्थं संजयं समयाजयत् पश्येह ब्राह्मणानां
 कृतो कृतपरिज्ञाने द्रोणसीमो महाकृतिः हिरण्यस्य सुवर्णस्य रत्नानां चान्वेक्षणे दक्षिणानां प्रदाने वक्ष्यं
 ज्ञान्यपेजयत् तथान्यान्पुरुषव्याघ्रस्तस्मिंस्तस्मिन्पयाजयत् बाल्हीकाधृतराष्ट्रश्च सामदत्ताजयत् इयः नकु
 लेन समानीतोऽस्मिन् वत्तरे मिर क्षताव्ययकरासीद्द्विदुःसर्वधर्मवित् दुर्योधनस्त्वह्निनिप्रतिजयाह केश
 वः चरणक्षालने कृष्णब्राह्मणानां स्वयं द्याभूत् सर्वलोकसमाहृतः पित्रीपुधर्मिजस्य हि द्रष्टुकामः सन्नाववध
 मराजनपांडवं न कश्चिन्नाहृत्तत्र सहस्रावरमहर्णो रत्नेष्ववडुभिस्तत्र धर्मराजमवर्धयन् कथं नुमनकारोऽयं
 दानः समाप्नुयात् यज्ञमित्येव राजानः स्युर्दुमानाददुर्धनं भावेनः सविमानग्निः सोदैर्कैर्बलसंघतैः लोकाज
 विमानैश्च ब्राह्मणावसथैः सह कृतेश्वसथोर्दिव्यविमानप्रतिमस्तथा विविचैरत्नैर्विद्विश्च कृत्वा पूजयामुतः
 राजभिश्च समाहृतैरर्चितैश्चैव समृद्धिः अशासत तदाराजन्कांतयस्य महात्मनः कृत्वा तु वरुणं देवं स्पृष्ट्वा

श्रीः
३०

नोपधिरः षडग्निनाथये जने सोयजदक्षिणावता सर्वजनं सर्वकामैः समृद्धैः समतर्पयत् अन्नवान्बुद्धः सद्यश्च सुतवज्जनसं
 तः रत्नोपहारसंपन्नो बहवससमागमः इडाज्यहोमादुत्तिष्ठिर्मन्त्रशिक्षाविशारदः तस्मिन्निहतत्पुर्णवत्तयजेमनीषिभिः य
 था देवास्तथा विप्रा दक्षिणाभिर्महाधनेः तद्वत्पुःसर्ववर्णैश्च तस्मिन्येह मुदान्विताः इति सभापर्वणिराजस्ये
 ३४ वेशं० तमाभिचेवनीयेन ब्राह्मणराजभिः सह अंतर्वेदीप्रविशुः सत्कारार्थं महर्षयः नारदप्रमुखास्तस्यामं
 तर्वेदीमहात्मनः समासीनाः शुशुभिरसह राजर्षिभिस्तथा समता ब्रह्मसदेन देवा देवर्षिभिर्यथा कर्मांतरमुपासतो जल्यु
 रमितो जसः एवमेवं नवाप्येवमवचत नैन्नान्यथा इत्यनुब्रूवन् तत्र वितं डां वेपथ्यं कृशानर्थक्यं कविदृशं स्तत्र कुर्व
 त अकृशं शत्रुकृशं कुरुते तु भिः शास्त्रनिश्चितैः तत्र मेधाविनः कविदर्थमन्ये रुदीरितं विविक्षिपु र्यथाशयेनानभोग
 तमिवामिषं कविधर्मोऽर्थसंपुक्ताः कथास्तत्र महाव्रताः रश्मिरकथयतश्च सर्ववेदविदां वराः सार्वदेविदसंपन्नैर्देवैर्द्विजमहा
 भिः आब्रूमास समाकीर्णानि शत्रौर्धोरिवामला न तस्यां संनिधौ शङ्कः कश्चिदस्यान्वाब्रवीत् अंतर्वेद्यां तदाराजमुधि
 क्षिरनिवेशने तां तु शुश्रूषीव तोलसी तदा यज्ञविधानं तां तु तोषनादपश्यन् धर्मराजस्य धीमतेः अथ पितां समापदस
 मुनिर्मनुजाधिप नारदास्तथापश्यत्सर्वक्षत्रसमागमं संस्मारत्तपुरावृत्तां कथांती पुरुषर्षभ अंशावेतरं एषा सा ब्र
 ह्मणा भवनं भवतु त्वानां संगमे तं तु विजयकुरु नंदन नारदः पुजरीकाक्षं संस्मारमनसा हरिं ससाक्षाद्विबुधारिध्नः सत्रे नारा
 यणः प्रभुः प्रीतज्ञां पालय रघीमा जाताः परपुत्रजयः संदिदशपुराया सो विबुधास्तत्र कृत्वा अन्योन्यमभिनिधत्तः
 पुनर्लोकानवाप्स्यथ इति नारायणः शंभुर्भगवान्भूतभावनः आदृश्य विबुधान् सर्वाने जायत यदुद्यय क्षिता

बंधकहल्लीनोवेशेवंशवितोवरः॥ परयाभुभुभेलुह्म्यानक्षत्राणामिवोदुराह यस्यबाहुवलंसेद्राःसुराःसर्वउपासते
 सोयमाभुषवनामहरिरास्तरिमर्दनः अहोवतमहोदूतस्वयंभूर्यदिरस्वयं ओदास्यतिपुनःक्षत्रमेवंवलसमन्वितं इ
 सेतोन्नरदृष्टितोचिंतयामासधर्मवित् दहिंनारायणंज्ञात्वायज्ञेराज्यंतमीश्वरं तस्मिन्धर्मविदांश्रेष्ठाधर्मराजस्यधीम
 तः मदाध्वरेमदाबुद्धिस्तस्मैसबहुमानतः ततोभीष्माब्रवीद्राजधर्मराजंयुधिष्ठिरं क्रियतामर्हणंराज्ञोयथादमितिभार
 त आचार्यमृत्विजं चैवसंपुजं चयुधिष्ठिर स्नातकंचप्रियंचैवषडर्थादिभिरपतथा एतानध्वनिभिमतानाहुःसंवत्सरो
 पितान् तदमेकाउपगस्यमदतोमर्दतोस्मानुवागताः एषामेकैकशोराज्ञन्नर्घःसमुपनीयतां अथेषांचवरिष्ठायसं
 मर्थायोपनीयतां युधिष्ठिरउवाच कस्मैमगवाक्षन्यतेधर्मैकस्मैकुरुनंदन उपनीयमानंतत्कृतं तन्मद्विपिता
 मरु वैशंपायः ततोप्रापः शान्तैवोबुध्यानिश्चित्यभारत अमन्यततदाकृच्छमर्दणीयतमंभुवि एषदोषांसम राम
 स्नानानेजोबलपराक्रमैः मध्येतपस्त्रिवाहानिज्योतिषामिवभानुमाने असूर्यमिवसूर्येणनिवातमिववायुना
 भासितंक्षुद्रितं वैवकुळेनेदंसदादिनः तस्मैभीष्माभ्यनुज्ञातः सहदेवः प्रतापवान् उपराजकथविधिवद्वाह्ये
 याध्यमुत्तमं प्रतिज्ञादातंकृच्छः शास्त्रदृष्टेनकर्मणा शिशुपालस्तुतांपूजांवासुदेवेनचक्षमे उपालभ्यच
 भीष्मचधर्मराजंचसंसदि अपाक्षिपद्वास्तुदेवंवेदिराजोमहाबलः इति सभापर्वणि अर्घ्याभिहरणे ३५
 शिशुपालउवाच नापमर्दतिवाह्येयस्तिष्ठस्विदमहात्मसु मदीपतिपुकोरभ्यराजावापाथिभिरर्हणं नायंपु
 त्तः समाचारः पांडवानांमहात्मना यत्कामास्तुंउराकाक्षं पांडवाचितवानसि बालाभूयनज्ञानीध्वंधर्मःसूक्ष्मादि

पांडवाः अयंवस्मत्पतिकान्तआपगेयोत्पदर्शनः तादृशोधर्मयुक्तोहिकुर्वाणःप्रियकाम्यया भवत्यभ्यधिकंभीष्मलोकव
 वमतःपरं कथंदिराजादाशाहेमिध्येसर्वमहीक्षितां अर्हणामर्दितपायथायुष्माभिरर्चितः अथवामन्यसेकृच्छंस्त्वित्त
 रतर्घस वसुदेवस्तिष्ठतेवृद्धैकयमर्दितस्तुतः अथवावासुदेवोपिप्रियकामोनुव्रतवान् दुपदतिष्ठतिकथंमाधवोर्दतिपूजं
 आचार्यमन्यसेकृच्छमथवाकुरुनंदन द्रोणतिष्ठतिवार्धयंकस्मादार्चितवानसि कृत्विजंमन्यसेकृच्छमथवाकुरुनंदन द्रोण
 यनेस्तिष्ठतेकृच्छकथंकृच्छोर्धितस्त्वया भीष्मरातनवेवृद्धैस्तिष्ठतेपुरुषसत्तम स्वर्गदृष्ट्युक्तेराजंकथंकृच्छोर्धितस्त्वया अ
 श्वत्थानिस्तिष्ठतेवीरसर्वशस्त्रविशारदे कथंकृच्छस्त्वयाराजन्नर्चितःकुरुनंदन दुर्योधनेनराजेंद्रोस्तिष्ठतेपुरुषसत्तमे कृते
 वक्रताचार्यकथंकृच्छोर्धितस्त्वया द्रुपदंकिंपुरुषाचार्यमतिक्रम्यतयार्चितः भीष्मकेनदुराध्वर्षपांडेनकृतलक्षणे
 नृपेरुक्तिगिरिवश्रैश्चैकलव्येतयैवच शल्यमद्रुधिपैवकथंकृच्छोर्धितस्त्वया अयंवसर्वराज्ञांयोबलश्लाघीमहारथः
 जामदग्न्यस्पदधितःशिष्योविप्रस्यभारत येनात्मबलमाश्रित्यराजानोमुधिनिर्जिताः तंवकर्त्तव्यमतिक्रम्यकथंकृ
 क्षोर्धितस्त्वया नेवक्तुर्दुःवाचायोनिराजायंबलानुजः अर्धितःकुरुशाईककिमन्यस्त्रियकाम्यया अथवाश्वत्थेनी
 योयंपुष्पाकंमधुसूदनः किराजामिरिहानीतुवमानायभारत वयंबुनस्योदस्यकैतेयस्यमहात्मनः प्रयच्छामकुरा
 न्मवेवलोभान्नवसात्वानाह अस्पधमप्रवृत्तस्यपार्थिवत्वंप्रीतिर्धितः करानस्मैप्रयच्छामःसोमयमस्मान्मन्यते
 किमन्यदवमानाद्वियादवंराजसंसदि अप्राप्तलक्षणंकृच्छमर्घ्येणादितिवान्वयः अकस्माद्भीष्मस्यधर्मात्मतियज्ञो

सभा०
३०

गतं नहि धर्मच्युतो राजा प्रजा मेवं समाचरेत् यो यं ह्यधिकुले जातो राजानं हतवान्पुरा जरासंधं महामानमन्या
यत्तदुरात्मतान् अद्य धर्मात्मता वैवर्ष्यपक्ष्मया युधिष्ठिरात् दर्शितं कृपणत्वं च कृष्णस्य निवेदनात् यद्विभीताश्च
कोतेयाः कृपणाश्च तपस्विनः ननु त्वयापि बोद्धव्यं प्राज्ञां माधवो हति अथवा कृपणो राजा मुपनीतं जनार्दन प्रजा
मनार्हः कस्मात्त्वमभ्यनुज्ञातवानसि अपुक्ता मत्तमात्मनः प्रजां त्वं पुनर्बद्धुमन्यसे हविषः प्राप्स्यसि संदं प्राशितुं च
वनिर्जने न त्वयं पार्थिवे शरणमपमानः प्रयुज्यते त्वामेव कुरु बोध्यते प्रलभंते जनार्दने क्लीबे पीदार क्रिया पाद्व्या
धिवारुपदर्शनं अराज्ञो राजवत्प्रजातया ते मधुसूदन दृष्टो युधिष्ठिराया दृष्टो भीष्मश्च यादृशः वासुदेवोऽप्ययं
दृष्टः सर्वमिव यथा तथं इत्थं कृशिशुपाल उक्तव्याय परमासनात् निर्वयोऽसदसस्तस्मात्सहितो राजमिह
दा इति समापर्वणि अर्धासिहरणे ३६ वेशं ततो युधिष्ठिरा राजा शिशुपालमुयाद्वद
उवाच चैनं मधुरं सा त्वं सर्वमिदं वचः नेदं युक्तं महीपाल त्वादेशं वक्तुमीदृशं अधर्मश्च यस्मात्प्रजा न्यायं चाने रथं
नहि धर्मं परं जातु नावबुध्येत पार्थिवः भीष्मः शीतन वस्त्रं मावमं स्थास्त्वमन्यथा पश्येत्तस्मात्तमहीपाला स्वतो दृष्ट
तमा न्वदुर्ग मृष्यति नार्हणां कृष्णं दंतद्वत्वं संतुमर्हसि वदत त्वं न कुरुंदि भीष्मश्चित्तपतश्च वत्सलं वतथा वत्स
पथायं वत्स कोरवः भीष्मः नास्मै ह्यनुनयो दयो नपमर्हसि सा त्वं लोकदृष्टमे कुरु यो ह्येतां नानुम
न्यते हस्त्रियः हस्त्रियं जितारण्यारण्यकतां वरः यो मुंचति वशं कृत्वा गुरुर्भवति तस्मै सः अस्या हि सभितो राजा मे

श्रीः
३०

कमप्यजितं रणे न पश्यामि महीपालं सा त्वं पुत्रं तं जसा नहि केवलमस्माकमयमर्थं तमे युक्तः त्रयाणामपि
लोकानामर्जनीयोजनार्दनः कुरु नहि जिह्वा पुद्बहवः शस्त्रियर्षभाः जगत्सर्वं वाध्नेयं निखिलेन प्रविष्टितं तस्मात्तत्त्व
पितृद्वेषु कुरु मर्मा महेर्षितं एवं वक्तुं न हि स्वमाभते बुद्धिरीदृशी ज्ञानदृष्टामयारा जन्वहवः पर्युपासिताः तेषां कथं
तां शोरे रं गुणवतो गुणात् समागतानां शौचं वदन् वदु मतां सतां कर्माण्यपि यथान्यस्य जन्म प्राप्तिर्धर्मिकः बहुभक्त
यमानानि नैरेर्ष्यश्रुतानि मे न केवलं वयं कामोच्चैरि राजा जनार्दन न संबंधं पुरस्कृत्य कृतार्थं वाक्यं चन अर्चया
मोर्चितं सद्भिर्भुवि भीमपराक्रमं पशुः शौर्यं बलं शान्त्यं विज्ञापार्त्तं प्रयुज्यते नहि कश्चिदिह तस्मात्सिद्धिर्बलं प्रपरीक्षितः
गुणेर्द्विजानति कम्पदूरि रर्यतमो मतः ज्ञानदृष्टो द्विजातीनां हस्त्रियाणां बलधिकः वेश्यानां धान्यधनवांश्च द्राणामि
वज्रमतः प्रज्जता बिहगो विंदे हृदयापि संस्थितो वेदे वेदांगविज्ञानं बलं चाग्रमितं तथा नृणां हिलोके को न्योस्ति विशि
ष्टः केशवादेते दानं दास्यं श्रुतं शौचं भीष्मः कीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा संततिः श्रीधर्मोत्तमः सूर्यपुष्पिभ्रनियोयुव तमिमं लोकसं पञ्च
माचार्यं पितरं गुरुं अर्थमर्चितमन्योर्हसि सर्वमं बुमर्हथाः कृतिगुरुर्बलं च श्रुता तका नपतिः प्रियः सर्वमिदं वक्तुं शक्त
स्मादस्पृष्टो युक्तः कुरु एव हिलोकानां भुवि तिरीपनायः कुरु स्य हि कृते भूतमिदं शिवं यशस्वरं एष प्रहृष्ट इत्युक्ता क
ती वैवसनातनः परस्मै सर्वभूतस्य तस्मात्प्रज्जता मोयुजः बुद्धिर्मे नो न हो न्यायुजो ज्ञेयः स्वमहीदया चैविधं वयं दूतं सर्वक
क्षप्रतिष्ठितं अग्निहोत्रमुखा विदा गायत्रा बृहदं सोमं नक्षत्राणां मुखं चंद्रादित्यस्तपतो मुखं पर्वतानां मुखं मेरुर्गुरुः

३

सभा.
५०

पततां यथा उर्ध्वतीर्षगधश्च वयावतीर्जगते गतिः सहदेवकेषु लोकेषु न गवान् केशवो मुखं अयं गुरुषो बालः शिशुपालो
न बुध्यते सर्वत्र सर्वदा कृष्णको वाच्येन न प्रजयत यो हि धर्मा निवृत्तुपादुक्त्यै धर्ममतिमान् सः सर्वेषु यथा धर्मेन
तथा वेदिराउयं स वृद्धबालेषु तथा पाथिरेषु महात्मसु कोनाहं मन्यते कृष्णको वाच्येन न प्रजयत अथ मां दुष्टतां प्रजं
शिशुपालो व्यवस्थति दुष्टतायां यथान्यायं तथा कर्तुमिहाहं सि इति सभापर्वण्यर्घो निहरणे ३९
वेशं० एकमुक्ताततोभीष्मो विरसाजं महायशः व्याजहारो तत्रात्र सहदेवो महामनाः केशवं केशिहं तारमप्रमप
पराक्रमं प्रपमानं मया पोचः कृष्णं न सहते नृपह सर्वेषां बलिनां मर्ध्नि मये दं निहितं पदं एवमुक्तो मया सम्प्रगुतरं व्रज
वीतुसः स एव हि मया वध्यो भविष्यति न संशयः मतिमंतस्त्येके निदाचार्ये नृपतिं गुरुं अर्घ्यमर्पितमर्घो हं मनुजानंतु
ते नृपाः ततो न त्वाजहारेषां कश्चिद्वृद्धिमतां सतां मानिनां बलिनां राडां मध्ये संदीशते पदे ततो पतत्युष्यद्वीष्टः सहदे
वस्य मूर्धनि अदृश्यरूपा वाश्च निश्चरुः साधुसिद्धिं अविध्यदृडिनं कृष्णो भविष्यद्भूतजल्यकः सर्वसंशयनि
मोक्तो नारदः सर्वधर्मवित् उवाच शिखरभरणानां मध्ये स्पष्टतरं दिङ् कृष्णं कमलपत्राक्षं नार्यपि ध्यातियनराः जी
वन्मृतास्तज्ज्ञेयानसंभाष्याः कदाचन वेशं० तत्राहुता गणाः सर्वसुनीथप्रमुखा गणाः संप्रादृश्यंत संकुडा
विवर्णवदनास्तथा युधिष्ठिराभिषेकं नवासुदेवस्य सहैषां अब्रुवंस्त्रराजानो निर्वेदादात्मनि ध्यातु सुदीडिर्वीर्य
माणा नांतर्धीहि वपुरावसो आभिषादपृच्छानां सिंहानां मिव गजैतां तं वमौ धर्मपयैराजसागरमक्षयं

श्रीः
४०

कुवीर्यं समयं कृष्णो दुष्टापबुधेतदा स्वपितारपूजाहं ब्रह्मक्षत्रं विशेषवित् सहदेवो नृणां देवः समापयत कर्मेतत् तस्मि
न मर्पिते कृष्णसुनीथः शत्रुकर्षितः अतिताम्रक्षणाः कोपादुवाच मनुजाधिपान् स्थितः सेनापतिर्वेहं मन्यध्वं किं नु सीप्रतं
अधितिष्ठामसन्नद्य समता नृक्षिपांडवान् इति सर्वान्समुत्साद्य राज्ञां श्रेष्ठिपुंगवः यज्ञोपधातायततः संमंत्रयतराज
भिः इति सभापर्वण्यर्घो निहरणे ३८ वेशं० ततः सागरसंकाशं दृष्ट्वा नृपतिमंडलं संवत्तवा ताभिहृतभी
मं कृष्णमिवाणवं रोषात्प्रवलितं सर्वमिदमाह युधिष्ठिरः भीष्ममतिताम्रं दृष्ट्वा कुरुपितामहं ब्रह्मस्य तिष्ठहं तं जायु
रुद्धत इवारिहा असौ राषात्प्रचलितो माहा नृपति सागरः अत्र यत्प्रतिपत्तव्यं तन्म ब्रह्मपितामह यज्ञस्य नृणां वीर्य
स्यात्प्रजानां वहितं भवेत् यथा सर्वत्र न स्वतंत मे ब्रह्मपितामह इत्युक्तवति धर्मैर्धर्मराज युधिष्ठिर उवाच दं व
शो भीष्मसुतः कुरुपितामहः मा भूते कुरुशाईलश्चासिंहं तु महसि शिवः पंथाः सुनीथोत्रमया पूर्वतरं दृष्ट प्रमुत्तहितया ति
सिंहं ह्वा नास्तत्र समागतोः भवेयुः सहिताः सर्वे तथामिव सुधाधिपाः द्वाष्टिसिंहस्य सुक्ष्मस्य तयमेव प्रमुखे स्थिताः भ
वंतो तां तस्य क्रोधाः श्वानाः सिंहस्य सन्निधौ न हि संबुध्यते यावत्सुतः सिंहस्तस्य सन्निधौ न हि संबुध्यते यावत्सुतः सिंह
सुत इवाच्युतः तनसिंहो कथं तान् सिंहान् श्रेष्ठिपुंगवः पाथिवान् पाथिवैश्च शिशुपालो लप्यत नः सर्वान्सर्वान्मनातात
नेतु कामो यमक्षयं नूनमेतस्मादातुं पुनरिच्छत्यधोक्ष्णः यदस्मै शिशुपालस्तं ते जस्तिष्ठति शरत् विष्णुतावाप्य बुधु
द्वेष्टुर्द्विष्टुर्द्विमतां वर वेदिराजस्य कोतेय सर्वेषां यमहीक्षिता आदातुं हि न रव्याश्चो घ्रायं यमिच्छत्ययं यदा तस्य

समा०
४१

विप्रवेतबुद्धिरवन्नेदिपतेर्यथा बुधविधानांभूतानां त्रिषुलोके युमाधवः प्रभवत्त्रैवसर्वेषां निधनं बुधधिष्ठिः
वेशं इति तस्य वयः श्रुत्वा तदोयेदिपतिर्नृपः भीष्मं रुक्षाक्षरावाच श्रावयामास भारत इति समापर्व
णिशि शुपालवधे ३० शिशुपाल उवाच विभीषकाभिर्वद्विभिभिपयन्सर्वपार्थिवान् नव्यपत्रपसेक
स्माद्विद्वः सन्कुठपांसना युक्तमेव तृतीयायां प्रकृतो वर्तता त्वया वक्तुं यमो देवतार्थं संहिसर्वाकुलतमः नाविनो विवसं व
हायथा धोवांधमन्वियात् तथा भूतादिकारव्यायेषां भीष्मत्वमयणीः एतनाघातप्रकीर्णिकर्माण्यस्य विशेषतः स्यात्कीर्त
यतोस्माकं भयः प्रवर्षितं मनः अचिन्तितस्य मूर्खस्य केशवं स्तोत्रमिच्छतः कथं भीष्मस्य ते जिह्वाशतधेयं विदीर्यते यत्र कु
त्साप्रयोक्तव्या भीष्मबालतरेनैः तस्मिन् ज्ञानद्वन्द्वसन्नाप संस्तोत्रमिच्छसि यद्येन न हतो वा ल्येशकुनिभिन्नमत्र किं तोया
श्वद्वेषभौभीष्मयो न युद्धविशारदो येतनारहितं काष्ठं यद्येन न विनाशितं पादेन शक्यं भीष्मतत्र किं कृतं मद्भुतं वल्मी
कमात्रः सप्ताहं यद्येन न धृतो ज्वलः तदा गोवर्धनो भीष्मनतश्चित्रं मत्तं मम भुक्तमेतन्वद्वन्द्वं कीडतानगमूढेन इति त
भीष्मभट्टणानां पुरिं विस्मयमागताः यस्या वीर्येन धर्मोऽमुक्तमन्वलीयसः सचावेन हतः कंस इत्येतन्ममाहुतं नेतुं तस्मि
दं भीष्मनृनं कथयतां स्तां यद्वक्ष्यतामधमेऽहं वाक्यं कुरुकुलधम स्त्रीपुंगव नृशस्त्रालिपाते यद्वासेषु यस्या वाना निभु
जीतयस्य नृस्यात्प्रतिश्रयः इति संतो नृशसंति सज्जनं धर्मिणः सदा भीष्मलोके हितस्सर्वे पितृयं वीर्यं दृश्यते ज्ञानद्वन्द्वं दृष्टु
वक्ष्यां संकेशं मम अज्ञानतद्वाख्या सितं कुरुकुलसत्तम गोधूः स्त्रीधर्मसन्नीपकं संस्तवमहति असौ मतिमतां प्रेषा

शु
श्रीः
४१

स एव जगतां पतिः संभावयति याप्येवंतद्वाक्यं च जनादैनः एवमेतत्सर्वमिति सर्वतः द्वैतयं ध्रुवं नगाया गाथिनं शास्त्रिबुद्धिपिगाय
ति प्रकृतैर्यातिभूतानि भूतलिंगः शकुनिर्यथा नृनं प्रकृतिरेषा तेजधन्यानां त्रसंशयः अतः पापीयसीयेषां पांडवानां मपीष्यत
येषां मर्यातमः कृष्णस्त्वं येषां प्रदर्शकः सर्वथा तमधर्मज्ञः सर्तां मागा देवभुक्तः कोहिधर्मिणामात्मानं ज्ञानं ज्ञानवतां वरः
कुपीदया त्वया भीष्मकृतं धर्मो न्वेक्षया अन्यको माहिधर्मज्ञकन्यका प्रादुमानिना अंबानामेति संहतं कथं सा पृथक्ताव
या यां त्वया पृथक्तां भीष्मकं न्यानेषित्वा नृपः माता विविचरीयस्ते सर्तां हते व्यवस्थितः वीरयो यस्य कान्युनं मिषतः प्रहृमानि
नः उत्पादितान्य पत्या निसज्जनारथिते पथि कोहिधर्मोस्ति ते भीष्मब्रह्मवर्ममिदं वथा यद्वा रयसि मां दृष्ट्वा क्रीवलाद्वा
न संशयः न त्वहं तव धर्मज्ञपश्यामुपपन्नं यं कथितं न हिते सेविता वृद्धाप एवं धर्ममब्रवीत् इष्टं कृतमधीतं ययज्ञाश्च
बहुदक्षिणाः सर्वमेतदप्यस्य कलानां हतिप्रोडशीं व्रतोपवासं बहुभिः कृतं भवति भीष्मयत् सर्वतः दनपत्यस्य मां
भवति निश्चयात् सो न पश्यन् दृष्ट्वा मिथ्या धर्मो नुसारकः हंसवत्त्वमिदानीं हि ज्ञातिभ्याः प्राप्नुयाद्धर्मं एवं कथय
स न्येन राज्ञान विशारदाः भीष्मयत्तदहं सम्पग्वक्ष्यामि तव भट्ट एवतः बद्धः किल समुद्रांते कश्चिद्दं सो भवत्युग धर्म
वागन्यथा वृत्तः पक्षिणोऽसौ नृशस्ति ह धर्मवतमाधर्ममिति तस्य वयः किल पक्षिणश्चुचुमुचुमिषसततं धर्मवादिनः
अथास्य भक्ष्यमाज्जुः समुद्रजलचारिणः अंजु ज्ञातीभ्यस्तस्यान्यधर्मार्थमिति शुक्रमः ते च तस्य तदाभ्याशो निश्चिप्या
डानि सर्वशः समुद्रांभस्य मज्जंतं वरंतो भीष्मपक्षिणः तेषां मंडानि सर्वेषां सक्षया मासवासरुत अहंसः संप्रमत्ता
नाम प्रमत्तः स्वकर्मणि ततः प्रक्षीयमाणेषु तेषां डंडोपरु अशंकते महाप्राज्ञस्तं कदाचिद्दृश्ये ततः सकथयामास

सभा०
४२

दृष्ट्वाहंसस्यकिञ्चिदपि तेषांपरमदुःखार्तैः सयक्षीसर्वपक्षिणां ततः प्रत्यक्षतोदृष्ट्वापक्षिणस्तेसमागताः निजगुह्यं
स्तदाहंसमिथ्यावृत्तंकुरुत्तम तेषांहंससधर्माणिमपीमिवसुधाधिपाः निहन्त्युभयसंकुडाः पक्षिणस्तमिवोड
जं गायामप्यत्रगायंतियपुराणविदोऽज्ञाः भीष्मपांतांयतेसम्यक्थयिष्यामिभारत अंतरामन्यसिहतरोषिपत्रया
शुचि अंडमस्तृणकर्मितववायमतीयते इतिसभापर्वलिशिथुपालवधे ४० शिशुपाल० समेवदुम्
तोरज्जरासंधोमहाबलः योनेनपुङ्गवेयषदासोपमिति संपुष्पे कशवेनकृतंयत्तुजरासंधवधतदा भीमसेनाहु
नाभ्यांरक्तस्तत्साध्वितिमन्यते अद्वोरेणप्रविष्टेनव्यनाबलवादिना दृष्टः प्रभावः कुरुनजरासंधस्यधीमतः
येनधर्मात्मनात्मानं ब्रह्मण्यमभिजानता नेषितंपाद्यमस्मैतुदातुमस्मैदुरात्मनेऽभुज्यतामितितेनोक्ताः क
लभीमार्जुनास्तदा जरासंधेनैकव्यक्तुनविकृतं कृतं यद्येनैजगतः कर्तायथेनंमृखेमन्यसे कस्मान्नोब्राह्मण
सम्यगात्मानमवगच्छति इदं त्वत्परिभूतं हि यादमपांडवास्त्वया अपहृष्टाः सतांभार्गोन्मन्यंतेतच्चसाध्विति अय
वानेतदाश्रयं येषां त्वमसिभारत स्त्रीसधर्मावदृष्ट्वा सर्वार्थानांप्रदर्शकः वेशं० तस्यतद्वदनंभ्रुवामुहुरं
हाक्षरं वक्षुः कुकोपबलिनां श्रेष्ठोभीमसेनः प्रतापवान् तस्यपद्मप्रतीकोशस्वभावायतविच्छते भयः क्रोधाधिता
म्रांतेरकेनेत्रेवध्रुवतुः त्रिशिखांभकुटीयास्पददृशुः सर्वपार्थिवाः ललाटस्थं त्रिकूटस्थं गंगां त्रिपथगां निव
दंतांसंदशतस्तस्यकोपाः सदृशुराननं पुगांतिसर्वभूतानि कलस्येवदिधृतः उत्पतंतं तु वेगेन जयाहेनम
नस्विर्न भीष्मएवमहाबाहुर्महासेनमिवेन्दुरः तस्यभीमस्यभीष्मोणवार्यमाणस्यभारत गुरुणाविधिर्वी

श्रीः
४२

कोः क्रोधः प्रशममागतः नातिवक्रामभीष्मस्यसहिवाक्यमारिंदमः समुद्रांधनापायेवेलाभिवमहोदधिः
शिशुपालस्तुसंकुडेभीमसेनेजनाधिपः नाकंपततदावीरः पौरुषेस्त्वैववस्थितः उत्पतंतं तु वेगेन पुनः पुनररिंदम
नसतंपितया माससिंहः शुद्धमृगं पथा प्रहसंश्चाब्रवीद्विक्थं वेदिराजः प्रतापवान् भीमसेनमुत्तिकुडं दृष्ट्वाभीमप
राक्रमं मुञ्चैनंभीष्मपश्यंतिसर्वएव नराधिपाः मत्प्रभावप्रनिर्दग्धंपतंगमिववक्रिना तश्चेदिपतिर्वीक्यंतकुला
कुरुसत्तमः भीमसेनमुवाचेदंभीष्मोमतिमतांवरः इतिसभापर्वलिशिथुपालवधे ४१
भीष्म० वेदिराजकुलजातस्यक्षएवप्रतुर्भुजः संसभारावस्तदृशंससारवरोदय तेनास्यमातापितरौत्रेस
तुस्तौसबांधवो वेकृतंतस्यतदृष्ट्वात्यागायाकुरुतांमतिं ततःसभार्येनपतिसामात्यंसमुरोहितं जितासमूहदृढयं
वर्तुमावाशरीरिणी एवतेनपतेऽपुत्राभीमान्जातोमहाबलः तस्मादस्मान्नसेतव्यमवग्रः पाहिवेशिभुं नवेनतस्य
मृगमेवनेकालः प्रत्युपस्थितः यश्चेशस्त्राणिपहंतास्यसवात्यन्त्रोभनराधिप संश्रुत्यादाहृतंवाक्यंस्तिनोतहितेन
व पुत्रस्नेहाभिसंतप्ताजननीवाक्यमब्रवीत् येनदमीरिर्वाक्यंममेदंतनयंप्रति प्रांडलिस्तंनमस्यमिब्रवी
तुसपुनर्वैरः पयातप्येनभगवान्देवोवायदिवेतरः श्रोतुमिच्छामिपुत्रस्यकोस्यमृत्युर्भविष्यति अंतर्हितं
तामृतमुवाचेदंपुनर्वैरः येनोत्संगेगृहीतस्यभुजावस्यधिकतुसो पविष्यतः क्षितितेकेपंचशीर्षोविवेगो
ततीयमेतदालस्यललाटस्थं वलोचनं निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोस्यमृत्युर्भविष्यति अक्षंरतुर्भुजंभुजातया
समुद्राहृतं धरण्यापार्थिवाः सर्वेस्वभ्यगच्छन्दिदंशुवः तान्द्रुपितासंप्राप्तान्यथाह

सभा०
४३

समहीपातः ऐक्यस्य नृपस्यांके पुत्रमगोपयतदा एव राजसहस्राणां पथत्वेन यथाक्रमं शिशुरंके सुमासु दो
नतत्प्रापनि दर्शनं एतदेव तु संश्रुत्य द्वारक्यां महाबलो ततश्चेदिरं प्राप्नो संकर्षणजनादृनो यादवो यादवीदृष्टुं
रंतां पितुस्तदा अभिवाद्य यथान्यायं यथावृद्धं पांस्तु तान् कुशलानामयं च ह्यनिपत्यो रामकेशवो अस्पृशित
दावीरो प्रीत्या यास्यधिकंततः पुवंदामोदरस्यांके देवीसान्पदधत्तयं न्यस्तमात्रस्य तस्यांके मुजावस्य धिकावु
भो पेतुस्तच्च नयनं न्यमज्जुतललाटजं तं हृत्वा व्यथिता त्रस्ता वयं कलमयावत प्रयच्छमेवरक्तसुभयात्तो यामुह
मुज तमात्तो मात्तोनां महाभासो जीतानामभयंकरः एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रोवाच यदुनंदनः मां मेघीदं विधमं
नमतो स्तिभयंतव तैरदामि किं वरं किं वा करवाणि पितृघ्नसः शक्यं वा यादवा शक्यं करिष्यामि वचस्तव एवमु
क्ता ब्रवीत्कल्लंततः सा यदुनंदनं शिशुपाला यराधां स्वं क्षमेथा यदुनंदन मक्तेय दुशाई विधेयं न मे वरं प्रभा
कृष्ण अपराधशतं ह्यंम्यमया ह्यस्य पितृघ्नसः पुत्रस्य ते वधा हो धी धीणां मातं शोके मनः क्रयाः
भीष्म एवमेव नृपः पापः शिशुपालोतिमं दधीः तां समा द्रुय तमीम गोविंद वरद पितः
इति सभापर्वणि शिशुपालवधे ४२ भीष्म नैषत्वे दिपते बुद्धिर्यया वा द्रुपते युतं
नूनमस्पृजगर्हर्तुः कृष्णस्यैव निश्चयः कोहि मां भीसेना द्यक्षिता वहेति पार्थिवः क्षेपुं कालपरीता
मोययेव कुलपांसनः एष ह्यस्य महाबाहुस्तेजो रासहस्रध्रुवं तमेव पुनरादातु मे छत्रियपशो विभुः

श्रीः
४३

सि

येनैष कुशार्कशार्कशार्क इव वेदिराद् गर्जयतीव दुर्बुद्धिः सर्वानस्मान् किंतपद् वेश्म ततो नमस्ते वेश्म वेश्म वेश्म
नंतदा उवाच नैष संक्रुद्धः पुनर्भूममथोत्तरं शिशुपालः द्विषतां नोक्तभीष्मवप्रभावः केशवस्य यः पस्य संस्ववक्ता
तवं दिव्यसत्त्वोत्थितः संस्त्वमेव नोभीष्मपरंपारमत्तवतव यदि संस्तौ पिराजं स्तमिमं हि बाजनादनं दूरदंस्तु हि बाज
कमिमं पार्थिवसत्तमं ज्ञापमानेनेयनायमभवद्धारितामही वंगांगविषयाध्यक्षं सहस्राक्षसमंबके सुहिकर्ण
मंभीष्मवरं सर्वधनुष्मतां यस्य मेकुंडले दिव्यसहजे देवनिर्मिते करयमहाबाहो बाळार्कसदृशप्रभं वासवं प्रति
मोयेन जरासंधोतिदुर्जयः निर्जिताबाहुपुङ्गेन देहमेजं वलंभितः द्रोणं द्रोणं विसाधुत्वं पिता पुत्रो महारथो स्तु
हिस्तुत्या विमोक्षीष्मसत्तवं द्विजसत्तमो ययोरन्यतरोभीष्मसंक्रुद्धः स वरावरं इमां वसुमतीं हन्या देशेषामिति
मेमतिः द्रोणस्य हि स मंयुद्धेन पश्यामि नराधिपं अभव्यान्मत्तयाभीष्मनवे मोक्षोतिमिच्छति एयिव्यासा
गरांतायां यो वैप्रतिसमो भवेत्त दुर्योधनं तं राजेन्द्रमतिक्रम्य महाभुजं जयद्रथं वराजानं कृतास्त्रं द्रुपदं विक्रमं
द्रुमं किंपुरुषाचार्यलोके प्रथितविक्रमं अतिक्रम्य महावीर्यं किंप्रशंससि केशवं वृद्धं वराजानं चार्यं तथाशा
रुद्धं रूपं अतिक्रम्य महावीर्यं किंप्रशंससि केशवं धनुर्धराणां प्रवरं रुक्मिणं पुरुषोत्तमं अतिक्रम्य महा
वीर्यं किंप्रशंससि केशवं भीष्मकं वमहावीर्यं दंतवर्कं वृक्षभिर्यं अतिक्रम्य होमेवीर्यं किंप्रशंससि केश
वं भगवतं सृपकेतुं जयत्सेनं रमागधं अतिक्रम्य महावीर्यं किंप्रशंससि केशवं विराट्पुण्ड्रपदो नोभो नकुति

सप्तो०
४४

चतुर्दशं विंशानुविंदावावंलोपाङ्गं चेतमथोत्तरं शंखं सुमहाभागं हृषसेनं यमामिनं एकलव्यं च विक्रान्
 तं कालिगं यमहार्यं अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंसं सिकेशवं शल्यादीनां पिकस्मात्तनस्त्रोपिमनुडाधिपात्र
 स्तवाययदिते बुद्धिर्वर्तते भीष्मसर्वदा किं हि शक्यं मया कर्तुं पृथुनां तयानप पुरा कथयतां न नं न श्रुतं धर्मवादि
 नां आत्मनिं दाम्पत्यं परनिंदा परस्त्ववः अनावरितमार्याणामिति ते भीष्मन श्रुतं यदेति यमिदं शत्रुमोहा
 त्संस्तोषिकेव कं केशवं तच्च ते भीष्मन केचिदनुमन्यते कथं भोजस्य पुरुषवर्गपाले दुरात्मनि समावेशये सस्य
 र्वजगत्केवलकाम्यया अथ येषां नेते बुद्धिः प्रकृतिं याति भारत मयैव कथितं सर्वशूरिं गशकुनिर्यथा शूरिं
 गशकुनिर्नाम पार्श्वे हिमवतः परे भीष्मतस्याः सदा वाचः श्रूयंते यैः किं गहिताः मासां सिमितीदं सा सततं वाश
 ते किल साहसं यातमनो भीष्मवर्तीनां वबुध्यते साहिमो सा गेकं भीष्ममुखात्सिंहस्य वादतः दंतां वरकिल
 न्यं यत्तदा दत्तेत्येतेना इच्छतः साहि सिंहस्य भीष्मजीवत्यसंशयं तद्वत्त्वमप्यधमिच्छसि ददावाचः प्रभाषसे
 इच्छतां पार्थिवं द्रुणां भीष्मजीवस्य संशयं लोकविद्धि ह्यकर्माहि कोन्योस्ति सवता समः वेशं ततश्चेदिय
 तेषु त्वाभीष्मसकटुकं वयः उवाचैवं वयोराजं श्रेदि राजस्य भएवतः इच्छतां किल नामाहं जीवाम्येषां महीक्षितां
 पाहं न गणयन्नेतां स्त्रियोनापि समाद्रुपात्र एवमुक्ते तु भीष्मेण ततः संयुक्तुं धुक्पाः केचिज्जहृषीरितत्र केचिज्जहृषीरित
 गहिरे केचिदुर्मुहं घासाः श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वयः पापो वलिस्तो हृदयं नीयं भीष्मो हतिदम्मा हन्यतां साध्वयं भीष्म

श्रीः
४४

पशुवत्खलु पार्थिवः सर्वैः समेत्य संख्येदेद्यतां वाक्यगणिना इति तेषां वचः श्रुत्वा भीष्मः कुरुपितामहः उवाच मतिमांस्त
 वतानेव वसुधाधिपात्र एवमुक्ते तु भीष्मेण उक्तस्योक्तस्य मेहं तमहं समुपलक्ष्ये यत्तु वक्ष्यामि तं विंशतिगो विंदः पृदि
 तोस्माभिर्युतः सर्वशूरुध्वं वसुधाधिपाः पशुवद्वातनं वानेदहनं वाक्यगणिना क्रियतां मूर्ध्नि विन्यस्तमपेहं
 सकलं पदं एषः पस्पवात्वरते बुद्धिर्मरिणा य समाधवं कृष्णमाद्रयतामद्युद्देशाङ्गदाधरं येनास्ये वाहिदेव
 स्पदेहं विशतुपातितः इति सभापर्वणि शिशुपालवधे ४३ वेशं श्रुत्वा ववाक्यं भीष्मस्य वेदि राजा विक्र
 मः पुपुत्सुर्वासुदेवेन वासुदेवमुवाच ह आहूय त्वमया साहू रणं कृजना हने पावदयानि हन्ति तां सहितं सर्वपांडवैः
 सह त्वया हि हिमेव ध्याः पांडवाः कृष्णसर्वथा ह्यतीक्ष्णमति क्रम्य परराजा त्वमितिः येषां दासमराजानं वाक्यादं
 ति दुर्मतिं अनर्हमहं वत्कृष्णं वध्यास्त इति मे मतिः इत्युक्त्वा राजशार्देकस्तस्मै गर्जन्महर्षणः एवमुक्ते ततः कृष्ण
 दुर्धर्मिदं वचः उवाच पार्थिवः सर्वोत्तमसंशयं पांडवान् एष नः शत्रुरसंतं पार्थिवः सात्वती सुतः सात्वतानां शशंसा
 त्मानहितो न पकारिणः प्राप्स्योति पुरं यातान् स्मान्द्रावान् शसन्त अदहद्रास्कोमेत्यस्वस्त्रियः सैन्यगधिपाः
 कीडतो भोजराजान् याने परवर्तिगिरौ हत्वा बध्वा यतान् पापसमाया त्वपुरं पुरा अश्वमेधहयं मेध्यमुत्तरं
 राक्षसिर्ग्रीवं पितुर्मय इविघ्नाय महर्त्यापनिश्रेयः सुविराप्रतियातां यवधोरषयशस्त्रिनः भार्या
 मात्यहरन्तो ख्यादकामांतामि तो गतां एष माया प्रतिष्ठनः कुरुषार्थे तपस्विनी जहार शद्रां वैशाखी मातुलस्य
 नशंसवत् पितृघ्नसुः कृते दुःखं सुमहमवयाम्यहं दिव्यायेदं महीपानां सन्निधावद्यवर्तते परंपति हिमवतोद्य

सप्त
४५

मयतीवव्यतिक्रमं कृतानि तु परोक्षमेव नीतानि बोधते इति तस्य न शक्यामिह संतुष्टं व्यतिक्रमं अवलेपाद्व्याहृत्य सम
प्रेराजमंडले रुक्मिण्यामस्य सर्वस्य प्रार्थना सीन्मुसुर्धतः नयतां प्राप्तावाक्यैः शशोवदश्रुतीमिव वैशम् एवमादि
ततः सर्वसहितास्तेन राधिपाः वासुदेववरः श्रुत्यावेदिराजं न्यगर्हयन् ततस्तद्वनं श्रुत्वा शिशुपालः प्रतापवान् जहा
सत्सुनवद्वा संप्रहस्य नमुवायद् मत्सर्वीरुक्मिणीरुह्यं सत्सु संपादितं यन् विशेषतः पार्थिवेषु वीरानं न कुर्वे कथं म
म मानो हिकः सत्सु पुरुषः पार्थिवी नैवेत् अन्यस्वीं चिपं जालुवदन्त्येव धुसूदनं समावापदिते श्रद्धाभावाद् रुह्यं मवसम
कुद्धाद्वापि प्रसन्नामीद्वा किं मे ततो भविष्यति तथा ब्रुवत एवास्य भगवान्मधुसूदनः मनसा जितयच्च कंदेव्यवर्गनिपूदनं
एतस्मिन्नेव काले तु वक्रो हस्तगते सति उवाच भगवानुच्चैर्वीर्यवाक् विशारदः शरं वं तु मे महीपाला येनेतत्प्रामितं मया
अपराधशतं क्षाम्यमातुरस्येव यावत् दत्तं मया यायितानि तानि क्षमिष्यामि पार्थिवः अधुनावधायिष्यामि पश्यतां वो मही
क्षितां एवमुक्त्वा पदुश्चेष्टे दिराजस्य तक्षणात् व्यपहारुः किरुः कुडश्चेष्टेणामित्रकरीनः सपपात महाबाहुर्वज्राह
तद्वारुणः ततश्चेदिपतिर्देहात्तेजो ग्गदृशो नृपाः उत्पतंतं महागजगगनादिवभारत्करं ततः कमलपत्राक्षं कर्ण
कनकसूतं वंदंत तद्देहात्तेजो विवेश यनराधिप तद्भुतममं न्यतद्वत्ता सर्वमहीक्षितः यद्विवेश महाबाहुं ततेजः पुर
योत्तमं अनन्नेषु प्रवर्षयौः पपात ज्वलिता शनिः क्लृप्तं निहतं यद्येन लव वसुंधरा ततः केचिन्महीपाला ननु
वंक्षन् किंचन अतीतवाक्पथे काले प्रेक्षमाणा जनाद्देनं हस्तैर्हस्ताग्रमपरेपुण्यपि वन्नराधिपाः अपरेदशनैराद्या नृद
शदकोधश्छिताः रहन्तु केचिद्वाह्यं प्रशंसुर्नराधिपाः केचिदेव सुसंख्यामध्यस्थास्तपरेभवन् प्रहृष्टाः क

श्रीः
४५

शवं जग्मुः संस्तुवंतो महर्षयः ब्राह्मणाश्च महामानः पार्थिवश्च महाबकाः शशंसुर्विहताः सर्वे दृष्ट्वा क्लृप्तस्य विक्रमं पांडव
स्त्ववीर्यं तत्सत्कारणं महीपतिं अस्मिन् वतदोपायः सहतेर्वसुधाधिपेः ततः सकुरुराजस्य क्रतुः सर्वसमृद्धिमान् यनां त्री
निकरो राजन्सवमो विपुलाजसः शान्तविघ्नः समान्मः प्रहृतधनधान्यवान् अन्नान्मृदुसह्यश्च कशंवेन सुरक्षितः
समापयामासुर्वत राजस्य मदाक्रतुं तं यद्महाबाहुरासमाप्तिर्जनादनः ररक्षसं बानूशोऽपि शार्ङ्गं वक्रगदाधरः तत
स्त्ववभूतस्त्रार्थधर्मराजं युधिष्ठिरं समस्तपार्थिवं क्षत्रमुपगम्येदमब्रवीत् दृष्ट्वा वैरैर्देराजन्ताम्राज्यं प्राप्तवान्विजो आज
मीदाजमीदानां यशः सवर्द्धितं त्वया कर्मजो तेन राजेद्दधर्मश्च सुमहाकृतः आपृष्टा मोनख्याध्रुसर्वकामैः सुप्रदि
ताः स्वराष्ट्राणि गमिष्यामि स्तदनुज्ञातुमर्हसि श्रुत्वा च वचनं राजा धर्मराजो युधिष्ठिरः यथाहं प्रतिपूज्येतां नृणां
तृप्तिमुवाच राजानः सर्वेष्वमे प्रीत्यास्मान्मुपागताः प्रसिद्धताः स्वानिराष्ट्रानि मामाष्टुपपरतेपाः ते नु
ब्रजतमद्गोविषयांतं नृपो तमाह भातुर्वचनमाहायपांडवार्थं चारिणः यथाहं नृपमुख्यं स्ताने कैकं समनुब्रज
न् विराटमन्वयान् पूर्णंष्टष्टधूमः प्रतापवान् धनं जयो यज्ञसेनं महात्मानं महारथः भीष्मं च धृतराष्ट्रं च भीमसे
नो महाकैव द्रोणं सहसुतं वीरः सहदेवो महाबलः नकुलः सुबलं राजन्सहपुत्रं समन्वयात् द्रौपदेयाः सप्तौ
भद्राः पार्वती यान्मदीपातीन् अत्यगच्छंस्तथैवा न्याश्चात्रियाश्चात्रिपर्षनाः एवं संप्रकृतास्ते तु जग्मुर्विप्राश्च
सर्वशः गतेषु पार्थिवैरेषु सर्वेषु भरतर्षभ युधिष्ठिरमुवाचे दं वासुदेवः प्रतापवान् आष्टहृष्टं गमिष्यामि
ह्यरकां कुरुनेदन राजस्यं क्रतुश्चेष्टे दृष्ट्वा तं प्राप्तवान् न सि तमुवाचे वमुक्ते क्लृप्तधर्मवान्मधुसूदनं तव प्रसा

समा०
४६

दादोविंदोप्राप्तवानस्मि वैकृतं समग्रं पार्थिवं क्षत्रं तत्प्रसादाद्दृष्टानुगं उपादाय बलिं मुख्यं मामेव समुपास्थितं
न वयं त्वाम्हाते वीरं स्यामहे कदाचन आवश्यकं तापि गंतव्यं त्वया द्वारवतीपुरी एवमुक्तः सधर्मात्मा युधिष्ठिर
सहायवान् अभिगम्या ब्रवीति; पृथ्वा पृथुयशा हरिः साम्राज्यं समनुज्जाताः पुत्रास्तेऽपि तच्च सः सिद्धार्थं विमु
मेतश्च सात्वं प्रतिमवाप्नुहि अनुज्ञातस्त्वया चाहं द्वारकां गंतुमुत्सेह सुभद्रां द्रौपदीं चैव सभाजयते केशवः निष्क्रम्य
तपुराञ्चापि युधिष्ठिरसहायवान् स्नातश्च कृतज्ञाप्यश्चैव ब्राह्मणाश्च स्तिवान्यच ततो मेघवपुः प्रख्यं स्पंदनं सु
प्रकल्पितं योजयित्वा महाराजदारुकः प्रत्युपास्थितः उपस्थितं दृष्ट्वा तादृशं प्रवरकेतनं प्रदक्षिणमुपासीत समा रथं
रुद्धमहामनाः प्रययौ पुंडरीकाक्षस्ततो द्वारवतीपुरी तं पद्मामनुयंत्राजधर्मराजो युधिष्ठिरः भ्रातृभिः सह
तः श्रीमान्नामुदेवं महाबलं ततो मुदूर्त्तं संगृह्य स्पंदनप्रवरं हरिः धर्मराजं परिचक्ष्य प्रोवाच वदतां वरः अ
प्रमत्तोऽस्मि तो नित्यं प्रजाः पाहिविशोपते पर्जन्यमिच्छतां निमदाद्गमिवां उजाः बांधवास्त्वानुजीवंतु स
ह स्वाक्षमि वामराः कृत्वा परस्परं ऐवं संविदं कृष्णपांडवो अन्योन्यं समनुज्ञाप्य जग्मतुः स्वगृहान् प्रति ग
ते द्वारवतीं कृष्णसात्वतप्रवरं नृप एकोदुर्बोधना राजा शकुनिश्च ससौवकः तस्यो सभायां दिव्यायामूष
तुस्तौ नरर्षभौ इति सभापर्वणि शिशुपालवधः समाप्तः ४४ वैशंपायनः समाप्ते राजसूये तु क
तुश्चेष्टे सुदुर्लभे शिष्यैः परिहृतो व्यासः पुरस्तात्समपद्यत सोम्य गदासनात्तूष्णीं भ्रातृभिः परिवारितः

पापेनासनशनेन पितामहमपूजयन् अथोपाविश्य भगवान्कोचने परमासने आस्यतामिति बो
वाच धर्मराजं युधिष्ठिरं अथोपाविष्टं राजानं भ्रातृभिः परिवारितं उवाच भगवान् व्यासस्तत्र हास्य शिरारदः
दिष्ट्य बर्हसि कौतेय साम्राज्यं प्राप्य दुर्लभं वदितः कुरवः सर्वे त्वया कुरुकुलोद्दहः आपृच्छेत्वां मिथ्या
मिपूजितोऽस्मि विशोपते एवमुक्तः सकृन्न धर्मराजो युधिष्ठिरः अभिवाद्योपसंगृह्य पितामहमथाब्रवीत्
युधिष्ठिरः संशयो द्विपदं श्रेष्ठो ममोत्पन्नः सुदुर्भिक्षः तस्य नान्यो रितवक्तो वेत्ता मृते जनपुंगव उत्यतांश्च विधा
नाह नारदो भगवान् तृभिः दिव्यांश्चैवं तस्मात्त्रिपाथिवांश्च पितामह आवश्यकं फलं तेषां भवतीति न संशयः अ
पि यद्यस्य पतनात्तमोत्यादिकं महत् वैशं राक्षसं वरुणं कृत्वा पराशरसुतः प्रसुः कृष्णदेवाय नो मास इ
हं वयं नमब्रवीत् त्रयोदशस्यै जनुयोतानां फलं महत् सर्वं क्षत्रविनाशाय स विध्यति विशोपते तामिव कारणं
ताकोलेन वरतर्षभ समर्तं पार्थिवं क्षत्रं क्षयं यास्यति पार्थिव दुर्बोधना पराधनमीमांसे न बलेन य सन्नं द्रुपदस्य
राजं द्रुतस्मिन्काले उपस्थिते ते ते हं संप्रवक्ष्यामि तन्निबोध युधिष्ठिर यदा द्रुपदस्य राजे द्रुपदो वेषमध्वजं नी
तीकं हं यथास्त्राण्युक्तालिं त्रिपुरांतकं रुद्रमुग्रं पशुपतिं महादेवमुमायति हरं सर्वध्रुवं शक्तिं पिनाकं कृत्तिवास
सं कैलासं रुद्रप्रतिमैव पशुपतिं संस्थितं शिवं निरीक्ष्यमाणं सततं पितृराजा जित्वा हिंसा एव मीढिशिकं स्वप्रं द
रासि तं विशोपते मायतेषु ह्यपराजकालो हि दुर्लभः स्वस्ति ते स्वर्गमिष्यामि कैलासं पर्वतं प्रति अग्रमत्तस्मि

सभा
४९

तोदांतःस्थिर्वापरिपालय वेशं० एवमुक्त्वा सभगवान्कैलासं पर्वतं ययो हृद्यद्वेपायनो व्यासः सहशिष्यः श्रुत
नुगेः गते पितामहे राजा विंताशोकसमन्वितः निश्चसन्नुद्धमसक्तमेवार्थं ध्यायंतयत् कथं बुद्धेवंशकेतयोरुषण
प्रवाधितुं अवश्यमवसविताय दुक्तं परमर्षिणा ततो ब्रवीन्महते जाः सर्वाश्चातुर्मुधिधिरः श्रुतं वः पुरुषस्याघ्रायमादे
पायनो ब्रतं तस्य तद्वनं श्रुत्वा मरणे निश्चितामतिः सर्वस्वत्रस्य निधुने यदहं हेतुशिक्षितः कालेन निर्मितस्नातकोम
मार्थोऽस्ति जीविता एवं ब्रुवतं राजानं प्राप्नुनः प्रत्यभाषत माराज के श्मलं घोरं प्रविशे बुद्धिनाशनं संप्रधार्य महारा
जयत्नाम्यंतस्मान्नर ततो ब्रवीत्सत्यं हृदि श्रातुं सर्वान्मुधिधिरः द्वेपायनस्य वनं तथैव समन्वितं यत् अद्य
भूतिभद्रं वक्तुं प्रतिज्ञां मे निबोधत त्रयोदशसमा स्नातकोममार्थोऽस्ति जीविता न प्रवक्ष्यामि परुषं भातु न न्याश्रपा
र्थिवा न स्थितो निदेशो ज्ञातीनां पोक्ष्ये तस्मदाहरन् एवं मवर्तमानस्य स्वसुते धितरेषु य मे हो न भविता लोके
दम्भको द्विविधः विशदं हृदयोरक्षरं प्रियाण्युसमानरन् वाच्यतां न गमिष्यामि लोके यमुज्ज्वलं भातुं अर्ध
स्य वनं पांडवाः संनिशम्युतत् तमवसमवर्तत धर्मराज हितेताः संसक्तु समयं कृत्वा धर्मराज उवाच तस्मिन् सह पितृ
ययथा न्याय्यं देवतांश्च विनापते कृतमगच्छ कस्याणो स्नातुभिः परिवाहितः गते पुष्टात्रिये देवेषु सर्वेषु सरे तपेभ्यः युधि
ष्ठिरः सहामात्यः प्रविशे शपुरात्तमं दुयोधनामहाराज उवाच कुनिश्रापि सो बळः सभायां प्रमणीया या तस्या मोक्षं नरा
धिप इति सभापर्वणि ४९ वेशं० वसन् दुयोधनस्तस्यां सभायां सरतर्षभ शनैर्दर्शयतां सर्वो सभां श
कुनिना सह तस्यां दिव्या नमि प्रायान्ददरु कुरुनंदनः नदृष्ट्वा रीयते न नगरे नागसाक्षेय सकदा वित्तमान

श्रीः
४९

धेधार्तराष्ट्रो महापतिः स्फाटिकं स्थले मासाद्य जलमिच्छति शंक्या स्ववह्नी कर्षणं राजा कुरुवान्बुद्धिमोहितः ततश्च
लेनिपतितो दुर्मनो ब्रीडितो नृपः निश्चसन्निमुखश्चैव पश्चिक्तामतां सभां ततस्फाटिकतो यावे स्फाटिकां बुद्धिशोभितां वा
पीमत्वा स्थलमिति सवासाः प्रापत ज्ज्वले जले निपति दृष्ट्वा कंकराजहसुर्दृशं वासां सिरस्युर्मां न्यस्मै प्रददृ राजशासना
त् तथागतं तु तं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबळः अर्जुनश्च यमो यो सो सर्वे ते प्राह संस्तुता नामर्षय ततस्तेषामेवै पहासम
मर्षणः आकारं रक्षमाणस्तनसो गोसमुद्देशतः पुनर्वसनमुद्धिप्य प्रतरिष्यन्निवृत्तं आस्तो हतततः सर्वे ज
हसुस्ते पुनर्जनाः द्वारं यपि हिताकारं स्फाटिकं प्रेक्ष्य भूमिपः प्रविशन्नाहतो मूर्ध्नि व्याघ्रं किं तद्वस्त्रितः तद्वतम
परं द्वारं स्फाटिकोरुक्पादकं विघट्टयन्कराभ्यां तु निःकम्याये पपात ह द्वारं वित्वा कारं समापेदे पुनश्च सः
संवृतं वैति मन्वानो द्वारस्थाना दुपारमत एवं प्रलंसा निविधान्प्राप्य तत्र विनापते पांडवे यास्यनुज्ञातस्ततो दुयो
धनो नृपः अप्रहृष्टेन मनसा राज्ञे स्ये महारक्तौ प्रेक्ष्यतामज्ञातमृद्धं जगाम गजसाक्षेयं पांडवश्री प्रतप्तस्यम्भा
म्भानस्य गच्छतः दुयोधनस्य नृपते पापमतिरजायत पार्थीकुम्भेन सो दृष्ट्वा पार्थिवं श्रवशानुगान् कृत्वा पित
दालोकमाकुमारं कुरु इह महिमानं परं वापि पांडवानां महात्मनां दुयोधनो धार्तराष्ट्रो विवर्णः समपद्यत स तु गच्छ
न्वनेकाग्रः सभामेवानुक्षिंतयत् श्रियं वतामनुपमां धर्मराजस्य धीमतः प्रमत्तो ह्युत्तराष्ट्रस्य पुत्रो दुयोधनस्तदा ना
भ्यभाषत् कुबलं यैर्जभाषमाण पुनः पुनः अनेकाग्रं तु तं दृष्ट्वा उवाच कुनिः प्रत्यभाषत दुयोधनं कृतो मूर्ख निश्चसन्निव

गच्छसि दुर्योधन० दृष्ट्वेमांष्टयिर्वीकृत्स्नीयुधिष्ठिरवशेऽस्मिन्। अतामन्त्रप्रतापेन श्वेताश्वस्य महात्मनः तं यज्ञं यथा
 मृतं दृष्ट्वा पार्थस्य मातुलं यथाशक्रस्य देवेषु तथा मृतं महाकृतेः अमर्षणसु संस्पर्णो दृष्ट्वा मानो दिवानिशं शुभिशुक्रा
 गमेकाले शुभ्येत्तोयमिवात्यकं पश्यन्नालतमुख्येन शिशुपालं निपातितं नवकश्चित्पुमानासीत् तत्र तस्य पदाङ्गुः द
 द्यमाना हिराजानः पांडवोत्थेन वदन्तिना श्रोतवन्तो पराधत्तं को हितं क्षांतुमर्हति वासुदेवेन यत्कर्म तथा युक्तं महत्कृतं
 सिद्धं पांडवेयानां प्रतापेन महात्मनां तथा हि रत्नान्यादाय विविधानि नृपान् उपतिष्ठंतिकौ ते यं वश्या इव कन्त्र
 दाः श्रियं तथा विधां दृष्ट्वा जलं तीमिव पांडवे अमर्षवशमापन्नो दृष्ट्वा हतयोधितः एवं सान्ध्रयं कृत्वा ततो वव
 नमब्रवीत् पुनर्गाधारनृपतिं दृष्ट्वा मानद्ववाश्रिता वदन्ति मे वप्रवेक्ष्यामि भिक्षुमिष्यामि वा विषं अपो वा पित्रे
 क्ष्यामि न हि शक्यामि जीवितुं को हि मीनामपुमान् लोके मर्षयिष्याति राक्षसान् सपत्नान् ध्वजो दृष्ट्वा हानिमात्म
 न एव सो हं न स्त्रीनिवाप्यास्त्रीनपुमान्नापुमानपि यो हंतां मर्षयाम्यद्य तादृशीं श्रियमाश्रिता ईश्वरसंघयिष्या
 श्ववसुमतां वतादृशीं यज्ञवतादृशं दृष्ट्वा मादृशः को न संज्वरेत् अत्राकश्चैक एवाहंता माहर्तुं नृपश्रियं सहाय
 श्वनपश्यामि तेन मृतं विधितं ये देवमेव परं मन्येयोरुत्पन्नं निरर्थकं दृष्ट्वा कुंतुं सुतं शुभ्रां श्रियंतां मुत्र मां तथा
 कृतो यलोमया पूर्वमप्यस्त्वं विनाशो तस्य सोल तच्च मेति कम्पसमृद्धे श्वि वपकं तेन देवं परं मन्येयोरुत्पन्नं नि
 रर्थकं धार्तराष्ट्राह्दीयं ते वदन्ति यापि पांडवाः सोहं श्रियंतां द्रुपदुसभांतां तथा विधां राक्षसिभ्यश्चावहासं

तं परित्यजेयथाग्निना समामस्यनुजानीहि मातुलाद्यसु दुःस्वितं अमर्षवममापीमंधतराष्ट्रं निवेदय ॥
 इति सभापर्वणि दुर्योधनवाक्यं ४६ शकुनिरुवाच दुर्योधननतेमर्षः कार्यः प्रातिपुर्ध्वं भागधेयानि हि स्वा
 निपांडवाभुंजते नृप तथाभ्युपाये बद्धमिस्त्वयारब्धापुरासकृत् विमुक्ताश्च नरव्याघ्राभागधेयपुरस्कृताः
 तैर्लब्धाद्रौपदीभापीद्रुपदश्च सुतेः सह सहायः पृथिवीलाभे वासुदेवश्च वीर्यवान् लब्धश्च भयानर्या विपि शो
 पृथिवीपते विष्टदस्ते जसतेषां तत्र कापरिदेव नो धनं जयेन गंडीवमक्षय्यैव तथेषु धी लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तप
 यित्वा द्रुताशनं तेन कार्मुकमुख्येन बाहुवीर्येण आत्मनः कृतावशे महीपालास्तत्र कापरिदेव नो यज्ञो सहोता राजन्मुक्ते वा
 नसि सारत तन्मिथ्याभ्रातराहीमसहायस्ते महारथाः द्रोणस्ते वमहद्वा सस्त्रकपुत्रेण धीमता सतपुत्रश्च राधेयो
 गोते मश्वमहारथः अहं वसहसो द्युयः सोमदत्तिश्च वीर्यवान् एभिस्त्वसहितः सर्वैर्जयि कृत्स्नां वसुंधरां दुर्योधन०
 तयाहं सहितो राजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः एतां न वकिंष्यामि यदि त्वमनुमन्यसे एतेषु विजिते घट्टास विष्यति मही
 मम सर्वे पृथिवीपालाः सा सभा वमहाधना शकुनि० धनं जयो वासुदेवो भीमसेनो युधिष्ठिरः नकुलः सहदे
 वश्च द्रुपदश्च सहानुजैः नेतेषु द्वे पराजिते शक्याः सुरगणैरपि महारथो महेश्वासाः कृतास्त्रा युद्धुर्महाः अहं तु
 तद्विजानामि विजितुं येन शक्यते युधिष्ठिरं स्वयं शर्जंस्तन्निबोधतु मे स्वयं दुर्योधन० अप्रमात्तु सुददामन्य
 यां महात्मनां यथाशक्यामि जेतुं तांस्तन्ममावस्त्वमातुलं शकुनि० द्युतप्रियश्चैको यो न सजानाति देवितुं

सप्तमः
४७

समाहृतश्रेयसैतेन निवर्तितुं देवनेकुशलश्राद्धं न मे स्ति कुशलो भुवि त्रिषु लोकेषु को ते यं न वै द्युते सम
द्वयं तस्यास्तु कुशलो राज्ञा दास्येदमसंशयं राज्ञं श्रियं यदीति तदर्थं उरुषर्षभ इदं तु सर्वं त्वं राहुर्दुर्धन निवेदय
अनुज्ञातपित्रो ते विजेष्ये तमसंशयं इति धीः तमेव धृतराष्ट्राय कुरु मुरव्याय सो वर निवेदय यथा न्यायं
नीहं शक्यामि शंसितुं इति सभापर्वणि द्युते ४७ वेशम् अनुत्पत्य कुरु राज्ञं राज्ञं उरुषं मत्स्यं
युधिष्ठिरस्य शकुनिर्गोधारी पुत्र संयुक्तः प्रियं कृन्तमाज्ञाय पूर्वदुयोधिनस्य तत्र प्रज्ञावस्तुपमासीनं शकुनिः सो
बलस्तथा दुयोधिन वयः श्रुत्वा धृतराष्ट्रं नराधिपं उपगम्य महाप्राज्ञः शकुनिर्वीक्ष्य मन्त्रवित् शकुनिरुवाच
दुयोधिनो महा राज विवर्ण हिरण्यः केशः दीनश्चिन्तापरश्चैव तद्विद्विभरतुर्धनं न त्वं परिक्षस्यस्य गम्य वेशम्
संभवं त्रिषु पुत्रस्य शोकं त्वं किमर्थं नावबुध्यसे धृतराष्ट्र उवाच दुयोधिन कुतो मृकं मृशमातो सि पुत्रक
श्रातव्यं नमया सोयं हि मे कुरु नंदन अयं वशकुनिः प्राह विवर्ण हिरण्यं केशं धितयं न पश्यामि शोकस्य त
वकारणं ऐश्वर्यं हि मे ह्युत्र तपि सर्वं प्रतिष्ठितं श्रातरः सुदृष्टं चैव नारायणं तित्वाहितं आद्यादया सि प्रावारान्भ्रासि
पिशितो दमं आजानेया वृंहति त्वं किना सि हरिणः केशः शयनाभि महा होणि योषितश्च मनो रमाः गुणवति वेशम् श्रीः
निविहारांश्च यथा सुखं देवानां भवते सर्वो विवर्णं न संशयः सदीन इव दुर्धनः कस्माच्छोकं सि पुत्रक दुयोधिनः श्रीः
अत्राप्याद्यादये शययथा सुपुरुषस्तथा अमर्षधारययं प्रतीक्षन् को लपययं अमर्षणः स्वाः प्रकृती रमिभ्यः परे स्थि

ताः केशान्मुमुक्षुः परजासु वै पुरुष उवाचे संतोषो वै श्रियं हंति अस्मिन् नं वभारत अनुकोशमये को मे ये धृतेनाभु
ते महत् नमो प्राणाति तदुक्तं श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ज्वलंतो भव को ते ये विवर्ण करणीमम सपत्नान् धृतोत्मानं
होयमानं निशम्य च श्रद्धया मपि को ते यस्मिन् तां पश्यन्निवोद्यतां तस्मादहं विवर्णश्च दीनश्च हिरण्यः केशः अद्यापि
तिसहस्राणि स्नातका गृहमधिनिः त्रिशदासीक एकैकायां निभमति पुधिष्ठिरः दशान्यानि सहस्राणि नित्यमनुस
संस्कृतं भुंजते रुक्मपात्रेषु पुधिष्ठिर निवेशने कदली मृगमो कानि कृच्छ्यामा उपा निच कां वोज्ञाः प्रादिणोत्
स्ते महाधीन पिकं बलान् हययो विद्वज्जाज्ञाश्च शतशोथ सदस्त्रशः त्रिशतथो पुत्रा मीनां शतामुपनियं वे राजा
नो वकिमादाय समेता हि नृपक्षये पृथग्विधानि रत्ना निपार्थिवाः पृथिवीपते आह्वय क्रतुमुख्य सि कुती पुत्राय
भारत न क्वचिद्वि मया दृष्टा दृशो नैव न श्रुतः यादृग्धना गमो यज्ञे पाउवेय स्य धीमतः अपर्यंतं धनो धनं च दृष्ट्वा
शत्रोरवन्तप शर्मनैवा सि गच्छामि रितयन्न निशं विभो ब्राह्मणा वा दधाना श्रगो मंतः शतसंघशः त्रिखर्व वकिमा
दाय द्वा पितिष्ठं त्यवा रिताः कमंडलु नुपादाय जातरूप मया त्कुमान् एवं वकिमुपादाय प्रवेशं लेभिरेन च येनैव म
धुशक्राय धारयं यमश्रियः तदस्मे कां स्पमा हाषि द्वा रुणं कलशो दधिः त्रैक्यं रुक्म सहस्रस्य वद्धुरत्न विभ्रषि
तं दृष्ट्वा वममतस्व र्वं चिररूप मिवाभवत् गृहीत्वा तं तु गच्छंति समुद्रो पूर्व दक्षिणे तथैव पश्चिमं याति गृहीत्वा तु
षर्षभ उत्तरं तु न गच्छंति विना तात पतत्रिभिः इदं वा न्महं विवर्णं तन्मे निगदतः शृणु एष शित सह स्नेह विप्रोणां प
रिवेश्यतां स्थापिता तत्र संज्ञा ह्यं खो ध्यापति नित्यदा मुकुर्मुकुः प्रए दतस्तस्य शंखस्य भारत उत्तमं शङ्खम

सभा०
५०

श्रौषं ततो रोमाणि मे हृषन् पार्थिवैर्बहुभिः कीर्णमुखांश्च दृष्टुमिह सर्वरत्नात्पुपादा यपार्थिवाः पृथिवीपते यज्ञेन
स्य महा राजप्रां दु पुत्रस्य धीमतः वेश्या इव महीपाका द्विजातिपरिवेषकाः न सा मीर्देव राजस्य यमस्य वरुणस्य वा
मुखकाधिपतेर्वापि यश्रीराजस्युधिष्ठिरे तां दृष्ट्वा प्रां दु पुत्रस्य श्रियं परमिकामहं शांतिं न परिगच्छामि ददमाने
न वेतसा शकुनि० यामेतां मुतमालक्ष्मीं दृष्ट्वानसि पांडवे तस्याः प्राप्तावुपायं मेष्टु सत्यपराक्रम अहमस्तेषु
भिज्ञातः पृथिव्यामपि भारत हृदयज्ञः पण्डितश्च विशेषज्ञश्च देवने प्रियद्यूतश्च कौतेयो न वज्रानातिदेविर्दु
आहूतश्चैव पृथिव्यतिम्यक्तं द्यूतादपिरणादपि नियतं विजेष्यामि कृत्वा तु कपटं विमो आनयामि सद्यः इति तां दीव्याव
सा द्रुपस्वतं वेशं० एवमुक्तः शकुनिनाराजा दुयोधनस्तदा धृतराष्ट्रमिदं वाक्यमुपदान्तरमब्रवीत् अपनुत्स
हते राजा श्रियमाह्वयमस्ति विदुः धृतेन पांडु पुत्रेण सभ्यस्तदनु भुजातुमर्हसि धृतराष्ट्र० सत्तामन्त्री महाप्राज्ञः
तायस्यास्मि शासने तेन संगम्य वक्ष्यामि कार्यस्यास्या विनिश्चयं सहिधर्मं पुरस्कृत्य दीर्घदशरिपयं हितं उभयोः
पक्षयोर्दुर्कृतं वक्ष्यामि विनिश्चयं दुयोधन० नवतीयपृथिव्यां सायदिक्षतासमिष्यति निवृत्ते त्वयि राजे
द्रमरिषे हं न संशयः समयित्वं धृतराजस्तेन विदुरेण सुखी भव माक्ष्यसे पृथिवीं सर्वा विमयात् करिष्यसि
वेशं० आर्तवाक्यं तु तस्य प्रणयोक्तं निशम्य सः धृतराष्ट्रः प्रवीत्येष्यान् दुयोधनमेतस्मिन् स्थितान् स्त्रूणां सहस्रं
दृष्ट्वा तदा दूरं सभां मम मनोऽस्मां दर्शनीयामाशु कुर्वतु शान्तिनः ततः संस्तीर्य नैस्तां स्तथा आनाय्य सर्वशः सु
कृतां सुप्रदृशां च निवेदयत्तमेवेनः दुयोधनस्य शांत्यर्थमिति निश्चित्य भूमिपः धृतराष्ट्रः महाराजप्राहिणा द्विजरा

श्रीः
५०

क्षेत्रे अष्टप्राविदुः क्षस्य नासीत् श्रद्धितिश्रयः धृतराष्ट्रं ज्ञानं भवत्स पुत्रस्ते हादकथ्यत तद्धुत्वा विदुरो धीमान् कलि
द्वारमुपस्थितं विनाशमुखमुत्पन्नं धृतराष्ट्रमुपाद्रवत् सोमि गम्य महात्मानं चातात्प्रातरमग्रं मूर्ध्ना प्रणम्य वरणा विदम
प्यब्रवीच्छः विदुर उवाच नाभिनंदामि ते राजन् व्यवसायमिमं प्रमो पुत्रे मे दायधानस्यो धृतं होतृत्वा कुरु
धृतराष्ट्र उवाच ततः पुत्रेषु पुत्रे मे कलहो न भव विष्यति यदि देवाः प्रसादतः करिष्यति न संशयः अशुभं वा शुभं वा
पि हितं वा यदि वा हितं प्रवर्ततां सुहृद् धृतेर्दिष्टमेतन्न संशयः मयि सन्निहिते वदामीत्यभिरतर्षमे अनयोर्देवविदि
तो न कथं विदुर्विष्यति गच्छ त्वं रथमारुह्य हयैर्वीतरथेर्जवे स्वां प्रस्थं मद्यैव त्वमानय युधिष्ठिरं नवार्यो व्यवसायो
मे विदुरे तद्वीमिति देवमेव परमं न्येयेनैतदुपपद्यते इत्युक्त्वा विदुरो धीमान्नेतदस्तीति चिंतयन् अपरोपमहात्मा
नमस्य गच्छ सुदुः श्वितः इति सभापर्वणि द्यूते ४८ जनमेजय उवाच कथं समभव द्यूतं प्रातुणां तं महा
लयं यत्र तद्यसर्न प्राप्तं पांडवेर्मपितामहः केयतत्र सप्तारराजानो ब्रह्मवित्तम केवतानन्वमोर्दत केवतान्प्रत्ये
धयन् विस्तरणता दृष्ट्वा मि कथ्यमानं त्वयानघ मूलमेताद्विनाशस्य पृथिव्या द्विजसत्तम सोतिरुवाच एवमुक्त
स्तदाराज्ञा व्यासशिष्यो महामतिः आर्यश्चैव यावत्ततः सर्वसर्वविदो विदुः वेशं० शृणु मे विस्तरेण मां कथाम
रतसत्तम मय्येव महाराज यदि ते श्रवणे मतिः विदुरस्य मतं श्लाघ्यं धृतराष्ट्रां बिकासुतः दुयोधनमिदं वाक्यमुवाच
विजने पुनः अर्कं धृतेन गांधीरा विदुरेण प्रशंसति न ह्यसोऽसु महा बुद्धिरहितो नो यदि विष्यति हितं हि परमं मन्ये विदुरो य

सभा०
५१

सभाषते कियतां पुत्रतत्सर्वमेतन्मन्ये हितं तव देवर्षिर्वासवसुरदेवराजाय धीमेते सिद्धिदेविना शोराज्यस्येयत्प्राह श
त्रुभगवान् हस्यति रुदारधीः तद्देवविदुरः सर्वसहस्यं महाकविः स्थितश्च वने तस्य सदाहमपि पुत्रक विदुरो वापि मेधा
विकुरुणां प्रवरो मतः उद्धवो वामहा बुद्धिर्हस्तीनामर्चितो नृप द्यूतेन सतदलं पुत्रद्यूते मेदो भिजायते मेदेविना
शोराज्यस्य तत्पुत्रपरिषर्जय पित्रा मात्रा य पुत्रस्यैव कार्यपरं स्मृतं प्राप्तस्त्वमसितपुत्रपितृपेतामहं पदं अ
धीतवान् कृती शस्त्रालाडितः सततं गृहे भालये घास्ति तोराये मन्यसे किं न शोसनं घृणते नैरलीयं यद्वा जैछाद
नपरं तत्प्राप्तासि महाबाहो कस्माच्छोयसि पुत्रक स्फीतं राष्ट्रं महाबाहो पितृपेतामहं महत् नित्यमाज्ञापयन्
सिद्धिदेवे श्वरो यथा तस्यो विद्विष्यद्गो कसल निदंकृतः संस्मृतिं दुःखतरं तन्मिशंसितुमर्हसि दुर्योधन
अस्माभ्यां छादनीति प्रपश्यन् सरतर्षभ नामर्षं कुरुते यत्कसाधमः पुरुषस्मृतः नमोऽप्रीणातिराजं लक्ष्मीः साधार
णी विभो जलितो मिव कोतये श्रियं दृष्ट्वा प्रविश्ये सर्वां हिमथिर्वी दृष्ट्वा युधिष्ठिरवशानुगां स्थिरोऽस्मि यो हं जीवामि
दुःखादेतं व्रथीमि ते आवर्जिता इवाभांति नीपाश्चित्रककोकुराः कारस्करालोलजं धायुधिष्ठिरनिवेशनं हिमवत्साग
रानूपाः सर्वरत्नाकरास्तथा अंत्याः सर्वपुं दस्ता युधिष्ठिरनिवेशने ज्येष्ठाय निगिमां मत्वा श्रेष्ठश्चेति विशापते युधि
ष्ठिरस्य सत्कृत्युक्तो रत्नपरिपदे उपस्थितानां रत्नानां श्रेष्ठानां मधे हारिणं नादृश्यत पुनः प्रातो नापरं तश्च सा
रत नमेहस्तः समभवद्भुतत्वातिगृहकृतः अतिष्ठंतमयि श्रोते रत्नद्वारा हतं वसु कृतां विंदुसरोरले मयेन स्फ

श्रीः
५१

एककदा अपश्यन् नालिनीशर्णा मुदकस्येव भारत वस्त्रमुत्कर्षयंतं मां प्राह सत्कृत्योदरः शत्रोर्नृद्विविशेषणा वमूदं
रत्नवर्जितं तत्राहं पदिशक्तस्योपातयेयं दृकोदरं यदिकुर्यां समां रं भीमं हंतुं नराधिप शिशुपाल इवास्माकं वतिस्था
वात्रसशयः सयत्नेनावहसो हि समो दहति भारत पुनश्च तादृशीमववापिंजलज्जालिनी मत्वा शिलां समातोषे
पतितोऽस्मि नराधिप तत्र मां प्राह सत्कृत्यः पार्थेन सहसस्वनं द्रोपदी वसहस्त्रीभिर्व्यथयंती मनोमनं लोचनवस्त्रस्य
वज्रलेकिं कराराज्योदिताः द्रुवीसांसि वान्यानि तच्च दुःखतरं मम प्रलभं यश्च पुत्रान्यद्भुतो मिनराधिप अद्भुत
विनिर्गच्छन् रसं स्नानरूपिणा अभिहृत्य शिलां धृत्य लोके नास्मि विष्ठातः तं मां यमजो इरादालोक्य मिहितो क
ल बाहुभिः प्रतिगृहीतां शोचंतीं सहिता वृषो उवाच सहदृष्टकता त्रमां विस्मयन्निव इदं द्वारमिदं तो गच्छ राजनि
तिपुनः पुनः नामधेयानि रत्नानां पुरस्तात् प्रभुता निम यानि दृष्ट्यानि तस्यां मेतन मेव यथितं मनः
इति सभापर्वणि द्यूते ४० दुर्योधनं यन्मया पांडवयानां दृष्टं तच्छृणु भारत आहृतं भूमिपाले हि वसुधैव
कुतस्ततः नाविदं मूढमात्मानं दृष्ट्वा हंतं देवेद्वनं फलतोऽस्मि तो वापि प्रतिपद्यस्व भारता और्ध्वमुखे लान्वा र्वदं
शान्तातरूपी रूतान् प्रावराजिनमुख्यांश्च कांबोजः प्रददौ वसु अश्वान् चित्रिफल्मायांश्चिंशतं शुकसन्नि
भान् उद्धवामी चिंशतं पुष्टाः पीलुश्चमी गुदैः गावासवां ब्राह्मणान् पदासनीयांश्च सर्वशः प्रीत्यर्थं महासागा
धर्मराजो महात्मनः त्रिखर्वबलिमादाय द्वा रितिष्ठंति वारिताः शतं दासी सहस्राणां काश्मीरिका निवासिनां

समा०

५२

स्थामास्तन्वादीर्घकेश्यः सर्वाभरणाभूषिताः बलिं वक्रत्नमादाय मरुकछनिवासिनः उपनिन्दु
महाराजहयान्गंधर्वदेशजान् मृदाविप्रोत्तमाहो गिरांकवान्यजिनानि च समुद्रनिष्ठे जातोपारि
धुर्वमावाः इद्रकृष्टेर्वर्तयति धान्येर्नदीमुखम्भये वरामाः पारदाश्च वलुंगाश्च कृतके सह विविधं बलिना
दाय रत्नानि विविधानि च अजाविकंगो हिरण्यपर्वोर्ध्वकजं मधु कंबला निविधांश्चैव द्वारिणि घंतिवारिताः
प्राज्यातिषाधिपः शरास्रं छानामधिपावली यवेनः सहिते राजा भगदत्तो महारथः आजानयान् हयान्
प्राणादाया निलरं हसद् बलिं वक्रत्नमादाय द्वारिणि घंतिवारिताः अश्वसारथ्यं मांडं शुद्धतस्सूतसी
न् प्राज्यातिषाधित इत्याभगदत्तो व्रजतदा द्युष्टास्त्रांश्चाह्लादाक्षान्नानादिग्धः समागतान् आह्वीका
नन्ववासांश्च बाहुकान् पुरुषादेकां नृ एकपादं तत्राहं पश्यं द्वारिवारितान् राजानो बलिमादाय नाना
योनने कशः उद्धृष्टी वान्महाकायान् रासभान् पुरपातिनः आजकुं दशसाहस्रान् विनीतान् हिंस्तु विभ्रुतान्
प्रमाणरागसंपन्तो बभ्रुतीरसमुद्भवान् बल्यर्थं त्रिदुस्रसमिदिरण्यं रजतं वज्रं इन्द्रोपकवणो भीमो कवणो
ममनोजवान् तथैव त्रिभुवनानि संध्यासदृशानपि अनैकवर्णानां रण्यान् दहीत्वा श्वान्मनोजवान्

सप्तमः सर्गः

श्रीः

५२

जातरूपमनल्पं यद्दुस्तस्यैकपादकाः शीनान्हुणाच्छांश्चोऽन्यवर्तातरवासिनः निषादान् रासीकांश्च
छान्दमवतांस्तथा अपरांतादभिगता निविधान् द्वारिवारितान् बल्यर्थं ददत्तस्य नाना रूपानने कशः
उद्धृष्टी वान्महाकायान् रासभान् पुरपातिनः आहर्षुदशसाहस्रान् विनीतान् हिंस्तु विभ्रुतान् प्रमाणरागस्य
राह्यं वंस्तुतीरसमुद्भवं नृणां रावकैश्चैव कीटजैश्च दृशंतथा कुटीकृतं तथैवान्यत्कमलाभं सहस्रशः
श्लक्ष्णवस्त्रं कर्पासमाविकं मृदुवाहिर्न निशितांश्चैव दीर्घांश्च शक्तिभक्षपदस्वधाद् अपरांत
समुद्रांतं तथैव पश्यं शुभान् रसानां धांश्च विविधान् रत्नानि विविधानि च बलिं वक्रत्नमादाय द्वा
रिति घंतिवारिताः शकास्तु प्रागः कंकाश्च रोमकाः शृंगिणो नराः महागजान्दुरगमान् गरितान् बुद्ध
हयान् काटिशश्चैव वज्रः सुवर्णपद्मसंमितं बलिमादाय विविधं द्वारिणि घंतिवारिताः आस
नानि विवित्राणि यानि विविधानि च मणिकान् चित्राणि मणिदंतमयानि च कवयानि महार्हाणि
शस्त्राणि विविधानि च रथांश्च विविधाकारं जातरूपपरिष्कृतान् हवैर्विनीतैः संपन्नान् चैव
परिवारणान् विवित्रांश्च परिस्तोमान् रत्नानि विविधानि च एतद्व्यामहद्व्यपश्यं वेशोधिपान्

प्रविष्टो ब्रह्मसदनं पांडवस्य महात्मनः इति सप्तापर्वणि श्रुते ५० उर्योध० इमं कुर्विविधं दायं गदाः
 शृणु मे न घ यज्ञार्थं राजभिर्दत्तं महान् धनसंययं मेरुमंदारयोर्मध्यं शोकादामभितो नदी ऐककी न कवेण न
 क्षापारम्या मुपासते स्वशासकायनाहोहाः प्रवाहा दीर्घवयवः पशुपाश्र्वकुलिंदाश्च तंगणाः परतंगणाः
 तैव पिपीलिका नाम वरदत्ता पिपीलिकैः जातरूपं द्रोणमेयमाजुः पुंजशो नृपाः कृष्णं कृष्णामांश्च मशं
 कांश्चान्यांश्च शिप्रमान् हिमजं पुष्पजं वैवस्वा दुष्टाद्रुतथामधु उत्तरं भ्यः कुरुभ्यश्च प्रापतन्मा ल्यमं बुध उ
 त्तरादपि कैलासादौषधीः सुमहावनाः आहत्य पावतीयाश्च तत्र वगणाः स्थिताः अजातशत्रोर्न पते ह्य
 रिति धृतिवारिताः यपरोद्दिमवतः स्तेयोदयगिरौ नैयाः कारुष्यं समुद्रांतो लोहितमभितश्च ये फल
 मूलाशना ये वकिराताश्च मेवांससः कुरुरात्राः कुरुकृतस्त्राश्च पश्याम्य हंप्रभो यदनागरुका घनामा
 रांकालीयकस्य च वर्मरत्नसुवर्णा नागंधानां वैवराज्यः केरातकीनाम युतं दासीनां वविशंपते आहत्य
 रमणीया यो न्दूरजान्मगपक्षिणः निवितं पर्वतेऽप्यहिरण्यं हरिर्वसं बलिं वक्तुमादाय द्वारि तिष्ठ
 तिवारिताः कव्यादादरदादवाः शरौ वयमकास्तथा आहुं वरादुर्विभागाः पारदाः सहवाहिकैः काश्मी

राः कुंदमालाश्च पोरवा हंसकायनाः शिवि त्रिगतापि धेया राजन्यामद्रकैयाः अंबश्वाः कुकुराश्चार्थानां
 याः बल्लवैः सह वशातयः समालयाः सहस्रदुकमालवैः शोडिकः करलामत्स्याः शकाश्च वविशंपते अंगधंगाश्च
 पांड्याश्च शालवत्या गयास्तथा सुजातयः श्रणिमतः श्रयांसः शस्त्रपाणयः आजकुः क्षत्रियाश्च तं शतशो जी
 तशत्रव वंगकालिंगपतयः स्त्राश्च लिप्ताः सपुत्रकाः द्विविडोड्याः सपांड्याश्च नालाः कुल्यास्तथैव इकूलकाश्च
 कंचेवपुत्राणां प्रवरानपि तत्र समद्वारपाले स्तेप्रायं तेराजशासनात् कृष्णद्वाराः सुपलयस्तेतो द्वारमवाप्स्यन्ति य
 ईषादंता नेमकक्षान्सकुथान् हेमभूषितान् शैलाभान् नित्यमतांस्तानभिताः काम्यकंसरः दैत्यककोदरा
 शतान् कुंडरां कवचावृतान् क्षमावतः कुलीनाश्च द्वारेण प्राविशंस्ततः एतेनान्येव बहवो नानादिग्भ्यः
 समागताः अन्येऽपि दृष्टान्यत्र खलानि सुमहात्मनिः राजनिवस्थानां मगंधर्वा वासवानुगाः शतानि च
 तार्यदृष्टूपा नां वातरं हसां पुंवरुश्च प्रमुदितो गंधर्वो वाजिनां शतं ताम्रपर्वसवर्णानामददद्रेममालिनां
 तथैव राजा कोरव्यं शुकराणां विशंपते अददद्रेज रत्नानां सतानि सुबहुनिव विरोदेन तुमत्स्येन च
 व्यर्थं हिममालिनां कुंजशोणां सहस्रेभ्यो मत्तानां समुपाहते पंसुराष्ट्रा इमुदो नाराज्या विंशतिगजाश्च
 अश्वानां वसहस्रेभ्यो राजकां चमालिनां जवसलोपपन्नानां वयस्वतीनां नराधिप बलिं वक्तुमादाय पां

सभा
५४

इवेभ्यो न्यवेदत् यज्ञसेनेन दासीनां सहस्राणि वतुर्दत्तः दासानामपुत्रैर्वैवसदा राणां विशांपते अददत्त
लानि शतानि सुबहुनि च गजयुक्ता महागजरायाः षड्विंशतिस्तथा राज्ञेयकृतं पार्थिवोपकाशार्थं निवेदितं
वोसुदेवोपि वाष्पयोमानं कुर्वन्किरीटिनः अददत्त द्विपमुख्यानां सहस्राणि वतुर्दत्तः आत्मा हि पार्थः कृष्ण
कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः यद्वयादुर्जुनः कृष्णं सर्वं कुर्यात्स शयं कृष्णो धनं जयप्रीत्या स्वर्गराज्यमपि त्यजेत्
तथैव पार्थः कृष्णार्थं प्राणोभयपि परित्यजेत् सुरसांश्च दनस्मान्हेमकुंभसमास्थितान् सद्यजान्
दुस्वहांश्च दनागुरुसंययान् मणिरत्नानि भास्वन्तिकाचनं चक्षुमवस्त्रकं बालपांड्या वापि द्वारं
नलेभ्यां उपस्थितो समुद्रसारवड्यं मुक्ताशं खास्त्येव च शतराश्वकुयां स्त्रत्रसिंहलाः समुप
हरन् संवतामणिभिश्चित्रैः श्यामास्ताम्रांतलाचनाः तान् गृहीत्वा नरास्तत्र द्वारि रतिघ्नंति वारिताः
प्रीत्यर्थं ब्राह्मणास्तत्र ह्यत्रियाश्च विनिर्जिताः उपाज्जुः क्षिप्रैश्च द्राशुश्च वयोपि च प्रीत्यर्थावदु
मानाश्च प्रत्यागच्छन्पुधिष्ठिरः सर्वमृच्छाः सर्ववर्णा आदिमध्यांतजास्तथा नानादेशसमुद्यन्तानां
जातिभिरागतेः पर्यस्त इव लोकाय पुधिष्ठिरनिवेशने उवाच यानुपयाहं ब्रह्मराजसिः प्रापितान् बहून्
रात्र्यां पश्यतो दुःखान् मुमुक्षुषामेव ज्ञायत भूत्यास्त्येपांडवानां तं स्तवक्ष्यामि भारत येषामाभं वप

श्रीः
५४

कौसं विधत्ते पुधिष्ठिरः प्रयुतं त्रीणि पद्मानि गजरोहाः ससादिनः रथानामर्बुदं पिपादाता बहवस्तथा प्रणीयमाने मामं यथमानं तथैव
व विस्तृतमानं राण्यत्र पुण्याहस्वन एव ना मुक्तवन्तं ना हृष्टं ना सुप्तिं संकथं न अपश्यं सर्ववर्णानां पुधिष्ठिरनिवेशने अष्टाशीतिसहस्रा
णि स्नातका गृहमेधिनः त्रिंशद्दासीकैके कोयानि भार्तिमुधिष्ठिरः सुप्रीताः परितुष्टाश्च ते प्याशं संत्यरि क्षयं दृशान्यानि सहस्राणि
यतीनाम् धीरेतसां भुजते रुक्मपात्रेषु पुधिष्ठिरनिवेशने कृताकृतं मुक्ताभुक्तं सर्वमाकुञ्चयामनं अभुजानायाज्ञसेनी प्रत्यवेक्ष
त भूपते द्वौ करान्न प्रयच्छेत्ते कुती पुत्राय भारत वैवाहिकेन पीयालाः सख्येनाधकं वृक्षयः इति सभापर्वणि द्यूते दुर्योधनविलापः
५१ दुर्योधन उवाच आर्यास्त्येवैराज्ञानः सत्यसंधामहाव्रताः पर्याप्तविद्या बहवो वेदोक्ता वष्टथल्लुताः धृतिमंतो द्दीप्ति
षेधाधर्मात्मानोऽपशस्विनः मूर्द्धाभिषिक्तास्तैर्वै नराज्ञानं पर्युपासते दक्षिणार्थं समानीता राजसिः कांस्यदोहनाः आरण्या
बद्धसाहस्रा अपश्यं तत्र तत्र गाः आज्जुस्तत्र सत्कृत्य स्वयमुद्यम्य भारत अग्निषेकार्थं मय्यग्रासां इमुखावर्चनपाः बाह्नीकोरथमा
हाषिर्ज्ञां बूनदपरिष्कृतं सुदक्षिणस्तं युयुजैश्चैतैः कांबोजजैहयैः सुनीथो प्रतिमं वादादनुकर्षमहायशाः ध्वजं येदिपतिः क्षि
प्रमाकाषिस्त्वयमुद्यतं दक्षिणात्यः संहननं स्रगुल्लीषेवमागधः वसुदामो मेहक्षसो गजेंद्रं द्रष्टुं हायनं मत्स्यस्त्वक्षान्हेमबद्धा
नेकलव्य उपाहोने आवत्सस्तपिषेकार्थं मयो बद्धविधास्तथा वेकितान उपासंगं धनुः काश्य उपाहरत् असिं च सुत्सरुशत्यः श
ल्यं कां वनमृषणां अत्यधिनततो धोम्याया सश्रुमुमहातपाः नारदवै पुरस्कृत्य देवलांसितं मुनिं प्रीतिमंत उपाध्विष्टं नृपिषेकं
महर्षयः जामदग्न्येन सहितास्तथान्ये वेदपात्रगाः अग्निजग्मुर्महात्मानं मंत्रवद्भूरिदक्षिणं मेहं द्रमिव देवं ददिवि सप्तर्षयो यथा
अधारय कृत्रमस्य सात्यकिः सत्यविक्रमः धनं जयश्च यज्ञं भीमसेनश्च पांडवः यामरे सापि शुक्ले देयमोक्षग्रहस्तदा उपाग

धनराष्ट्रमुखात् सर्वे ज्येष्ठो वा रघुपुत्रमापादं वंष्ट्र द्वाहासुरवमादनेयधेनो धनंतथा अभ्युत्थनं तमाना धनं तुल्यमत्रं युधिष्ठिरं आह्वयंतं कथां दृष्ट्वा त्वाहो भिरतपेन तुल्यमिति नवीयं प्र
अथ भ्रातुः सुतं नृप पुत्रकामयसे मोहने वंष्ट्रः माध्यामिह अथ यद्विभक्तं तिलां कोक्षे भरतर्षभ भविष्यत्तत्तत्तुल्यं नृपतं तुमहाधुरं आह्वयंति भिराज्ञानस्तं वा पावपुत्रं धनं प्रीत्या बद्धु

सभा०
५५

द्वितीयमिंद्रायपुराकल्पे प्रजापतिः तमस्मै शंखमाहावर्षा द्वा सुगुणं कलशोदधिः शेकां निष्कसहस्रेण सुकृतं विश्वकर्मणा तेनाभिषिक्तः क
लिनतत्रमेकश्मलो भवत् गच्छति पूर्वादपरं समुद्रं वापि दक्षिणं उत्तरं तु नगच्छति विना तातपतात्रिभिः तत्र स्मदधुः शतशः शंखान्मा
गल्यकारणात् प्रणेमुस्ते समाध्मातस्तत्रो माणिमदृषन् प्रापतन्ममिपालाश्वयेतुहीनाः स्वतेजसा धृष्टद्युम्नः पांडवाश्च सा
त्यकिः कौशेवोऽष्टमः सत्वस्थाः सत्वसंपन्ना अन्योन्यप्रियदर्शनाः विसंज्ञान्ममिषा नृष्टामां मृते प्राह संस्तदा ततः प्रहृष्टो बीभत्सुः प्रादा
दमविषाणिना शतान्यनडुहापैवा द्विजमुखेषु भारता नरं तिदेवो नाभागो यो वनाश्राममुनेषु नराज्ञापथुर्वन्या नवाप्यासीद्गंगी
रथः यथातिमात्रे कौतेयः श्रिया परमया युतः राजसूयमवाप्येव हरिश्चंद्र इव प्रभुः एवं दृष्ट्वा श्रियं पार्थ हरिश्चंद्र यथाविष्टो कथं तु जी
वितं श्रेयो मम पश्यसि भारता अंधेनेव युगं न दूषि पर्यस्तं नराधिप कनीया सो विवदते ज्येष्ठा हीयंति भारता एवं दृष्ट्वा नाद्यविदामिशर्म
परीक्षमाणोऽपि कुरुप्रवीर तेनाहमेवं कुरुतां गतश्च विवर्णो विवसशोकतां इति सभापर्वणि द्यूते दुर्योधनवाक्यं ५२
दुर्योधनः यस्य नास्ति निजा प्राज्ञा केवलं दुर्बुद्धः कृतः स न जानाति शास्त्रार्थं दर्वी स परसानि जानन्ने मोहयसि मामा विनोरिव
संयता स्वार्थं किं नावधानं ते उता हो द्वेष्टि मां भवान् न संती मे धात्रे राष्ट्रायेषां त्वमनुशासिता स विष्यमर्थमारब्धा सियदा त्वं कृत्य
मात्मनः परनेयो ग्रणीयस्य समागोऽतिमुद्रति पंथानमनुगच्छेयुः कथं तस्य पदानुगाः राजन्यरिणां तत्प्रज्ञा वदस्वी जिते
द्वियः प्रतिपन्नास्व कार्येषु संमोहयति नो पृथं लोकवृत्ता द्राजवृत्तमन्यदा हृष्ट हृस्पतिः तस्मा द्राज्ञा प्रयत्नेन स्वार्थं श्रियः स
देवहि क्षत्रियस्य महाराज जयेदृतिः समाहिता सर्वधर्मस्त्वधर्मा वा स्वदृष्टो भरतर्षभ प्रकल्पे दिशः सर्वाः प्रतोदेनेव सारथिः प्र
त्यमित्रश्रियं दीप्तां बुभुषु भरतर्षभ प्रकृजो वा प्रकाशो वा योगो यो रिरिप्रबाध्यते तदैशस्त्रं शस्त्रं भृतां न शस्त्रं छेदनं स्मृतं शत्रुश्च वदि

५५

माताञ्जलिनाभरणानि च अतर्प्य चरणं तानपरस्वाहरणं भद्रं स्वसंमुखः स्वधर्मस्थेयः भवेत्सुखमेधते अद्यापारः परार्थं पुनलोद्योगः स्वकर्मसु उद्यमो रक्षणे चेतै नवलक्षणं विप्रसि
व्यथोदक्षो नित्यमुत्साहनाननः अग्रमन्तो विनीतात्माना नृपं प्रणिपद्यन्ति पांडुः सुताम्ना दृष्ट्वा हराज्ञं तथेव तेनात्त धनं न सर्वं मित्रदोहे तातमहो न धर्मपतान हापेत यतो धनेषां अंतर्वेद्यां
ददद्दुर्तकामाननुभवन् प्रियान् कीदृशं स्त्रीभिर्निरातंकः प्रशम्य भरतर्षभ ॥ इति सभापर्वणि द्यूते ५३ ॥

सिप्रमानयदुर्ध्वं कुंती पुत्रं युधिष्ठिरं इति सभापर्वणि द्यूते ५४ वैशं० ततः प्रायाद्विदुरोश्चेरुदारैर्मनोजैवैर्बलिभिः सा
धुदतिः बलान्नियुक्तो धतराष्ट्रणराज्ञामनीषिणां पांडवानां सकोशं सोपि पद्यत दधानमासाद्य नृपतेः पुरं प्रविवेश महाबुद्धिः पूज्य
मानो द्विजातिभिः सराज्ञ गृहमासाद्य कुबेरसर्वेनोपमं अश्या गच्छत धर्मात्मा धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं तं वैराज्ञा सत्यं धृतिर्महात्मा अज्ञा
तशत्रुर्विदुरं यथावत् पूजापूर्वप्रतिगृह्याजमीठस्ततोऽष्टद्वराष्टं सपुत्रं युधिष्ठिरः विज्ञायते ते मनसो न प्रहर्षः कश्चित्ततः कुश
लेनागते स कश्चित्पुत्राश्च विरस्यानुलोमा वशानुगश्चाथ विशेषानु कश्चित् विदुरः राजामहत्या कुशली सपुत्र आस्ते वृत्तो जाति
भिरिंद्रकल्पैः प्रीतो राजन्पुत्रगणैर्विनीतो विशेषकरवात्मरतिमहात्मा इदं तुल्यं कुरु राजा श्रुत्वा वपूर्वदृष्ट्वा कुशलं वाच्यं व प्रीया
महे सवतः संगमेन समागताः कुरु वश्चेव सर्वे दुरो दरा विहिता ये तु तत्र महात्मानो धतराष्ट्रेण राज्ञा ता नृश्यसितं कित्वा संनिविष्टा
नित्यागतो हं नृपते तज्जुषस्व युधिष्ठिरः द्यूते सतः कलुहो विद्यते नः केवेद्युतरो वयं दुध्यमानः किं वा भवान्मन्यते युक्तस्त्वं स
वद्वाक्यं सर्व एव स्थिताः स्मः विदुरः जानाम्यहं द्यूतमनर्थमूलं कृतं श्रयतोऽनिवारणमया राजा तु मां प्राहिणो त्वत्सकाशं श्रु
त्वा विदुः केय एवावस्व युधिष्ठिरः केतत्रान्ये कित्वा दीयमाना विनाराज्ञा धतराष्ट्रस्य पुत्रैः पृष्ठामित्वा विदुरश्च हिनस्तद्येदं रव्य
मः शतशः सन्ति पत्य विदुरः गाधारराजः शकुनिर्विशोपते राजा सदेवी कृतहस्ता मतासः विविशति श्रित्रसेनश्च राजा सत्य
व्रतः पुरुमित्राजयश्च युधिष्ठिरः महात्मा गाः कित्वा सन्निविष्टा मायोप धादेवितारोऽसंति धात्रानुशिष्टस्य वशं किलेदं ना
देव न कित्वा वर्यते मे नाहराज्ञो धतराष्ट्रस्य शासना न्निर्गतं तु महामिक्वेदुरोदरं इष्टा हि पुत्रस्य पिता सदेव तदा स्मिक्ता विदुरास्य
मायथा नवाकामश्च कुनिना देविताहं न वन्मां दृष्ट आह्वयते सभायां आहूतो हनो निवर्तकदा वित्तदा हितं शाश्वतं वैव्रतं मे वैशं०

एवमुक्त्वा विदुरं धर्मराजः प्रायात्रिकं सर्वमाज्ञायत्तुं प्रायाच्छेष्टे सगणाः सानुयात्रः सहस्रीभिर्दोपदीमादिकृत्वा देवंप्रज्ञां मुक्तातिज
 श्रुत्वा रिवापतत् धातुश्रवणमन्त्रेति पाशैरिव नरः सितः इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सहस्रत्रयुधिष्ठिरः अमृष्यमाणस्तत्पार्थः समाह्वानम
 रिंदमः बाह्मीकेन रथे दत्तमाश्लाय परवीरहा परिठ्ठनो ययौ राजा धातुभिः सह पांडवः राजश्रिया दीप्यमानस्ततो ब्रह्मपुरःसरः धृत
 राष्ट्रणवाहूतः कालस्य समयेन सहस्तिनपुरं गत्वा धृतराष्ट्रं दृश्यो समीपाय वधमीत्सा धृतराष्ट्रं पांडवः तथा द्रोणं नकुपिं
 श्रीषेणवरूपेण च समीपाय यथा न्यायं द्रोणिना वविभुः सह बाह्मीकेन राजेन्द्रसोमदत्तेन भरिणा दुर्योधनेन शल्येन सोबलेन
 वीर्यवान् येनान्ये तत्राजानः पूर्वमेव समागताः दुःशासनेनैकोतेयः सर्वे धातुभिरेव जयद्वयेन वतथा कुरुभिश्चापि सर्वैः ततः
 सर्वैर्महाबाहुर्धातुभिः परिवारितः प्रविशेत्तद्वराज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः ददर्श तत्र गांधारी देवी पतिमनुव्रतां स्नुषाभिः संव्रतां
 श्वत्तराप्तिरिव रोहिणी आसिवाद्यसगांधारी तया वप्रतिनंदितः ददर्श पितरं दृष्ट्वा प्रज्ञां वधुषमीश्वरं राजामूर्धन्युपाध्यातास्ते वकोरा
 वनंदनाः रत्नारः पांडवाराजन्मसीमसेनपुरोगमाः ततो हर्षः समभवत्कोरवाणां विष्णोपते तान् दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान्यां उवाच प्रियदर्शन
 न विविशुस्तेभ्यनुज्ञातारत्नवंति गृहाण्युत दृष्टुं श्रोतुं पयातांस्तान्दुःशलाप्रमुखस्त्रियः याज्ञसेन्याः परामृद्धिं दृष्ट्वा प्रज्वलिता
 मिव स्नुषास्ता धृतराष्ट्रस्य नातिप्रमनसो भवन् ततस्ते पुरुषव्याघ्रा गत्वा स्त्रीभिस्तु संविदं कृत्वा व्यायामपूर्वाणि कृत्यानि प्रति
 कर्मन् ततः कृताङ्गिकाः सर्वे दिव्यरुदनरूपिताः कल्याणमनसश्चैव ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्यन् मनोज्ञमशने मुक्ताविविशुभं वना
 न्युत उपगीयमानानारीभिस्त्वं पंकुरु नंदनाः जगाम तेषां सारात्रिः पुण्यारतिविहारिणी स्तूयमानाश्च विभ्राता कालानि दाम
 योयजत सुखोषितास्तारजनी प्रातः सर्वकृताङ्गिकाः सप्तारम्या प्रविशुः कितवैरभिसंव्रता इति सभापर्वणि द्यूते ५५

वेशं पायनः प्रविश्यतां सप्तां पार्थायुधिष्ठिरपुरोगमाः समेत्य पार्थिवान्सर्वान् पूजार्हानां भिपूज्य च यथावयः समेयानां उपविष्टायथार्हतः
 आसनेषु विवित्रेषु स्पृष्ट्वा स्तरणवत्सु च अथ तेषु पविष्टेषु सर्वेषु वन्त्रेषु च शकुनिः सोबलस्तेषु युधिष्ठिरमभाषत शकुनिः उपस्ती
 णी सप्तारान्सर्वे लयिकृतसणाः अस्मानुत्वा देवनेयसमयोक्तयुधिष्ठिर युधिः निकृतिर्देवनं पापं न क्षात्रोत्तराक्रमः नवनीति
 ध्रुवाराजं किं वदतं प्रशंससि महिमानं प्रशंसंति निकृतो कितवस्य ह शकुने मेवं नो ज्ञेयस्मार्गण नृशंसवत् शकुनिः योवेति
 संख्यां निकृतो विधिज्ञश्चेष्टास्वरिव नः कितवो क्षजासु महामतिर्यश्च जानाति द्यूतं सर्वैः सर्वसहते प्रक्रियासु अक्षरुहः सोपि सवेत्
 रं नस्तेनैव दोषो भवतीह पार्थ दीव्यामहे पार्थिवमाविशं कांकुरु श्वपाणो वरिस्वमो कथाः युधिः एवमाहायमसितो देवलो मुनिसत्त
 मः इमानि लोकद्वारापि यो वै भ्राम्यत्यलं वशी इदं वै देवनं पापं मायया कितवैः सह धर्मण तु जयोयुदे तत्परं साधुदेवं नार्याम्ले कंति
 भाषाभिर्मायया नैरेत्युत अजिहमशठं युद्धे मत्स्यपुरुषव्रतं शक्तितो ब्राह्मणो र्थाय शिषितुं प्रयतामह तद्वै नं मानि देवी
 र्जेषी मां शकुने परान् निकृत्याक्रमयेनाहं सुखान्मुत धनानि च कितवस्य ह कृतिना वृत्तमेतन्मपूज्यते शकुनिः श्रोत्रियाश्च
 त्रियानेति निकृत्यैव युधिष्ठिर विद्वानविदुषोऽप्येति नादुस्तानि कृतिजनाः अक्षेर्हि शिषितोऽप्येति निकृत्यैव युधिष्ठिर विद्वानवि
 दुषोऽप्येति नादुस्तानि कृतिजनाः अकृतास्त्रकृतास्त्रा दुर्बलं बलवत्तरः एवं कर्मसु सर्वेषु निकृत्यैव युधिष्ठिर विद्वानविदुषोऽप्ये
 ति ना० एवं त्वं मामिहाप्यत्यनिकृतिमन्यसे यदि देवनादिनिवर्तस्वयदिते विद्यते भयं युधिः आदूतो न निवर्तयसि तिमैव त
 माहितं विधिश्च बलवान् राजा दिष्टस्वामिवशे स्थितः अस्मिन्समागमे केन देवनेन भविष्यति पणश्चैव हि कोन्यस्तस्ततो द्यूतप्र
 वर्ततां दुर्योधनः अहं दातास्मि रत्नानां धनानि विविधानि च मदर्थं देवितानां यशः शकुनिमातुलो मम युधिः अन्ये नान्यस

वेद्यतं विषमं प्रतिभाति मे एतद्बुधा उपदत्तवकाममेवं प्रवर्ततां वैशं उपोद्ध्यमानेद्यते तुराजानः सर्वे एव धृतराष्ट्रपुरस्त्त्यविविध
 स्तासंभान्तप भीष्माद्रोः रूपश्चैव विदुरश्च महामतिः नैवातिप्रीतमनसस्ते च वर्तत भारते द्वादशश्च पृथक् वैशं ह्यीवामहाभुजाः सिं
 हासनानि पुरीषिविविधानि वीर्यजिरे शुशुभे सास साराजन्नाजसितैः समागतैः दैवैरिव महाभागैः समवेतोस्त्रिविष्टपं सर्ववेदविदः
 पूराः सर्वभास्वरमूर्तयः प्रावर्तते महाराज सुदृष्टातमनंतरं युधिः अयं बहुधनो राजसागरावर्तसंभवः मणिहारोत्तरः श्रीमान्क
 नकोत्तमभूषणः एतद्राजन्ममधनं प्रतिपापोस्तकस्तव भवत्स्वेषकमस्तावज्जायाम्येन दुरोदरं दुर्योधनः संतिभेपणाय चैव धनानि
 विविधानि व मत्सरश्च न मे र्थेषु जयस्त्वेन दुरोदरं वैशं ततो जग्राह शकुनिस्तान् शानुस्ततलवित् जितमित्येव शकुनिस्तान् शानुस्त
 पद्यत इति सभापर्वणि द्यूते ५६ युधिः मत्तः कितवकेनेह यज्जितोऽस्मि दुरोदरं शकुने हंत दीव्यामग्लाहमानः सहस्र
 शः इमे निष्कसहस्राणां भादिनो भरिताः शतं कोशो हिरण्यमक्षयं जातरूपमनेकशः एतद्राजन्ममधनं तेन दीव्यामग्लाहमानः सहस्र
 इत्युक्तः शकुनिः प्राह प्रहसन् पापवेतनः जितमित्येव नृपते भूयस्त्वेन दीव्यसे युधिः अयं सहस्रसमितो वै व्याघ्रः सुप्रवर्तितः
 स्वकोपस्करः श्रीमान्किंकिणी जालमंडितः संक्रादो राजवदो यद्वास्मानुपावहत् जैत्रोरथवरः पुण्यो मेघसागरनिःस्वनः अष्ट
 मेकुररकायाः सदृश्वाराष्ट्रसंमताः वहंति नैषां मुच्येत पादाङ्गमिमुपस्पृशन् एतद्राजन्ममधनं तेन दीव्यामग्लाहमानः सहस्र
 तल्लुत्वायवसितो निरुतिः समुपाश्रितः जितमित्येव शकुनियुधिष्ठिरमभाषत युधिष्ठिरः शतं दासी सहस्राणि तरुण्यो ह मम
 दिकाः कंबके परधारिण्यो निष्ककंठ्यः चलं कृताः महार्हमात्याभरणैः सुवस्त्राश्चंदनोक्षिताः मणीन्हेमवभिभूयश्चतुःषष्टिविंश
 रदाः अनुसेवां वरंतीमाः कुशलान्तपसामसु स्नातकानाममात्यानां राक्षसममशासनात् एतद्राजन्ममधनं तेन दीव्यामग्लाहमानः सहस्र

मित्रं वनलेख्यं नवमाहका यो वै संतापयति यं स शत्रुः प्रोच्यते नृप असंतोषः श्रियो मूलं तस्मात्तं कामये नृप समुद्रयाययते ते सराजन्म
 रमेनयी समलं हिन कर्तव्यं ऐश्वर्यं वा धने पिवा पूर्वावासं हंत्यन्यराजधर्मं हितं विदुः अद्रोहसमयं कृत्वा विद्वेद नृप वैशिरः शक्रः सा
 हिमता तस्य रिपौ वृत्तिः सनातनी द्वाविमो ग्रसते भूमिः सर्पा बिलशया निव राजानं वा विरोधार्वास्त्राणां प्रवासिनं नास्ति वैजा
 तितः शत्रुः पुत्रपस्य विशापते येन साधरणी वृत्तिः स शत्रुनेतरो जनः सनुपक्षं समृद्धं यो मदान् समुपेक्षते व्याधिनाप्यायितुं इव
 स्य मूलं छिनत्ति सः अल्पो हि रिपु रत्यर्थं वर्धमान पराक्रमः वल्मीको मूलज इव ग्रसते वृत्तिमंतिकात् आजमीठ रिपो लक्ष्मीमते रोवि
 षभारत एषभारः सत्वंतां नयः शिरसि धिष्ठितः जन्मवृद्धि मिवाथो नायो वृद्धि मसिकां सति एधते शातिषु स वै सद्यो वृद्धिर्हि वि
 मः नाप्राप्य पांडवैश्च संशयो मम विष्यति आवश्ये दं श्रियं तां हि रोष्ये वा निहतो युधि एतादृशस्य किमेद्य जीवितस्य विशाप
 ते वृद्धि पांडवानि त्यवयंतु स्थिरवृत्तयः इति सभापर्वणि द्यूते ५३ शकुनिः यावमेतां श्रियं दृष्ट्वा पांडुपुत्रे युधिष्ठिरे
 तथे सतां हरिष्यामि द्यूतेन जयतां वर आहूयतां परो राजकुंती पुत्रो युधिष्ठिरः अगत्वा संशयमहमगत्वा स मम मुखे अक्षा
 न्निपन्न क्षतः सन् विद्वानविदुषो जये ग्लाहान्धनं पिमे विद्विशानक्षेत्रभारत अक्षाणां हृदयं मे ज्योत्स्यं विद्विममोस्फुरं दु
 र्योधनः अयमुत्सहते राजन् श्रियमाहूतुमक्षवित् द्यूतेन पांडुपुत्रे स्थिततातत वरो वता धृतराष्ट्रः स्थितोऽस्मि शासने चातुर्वि
 दुरस्य महात्मनः तेन संगम्य वक्ष्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयं दुर्योधनः निहनिष्यति ते बुद्धिर्विदुरो नात्र संशयः पांडवानां हिते य
 तानतथा मम कोरव नारसता न्यसामप्योत्पुरुषः कार्यमात्मनः मति साम्ये द्योनां स्ति कार्येषु कुरु सत्तम मयं परिहरामहे
 तानं परिपालयन् वर्षा सुक्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवावसीदति नयाधयो नापियमः श्रेयः प्राप्तिं प्रतीक्षते यावदेव सत्कल्पस्तव वक्ष्यः

समानरेत् धृतराष्ट्रः सर्वथापुत्रबलिधिर्विग्रहमेनरोचते वैरं विकारं स्तज्जति तद्वैशस्त्रमनायसं अनर्थमर्थमन्यसे राजपुत्रसंग्रथ
नंकलहस्यातिघोरं तद्वै प्ररतं तु यथा कथं वित्तज्जेदसी निशितान्सायकांश्च दुर्योधनः द्यूतेपुराणैर्व्यवहारः प्रणीतस्तत्रापायोना
स्तिनसंप्रहारः तद्रोयतीति शकुनेर्वाक्यमद्यसभाक्षिप्रं त्वमिहाज्ञापयस्व स्वर्गद्वारदीयतां नो विशिष्टं तद्वातिनां वापितथैव युक्तं भवे
वेहात्मनस्तत्त्वमेव दुरोदरं पांडवस्तं कुरुष्व धृतराष्ट्रः वाक्यं नमरोचते यत्त्वयोक्तं यत्प्रियं तत्क्रियतां नरेन्द्र पश्चात्तस्य सेतुपाक्रम्य
वाक्यं नदीदृशं भाविवेद्यधर्म्यं दृष्ट्वेति द्विदुरेणैवमसर्वपूर्वबुद्धिविद्यानुगेन तद्वै तद्वै ववशादुपैति महद्गुणं क्षत्रिजीवधाति
वैशंपायनः एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रमनीषी देवं मत्वा परमं दुस्तरं शशासोच्चैः पुरुषान्पुत्रवाक्यस्थितो राजा देवसंमूढवेताः सह
स्त्रस्तं भां हेमवैद्ये विनां शतद्वारं तोरणोदयश्च गी सप्तमग्यां कोशमात्रायतां मेतद्विस्तारामाशु कुर्वतु युक्ताः अकृता तस्य त्वरिता
निर्विशंकाः प्रज्ञादक्षास्तान् तथा च कुराशु सर्वद्व्याण्युपपन्नदुःसमाया सहस्रशः शिल्पिनश्चाशु युक्ताः कालेनान्येनाथनिष्ठा
तीतां सभारम्या बद्धरत्ना विवित्रा वित्रैर्हमैरासनैरभ्युपैतां मावस्थुस्ततस्परराजः प्रतीताः ततो विद्वान्दुरं मन्त्रिमुख्यमुवाच
धृतराष्ट्रानरेन्द्रः युधिष्ठिरं राजपुत्रं हि गत्वामुद्वाक्येन क्षिप्रमिहानयस्व सभेयं मे बद्धरत्ना विवित्रा शय्यासेनैरुपपन्ना महार्हः सा
दृश्यतां भ्रातृभिः सार्द्धमेत्य सुदृष्टुं तव ततामत्रेवेति वैशं० मतमाज्ञाय पुत्रस्य धृतराष्ट्रमहीपतिः मत्वा बद्धरत्नैर्देवमतदा
जावकारह अन्यायेन तथोक्तस्तु विदुरो विष्णोवरः नाभ्यनंदद्वो भ्रातृवृत्तं न वेदमब्रवीत् विदुरः नाभिनंदामि नृपते प्रे
षमेतं मे वक्तुं कुलनाशादिभिमि पुत्रैर्भिः दुःखैः कलहस्तैश्च कस्यादत्तं कं कदातु कृतं नरेन्द्र धृतराष्ट्रः न हस्तः कलहस्त
स्यते मानं वेदं प्रतिलोमं भविष्यत् धात्रानुद्दिष्टस्य वशकिलेदं सर्वजगच्चेष्टते न स्वतंत्रं तद्विदुरप्राथराजानं मम शासनात्

एतच्छ्रुत्वा यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः जितमित्येव शकुनिस्तान् सान् समपद्यत युधिष्ठिरः एतावत्त्येव दासानां सहस्राण्युत संति मे द
साश्चैवानुक्ताश्चैव वसनाः सदा प्रजमिधाविनोदांता युवानो मृष्टकुंडलाः पात्रीहस्ता दिवारात्रे मतिथीन्या जयंति एतद्राजं मम
धनं ते नदीव्याम्य हंतव्या एतच्छ्रुत्वा यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः जितमित्येव शकुनियुधिष्ठिरमभाषत युधिष्ठिरः सहस्रसंख्याना
गामे मत्तास्तिष्ठंति सो बळ हेमकक्षाः कृतापीडाः पश्चिना हेममालिनः सुदंता राजवहनाः सर्वशब्दसमायुधि ईषादतामहकायाः स
र्ववाष्करेणवः सर्वपुरमेतारो नवमेधनिमाजोर्ग एतद्राजं मम धनं ते नदीव्याम्य हंतव्या वैशं० इत्येव वादिनं पार्थ प्रहसन्निवेसो
बळः जितमित्येव शकुनियुधिष्ठिरमभाषत युधि० रथास्तावंत एव मे हेमदंडाः पताकिनः ह्येर्विनीतैः संपन्नैरयि सिंश्चित्रयो
धिभिः एकैकोयत्रलभते सहस्रपरमां पतिं युध्यतो युध्यतो वापिवेतनं मासकालिकं एतद्राजं मम धनं ते नदीव्याम्य हंतव्या वैशं०
एतच्छ्रुत्वा यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः जितमित्येव शकुनियुधिष्ठिरमभाषत युधिष्ठिरः अश्वान्तितीरकैल्माषान्गंधवांहे
ममालिनः ददौ वित्रथस्तप्रेयांस्तान् गंडीवधन्वने एतद्राजं मम धनं ते नदीव्याम्य हंतव्या वैशं० एतच्छ्रुत्वा यवसितो निरुतिं स
मुपाश्रितः जितमित्येव शकुनियुधिष्ठिरमभाषत युधि० रथानां शकटानां वह्यानां वायुतानि मे युक्तान्येव हितिष्ठंति वा हे सत्रा
वैशं० ततोऽहं तथा समुदिता वीराः सर्ववीरपरक्रमाः क्षीरपिबंतस्तिष्ठंति मुजानाः शालितंडुलान् घृष्टिस्तानि सहस्राणि नृपाणां
युवक्षसां एतद्राजं मम धनं ते नदीव्याम्य हंतव्या वैशं० एतच्छ्रुत्वा यवसितो निरुतिं समुपाश्रितः जितमित्येव शकु
नियुधिष्ठिरमभाषत युधि० रथानां शकटानां वह्यानां वायुतानि मे युक्तान्येव हितिष्ठंति वा हे सत्रा वैशं० एतच्छ्रुत्वा यव
इति सभापर्वणि द्यूते ५१ वैशं० एवंप्रवर्तिते द्यूते घोरसर्वापहारिणि सर्वसंशयनिर्माका विदुरो वाक्यमब्रवीत् विदुः

महाराजविजानीहियत्वां वश्याम्यहं लया मुमूर्षोरौषधमिव नरो वेतापिते श्रुतं यदेपुराजातमात्रो रुरावगोमायुवद्विस्वरं पापवेताः
 दुर्योधनो भवतानां कुलघ्नः सोयं नृनं भविता काळहेतुः गृहे वसंतं गोमायुं कथं त्वं नावबुध्यसे दुर्योधनस्य रूपेण श्रुत्वा व्यागिरं मम
 मधुवेमाधिको लब्ध्वा प्रपातं नावबुध्यते आरुह्य तं सद्भातिवापनं नवाधिगच्छति सोयं मत्तरे दवेनेन मधुवनपरीक्षते प्रपातं बुध्य
 तेनैव वरं कुर्वन्महारेणः विदितं मे महाराज भोजे धेवांसं जसं अंधकाया दवाभोजाः समेताः के समस्य जनं नियोगाद्ब्रूते तस्मिन् कृते
 नामित्रघातिना एधंते ज्ञातयः सर्वमोदमानाः शांतसमाः तन्नियुक्तः सव्यसावी निगृह्णतु सुयोधनं निगृहादस्य पापस्य मोदतां कु
 रवः सुखं कौकेनेमांश्चित्रवर्दीन् आदूलांश्चाष्टकेन च कीर्णैश्च पांडवानां जन्मामज्जीः शोकसगरे सजेतु कार्यपुरुषं ग्रामस्या
 र्थं कुलं यजेत ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्थं पृथिवीं यजेत सर्वज्ञः सर्वभागज्ञः सर्वशत्रुभयंकरः इति स्मभाषते काव्योजं सत्यागे
 महासुरान् हिरण्यघ्नीं विनः कश्चित्पक्षिणो वनगोवरान् गेहे किल कृता वासान् मोहाद्राजन्तं धातयत् सरोपमुद्रयलोभांधो हि
 रण्यर्थपरंतप आयतिं वतदा त्वं उभे सद्यो व्यनाशयत् तदर्थं कामः पांडवान्मादुहो भरतर्षभ मोहान्मातृप्यसे पश्चात्पक्षिहो
 पुरुषो यथा ज्ञातं ज्ञातं पांडवेभ्यः पुष्पमादस्वभारत मास्त्रकार इव आमेत्ते हं कुर्वन् पुनः पुनः वृक्षानं गारकारी वमै नान्धाक्षीः सम
 ठकान् मागमः समुतामायः सबलश्च यमक्षयं समवेतां हि कः पार्थान् प्रतियुध्यत भारत मरुद्भिः सहितो राजन् अपि साक्षा
 न्नमस्तुतिः इति सभापर्वणि द्यूते ५८ विदुरः द्यूतं मूलं कुलहस्त्याप्युपेति मिथो क्ते दान्महते वैभयाय तदा स्थि
 तोयं धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्योधनः सृजते वैरमुग्रं प्रातिपेयाः शांतनवा भैमसेनाः सबाह्विकाः दुर्योधनापराधेन कर्षं प्राश्यन्ति
 सर्वशः दुर्योधनो मदनेषु भैमराष्ट्रादपोहति विषाणंगोरिव बलात्स्वयमारुजते मनः यश्चित्तमन्वेति परस्परं राजवीरः कविः स्वा

मवमन्यदृष्टिं नावं समुद्रे इव बाळनेत्रा मारुद्दुधोरे व्यसने निमज्जेत् दुर्योधनो गृहते पांडवेन प्रीयाय से त्वं जयतीति तत्र अतः समुन्मज्ज
 तिसं प्रहरो यातो विनाराः समुपेति पुंसां आकर्षते स्वेधने कुप्रणीतो दृष्टिः प्रकृष्टां च मया यमाधिः युधिष्ठिरेण कलहस्तवायमविंति तो
 सिमतः स्वबंधुना प्रातिपेयः शांतनवाश्च सर्वकाव्यावाचं शृणु तमात्यगाहः वैश्वानरं प्रज्जलितं सुधारमयुद्धेन प्ररामय स्वात्पतं यदा
 मन्युं पांडवो जातश्चुर्न संयुक्ते दक्षमदाभिभूतः वृकोदरः सव्यसावीत्यमो भवो नुद्रीपः स्यात्तुमुले वस्तदानीं महाराज प्रभवस्त्वधना
 नां विना द्यूतान्मनसा यद्यद्विद्धेः बहुवितं पांडवोश्चेज्जयेस्त्वं किं ते तस्मादसु जित्व ह पार्थान् जानीमहे देवितं सो बलस्य वेद द्यूते निह
 तिं पार्वतीयः यतः प्राप्तः शकुनिस्तत्र यातुमायुधो भारत पांडवेयान् दुर्योधनः परेषामेव यशसा श्लाघ्यसे त्वं यथा त्वं कुत्सय
 न्धातं राष्ट्रान् जामेनीं स्वास विदुरयप्रियस्तं बालानि वास्मानवमन्यसे नित्यमेव सविज्ञेयः पुरुषो न्यत्र कामो निंदप्रसं से हितयौ युनक्ति
 जिह्वा कथं ते दृढयं नक्ति पानः कथामनसः प्रातिकूल्यं उत्संगेन व्यालुड्वाहो सिमाजोर वन्मूषिकानो पदं सि भट्टं भूलो न्न हि पापी
 य आद्रुस्तस्मात्सतः किं न विधेः पिपापात् जित्वा शत्रुं फलमाप्तं महन्तो मास्म सतः परुषाणीह वारः द्विषद्भिस्त्वसं प्रयोगा सिनंदी
 यासिनः संप्रयोगात् अमित्रतां याति परोक्षमब्रुवन्निगृहते मुद्रममित्रसंस्तवे तदा श्रितः पार्थिवमेव बाधसे यदि कसित्वं तदिहाद्य
 भाषसे मनो वमं स्थावित्र मनसस्ते वेदं शिष्यस्व बुद्धिं स्म विराणां सकाशात् यशोरक्षस्व विदुरसं प्रणीतमायाष्टतः परकार्येषु
 म्भस्त्वं अहं कर्तृति विदुरमा वमं स्थामानो नित्यं परुषाणीह वारः नत्वां पृच्छामि विदुरया दितं मे स्वस्ति सत्तमाति तिसूक्ष्मपुलं एकः
 शास्तानां द्वितीयोऽस्ति शास्ता गर्भशयानं पुरुषं शास्ति यौव तेनानुशिष्टः प्रवणादिवां भोयथानियुक्तोऽस्मि तथा वहामि भिनति
 शिरसा शैलमहिं भोजयते वयः स एव कुरुते वत्तः कार्याणामनुशासनं यो बलादनुशास्तीह सोमित्रे तेन विंदति मैत्रतामनुवृत्त

स्यसमुपेक्षतपंडितः प्रदीप्ययः प्रदीप्ताग्निप्राकिरं नाभिधावति भस्मापिनसर्विदेतशिष्टं कनभारत नवासयेत्यारवर्ग्यद्विषंतं वि
 शेषतः क्षतरहितं मनुष्यं सयत्रैकसिविदुरतगच्छसुसां विपिनोस्त्री असती जहती विदुः एतावतायेपुरुषं यजंति तेषां च तं सासिव
 दूहिराजन् राजां हि विता निपरिहृता नि सौलंदत्वा मुसले घातयति अबालत्वमन्यसे राजपुत्रबालो हि मित्यवसुमदबुद्धे यः सो ह
 दे प्रथमं स्थापयित्वा पश्चादेन दूषयति स बाळः न श्रेयसे युज्यसे मंदबुद्धे स्त्री श्रोत्रियस्येव गृहे प्रदुष्टा भ्रवं नरेत्वेन रातप सस्यपतिः
 कुमाया इव षष्ठि वर्षः अतः श्रियं वेदनुकां ससेत्वं सर्वेषु कार्येषु हिताहितेषु स्त्रियश्च राजजं डपगुकांश्च संपृक्तं तादृशांश्चैव मूख
 न लभ्यते खलु पापीयान्नरोत्रप्रियवागिह अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रातावदुर्लभः यस्तु धर्ममुपाश्रित्या हिलासतुः प्रियाप्रिये
 अप्रियाण्यारुपय्या नितेन राजा सहायवान् अव्याधिजं कडुजंती क्षणमुल्लंघ्य शोमुषं परुषं सीगं धि सतां पेयं यन्नपि बंति
 संतो मनुमहाराजपिबप्रपश्य वैवित्रीयस्य यशोधनं ववाकां म्यहं स ह पुत्रस्य शश्वत् तथा वोक्त यशः शिवं वममापि स्वस्ति
 दिशंतु संतः आशी विषानेन विषान्कोपयेन्न तु पंडितः एतदेव दाम्येष प्रयतः कुरु न तथा दन इति सभापर्वणि द्यूते ५०
 शकुनिः बद्धवित्तपराजेषीः पांडवानां युधिष्ठिर आवश्चवित्तं कोतेययदितेस्त्यपराजितं युधिष्ठिरः मम वित्तमसंख्येयं
 दहं वेदसौ बळ अयत्वं शकुने वित्तं कस्मात्समनुष्टुप् अयुतं प्रयुतं वैवपद्रां सर्वमथा बुद्धे शंखं वैवमहापद्मं निखर्वकोटि
 रेव च मध्यं वैवपराधं च सपरं च पण्यता एतद्राजन्म मधनं तेन दीव्याम्यहं लया वैशं एतद्रुत्वा व्यवसितो निः कृतिं समुपाश्रि
 तः जितमित्येव शकुनियुधिष्ठिरमभाषत युधिः गन्नाश्च बद्धयेन्न कमसंख्येयमजाविकं यत्किं विदुः पुणो शां प्राक्सिंधो
 रपिसौ बळ एतद्राजन्म मधनं तेन दीव्याम्यहं लया वैशं एतद्रुत्वा व्यवसितो निः जितमित्येव युधिः पुरंजनपदो भूमिरा

हृत्पाधनेः सह अब्राह्मणाश्च पुरुषाराजं किं धनं मम एतद्राजन्म मधनं तेन दीव्याम्यहं लया वैशं एतद्रुत्वा व्यवसितो निः जितमि
 त्येव शः युधिः राजपुत्रा इमे राजं को सन्तैर्यैर्विभूषिताः कुंडलानि विभूषाश्च सर्ववेदविभूषणं एतद्राजन्म मधनं तेन दीव्याम्यहं लया
 वैशं एतद्रुत्वा व्यवसितो निः जितमित्येव शः युधिः श्यामो युवालो हितासः सिंह स्कंधो महाबळः नकुलो ग्लह एको मे यश
 स्यात्तर्गतं धनं शकुनिः प्रियस्तेन कुले राजन् राजपुत्रो युधिष्ठिर अस्माकं धनतां प्राप्ता भूयस्त्वेन दीव्यसे वैशं एव मु
 क्तमशकुनिस्तान् सान् प्रतिपद्यत जितमित्येव शः युधिः अयं धर्मसिंहे देवो न्वशा स्तिलोके द्यास्मिन् पंडितारव्यागतश्च अन्
 हं ताराजपुत्रेण तेन लया दीव्याम्यप्रियवान् प्रियेण वैशं एतद्रुत्वा व्यवसितो निः जितमित्येव शः शकुः मादीपुत्रो प्रियो
 राजांस्तवेमो विजितो मया गरीयांसौ तु तौ मन्ये श्रीमसेन धनं जायौ युधिः अधर्मं नृसेन नृनो वेक्षसि सो हृद यानः सुमनसं
 मूढविभेदं कुरु महसि शकुः गर्त्रे मत्तः प्रियततिः प्रमत्तः स्थाणुमर्कति ज्येष्ठाश्च वरिष्ठे सिन मस्ते पुरुषर्षभ स्वप्ने न तानि प
 श्यंति जाग्रतो वा युधिष्ठिर कितवायानि दीव्यंतः प्रलपंत्युक्तदा इव युधिः योनः संख्येनोरिव पारनेता जेतारि पूणां राजपुत्र
 स्तरस्वी अनर्हता लोकवीरेण तेन दीव्याम्यहं शकुने फाल्गुनेन वैशं एतद्रुत्वा व्यवसितो निः जितमित्येव शः शकुः अ
 यं मया सर्वधनुर्धराणां वरो जितः पांडवः सव्यसावी भीमनराज नृयितेन दीव्याम्यहं लया वैशं एतद्रुत्वा व्यवसितो निः जितमित्येव शः युधिः योनो न तां यु
 धिनः संप्रणेता यथा वज्रीदानवशत्रुरेवं तीर्थे क्पेक्षी संहत् भस्मे हात्मा सिंह स्कंधो यश्च सदा त्यमर्षः बळे न तुल्योऽस्य पुमान्
 विद्यते गदा मृता मग्र इह हरि मदी अनर्हता लोकवीरेण तेन दीव्याम्यहं भीमसेनेन राजन् वैशं एतद्रुत्वा व्यवसितो निः जि
 तमित्येव शः शकुः बद्धवित्तपराजेषी भ्रातृंश्चैव सह हि पान् आवश्चवित्तं कोतेययदितेस्त्यपराजितं युधिः अहं विशि

षः सर्वेषां भ्रातृणां दयितस्तथा कुर्यामहं जितः कर्म स्वयमात्मन्युपप्लवे वेशं० एतद्गुणव्यवसितो निरुक्तिः समुपाश्रितः जित्
 मिलिवशकुनियुधिष्ठिरमभाषतु शकु० एतत्पापिष्ठमकरोरात्मानं यत्पराजयः शिष्टे सति धनेराज्यापि आत्मपराजयः वेशं०
 एवमुक्त्वा महासताग्राहसर्वान् व्यवस्थितान् पराजयलोकवीरानुत्काराज्ञां पृथक् पृथक् शकु० अस्ति वै ते परादेवी ग्राहका
 पराजितः पाण्डवैरुद्राणां बाली तथात्मानं पुनर्जय युधि० नेचद्रुस्त्वानमदतीनातिरुद्रानरोहिणी नीलकुसितकेशीवत्
 यादी व्याम्यहं तया शारदात्पलपत्राद्या शारदात्पलगंधया शारदात्पलसेविन्या रूपेण श्रीसमानया तथैव स्यादन्तरास्या
 तथास्या इपसंपदा तथास्या लीलसंपत्त्यायामिच्छेत्पुरुषः स्त्रियं सर्वगुणैर्हिसंपन्नामनुकूलं प्रियंवदं यादृशी धर्मकाय
 र्यसिद्धिमिच्छेन्नरः स्त्रियं वरमंसं विरतिरित्या प्रथमं परिबुध्यते आगोपालाविपालेभ्यः सर्वैर्वदताकृतं यस्याः पयः प्रनिभं
 वक्त्रं संस्वेदोमल्लिके वक्त्रं वेदीमध्यादीर्घकेशीताम्रोष्ठीनातिरुद्रमशी तथैव विधयाराज्यावाल्याहं सुमध्यया गुरुदीया
 मिवाव्याद्रोपद्याहंतसो बल वेशं० एवमुक्ते तु वने धर्मराजेन भारत धिग्धिगित्यवसथ्यानां वृद्धानां निस्ततागिरः
 बुधुषेसासभाराजन्वाहं संजज्ञिरे शुभः श्रीभद्रो गच्छ पादीनां स्वेदश्च समजायत शिरो गृहीत्वा विदुरो गतसत्त्ववाभव
 त् अस्ति ध्यायन्नधो वक्त्रो निश्चसन्नगो यथा धृतराष्ट्रस्तसंदृष्टः पर्यट्कल्पुनः पुनः किं जितं किं जितमिति नाकारं सो
 म्यरक्षत जहास कर्णोतिष्ठतः सह दुःशासनो दिग्भिः इतरैः पातु सथ्यानां नेत्रेभ्यः प्रपतज्जलं सो बलस्त्वभिधायैवं जित
 काशीमदोक्तः जितमित्युवाच तान् सान्पुरे नैवान्वपद्यत इति सभापर्वणि द्योते ६० दुर्योधनः एहि सत्त
 द्रौपदीमानयस्व प्रियाभायां संमतां पांडवानां संमाजतां वेश्मपरे तु शीघ्रं सामान्यमस्याः सहदासीभिस्तु विदुः दुर्यो

माषं भाषितं त्वादृशे मे नंदः संबुध्यसि पाशबद्धः प्रपते त्वं लंबमानो न वेत्सि व्याघ्रान्मृगः कोपयसेति वात्याह आशी विषाः शिरसि
 ते पूर्णकोषा महाविषाः माकोपिष्ठामंदमते तन्माणास्त्वयमक्षयं न हि दासित्वमापन्ना कल्ला भवति भारत अनीशेन हिराज्ञेषा
 पण्येन्यस्तेति मे मतिः अयं धत्ते वपु रित्वा त्माघाती फलं राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रः द्यूतं हि वैराय महाभयाय मत्तो न बुध्यत्ययमेतका
 कं नारुतुदः स्यान्न नृशंसवादी न हीनतः परमप्याददाति ययास्य वाचा परउद्विजेत न तां वदेदुशती पापलोकां समुत्तरं त्यतिवा
 दाहिवक्रोद्ये राहतः शायति रात्र्यहोनि परस्य नो मम सुते पतंति तान्यं डितो नावैरुजस्तेषु अज्ञो हि शस्त्रमगिल किल्बिषः
 शस्त्रे विपन्ने पद्मि रपास्य ममिं निरुतं न स्वस्य कंठस्य घोरं तद्वैरं मा कथाः पांडुपुत्रैः न किं विदुः न्यस्त्रवदंति पापं वने वरावागृहमेधि
 नो वा तपस्विनः संपरिपूर्णविद्यामवस्थितैर्हवैश्च नराः पत्सु धीरान् द्वांसुघोरं नरकस्य जिह्मं न बुध्यसे धृतराष्ट्रस्य पुत्र त्वा
 मन्वेतां बहवः कुरुणां द्यूतो दयः सह दुःशासनेन मज्जं त्यलां बूनि शिलाप्लवंते सुदृष्टिना वां मसि शश्वदेव मूढराजा धृतरा
 ष्ट्रपुत्रो न मे वाकः पथ्यरूपाः शृणोति अतो नूनं भवितायं कुरुणां सुदासः सर्वहरो विनाशः वावः काव्याः सुहृदां पथ्यरूपाः न
 श्रूयंते वदंते लोभ एव इति सभापर्वणि द्योते ६१ वेशं० धीरस्तु सत्तारमधिब्रुवाणे दर्पणमत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः
 अवैक्षत प्रातिकामी सभायामुवाच वैनं परमार्थस्य मध्ये दुर्यो० प्रातिकामिन्द्रोपदीमानयस्व न ते भयं विद्यते पांडवैः स
 तादृशं विवदस्य षष्ठीरुने यस्माकं वृद्धिकामः सदैव वेशं० एवमुक्तः प्रातिकामी ससूतः प्रायाच्छीघ्रं राजवरा निशम्य प्रवि
 श्य वश्ववहसि हगोष्ठं समासदन्महिषी पांडवानां प्रातिकामी उ० युधिष्ठिरो द्यूतमेतन्मत्तो दुर्योधनो द्रोपदित्वा मज्जेषीह

सात्प्रपद्यस्वधृतराष्ट्रस्यवेशमनयाभिलां कर्मणोयाज्ञसेनि द्रौपद्युवाच कथंत्वेवंवदसिप्रातिकामिन्कोवादीयेद्धार्ययाराजपुत्रः मूढोराजा
 द्यूतमदेनमतोद्यमूनान्यत्वेतवमस्यकिंरित् प्रातिकामी० यदानाभूत्केतवमन्यदस्यतदोदीपांडवोजातशत्रुः न्यस्ताःपूर्वेष्वतस्ते
 नराज्ञास्वयंरात्माहमथोराजपुत्रि द्रौपद्युवा० गच्छत्वंकितवंगत्वासभायांपृच्छसूतज किंनुपूर्वपराजेषीरात्मानमथवानुमा एतद्वृत्ता
 त्वमागच्छतोमानयस्तज ज्ञात्वाविकीर्षितमहंराज्ञोयास्यामिदुःखिता वैशं० सभांगत्वासीत्वावद्रौपद्यास्तद्वस्तदा युधिष्ठिरने
 द्राणांमध्येस्थितमिदंवरः कस्येशोनःपराजिष्टाःकृत्वात्वामिदमब्रवीत् किंनुपूर्वपराजेषीरात्मानमथवापिमां युधिष्ठिरस्तुनिश्चयेग
 तसत्त्वद्वाभवत् नतस्त्वत्प्रत्युवाचवनंसाधसाधुवा दुर्योध० इहैवागत्यपांवालीप्रश्नमेवंप्रसाधतां इहैवसर्वशृण्वंतुतस्याअस्य
 वयद्वः वैशं० सगत्वाराजभवन्दुर्योधनवशानुगः उवाचद्रौपदीस्तुतःप्रातिकामीवयान्वितः प्रातिका० सभ्यास्त्वमीराजपुत्र्या
 द्रुयंतिमन्येप्राप्तंसंशयंकोरवाणं नवैसमृद्धिंपालयतेलघीयान्यत्वंसभामेष्यसिराजपुत्रि द्रौपद्यु० एवंनन्यदधात्सविधाता
 स्पर्शवृक्षोऽष्टशतोद्विबालो धर्मलोकेपरमंप्रादुरेकेसनःश्रेयोधास्यातिगोप्यमानः सोयंधर्मोमात्यगात्कोरवाणैस्सभ्यानात्वाप
 त्त्वधर्म्येवमे तेमांब्रूयुर्निश्चितंत्वरिष्येधर्मात्मानोनीतिमंतोवरिषाः श्रुत्वास्तस्मिन्नेवायाज्ञसेन्याःसभांगत्वाप्रहवाक्यंतदानी
 अधोमुखस्तेनवकिंचिद्बुर्निर्वंधंतंभार्तराष्ट्रस्यदृष्टुध्वा वैशं० युधिष्ठिरस्तुतद्वात्वादुर्योधनविकीर्षितं द्रौपद्याःसंमतंयत्
 प्राहिणोद्धरतर्षम एकवस्त्राद्यधोनीविरोदमानारजस्वला सभामागत्यपांवालीश्वशुरस्याग्रतोभवत् अथतामागतां दृष्ट्वा राजपु
 त्रीसभांतदा सभ्याःसर्वेविनिर्देरन्मनोपिधृतराष्ट्रजं सगत्वात्तरितंभूतःकृत्वायाभवन्तदा न्यवेदयन्मतंधीमान्धर्मराजस्याने

६२

६२

श्रितं पांडवाश्चमहात्मानोदीनादुःखसमन्विताः सत्येनाभिपरीतांगानोदीक्षंतिस्माकिंवन तस्मैतंघांमुखमालोक्यराजादुर्योधनःसूतमुवा
 चदृष्टः इहैवतामानयप्रातिकामिन्प्रत्यक्षमस्याःकुरवाब्रुवंतु ततस्तस्त्ववशानुगामी सीतश्चकोपाद्रुपदासजायाः विहायमानपुनरेवस
 म्याब्रुवाचकृत्वाकिमहं ब्रवीमि दुर्योध० दुःशासनैषममस्तपुत्रोवकोदरादुद्विजतेत्यवेताः स्वयंश्रुत्वाभययाज्ञसेनीकिंतेकरिष्य
 सवशाःसपत्नाः ततःसमुत्थायसराजपुत्रःश्रुत्वाभ्यातुःशासनैरकदष्टिः प्रविश्याद्देशममहास्थानांमित्यब्रवीद्रौपदीराजपुत्री एह
 हिपांवालिजितासिल्लेदुर्योधनेष्वस्यसिमुंलज्जां कुरुत्सजस्वायतपद्मनेत्रेधर्मणालब्धासिसभांपरैदि ततःसमुत्थायसुदुर्मना
 साविवर्णमामृड्यमुखंकरेण आर्तोप्रदुदावयतःस्त्रियास्तादृक्ष्यराज्ञःकुरुपुंगवस्य ततोऽवेनासिससारसोषादुःशासनस्तामभित
 र्जमानः दीर्घपुनीलेश्वरोर्मिमत्सुजग्राहकेशेषुनरैदपत्नी येराज्ञस्यावष्टतेजलेनमहाकृतौमत्रपूतेनसिताः तेषांडवानोपरि
 भूयवीर्यबलात्पृच्छाधृतराष्ट्रजेन सतांपराभूयसभासमीपमानीयकृत्वाभितकृत्केशां दुःशासनोनाथवतीमनाथवक्त्र
 षवायुःकदलीमिवान्तो साकृष्टमाणानभितंगयष्टिःशनैस्त्वावाद्यरजस्तलासि एकवसासोमममदबुद्धेसभानेतुनाहंमामनाये
 ततोब्रवीतांप्रसन्नविष्टदृक्केशेषुराषादसकृत्कृत्वा कल्लवजिल्लुं बहुर्नरंवाणायविक्रोशतियाज्ञसेनी दुःशासनः रजस्व
 लावामवयाज्ञसेनीकोवरावाप्यथवाविवस्त्रा द्यूतेजितावासिकृतासिदासीदासीषुवासश्चयथोपजोषं वैशंपाय० प्रकीर्णके
 शीपतिताद्वस्त्रादुःशासनेनयवधूयमाना क्रोमयमर्षणवदधमाना शनैरिदंवाक्यमुवाचकृत्वा द्रौपद्यु० इमं सभायामु
 पनीतशास्त्राःक्रियावतःसर्वेवदकल्पाः गुरुस्थानागुरुवशेवसर्वेतेषामयेनोत्सह्यतामेव नृशंसकर्मस्त्वमनार्यवृत्तमामाम
 वस्त्राकुरुमार्गवर्षाः नमर्षयेयुस्तवराजपुत्राःसंज्ञादिदेवायदत्तेसहायाः धर्मोऽस्ति तो धर्मस्तुतश्चराजाधर्मश्चस्त्वोनिपुणपल

६२

इयः नवापि भर्तुः परमाणुमात्रमिच्छामि दोषं न गुणानि मृश्य इत्येतान्यपि कुरुवीरमधोरजस्वलापत्तिकर्षसमां नवापि कश्चित्कुरुते त्रु-
त्सां भ्रवंतदीयं मतमभ्युपेतं धिगस्तनष्टः सलुभारतानां धर्मस्तथा सत्रविदां वरुतं यदाभ्यातीतां कुरुधर्मवलां प्रेक्षति सर्वकुरवः सभायां द्र-
णस्य भीष्मस्य वनास्ति सत्वं भ्रवंतं तेषां स्यमहात्मनोऽपि राज्ञस्तथा भीममधर्ममुग्रं न लक्षयंते कुरुदुःख्याः वेशं तथा ब्रुवंती क-
र्तुं सुमध्यमापती कदासैरपि तानपश्यत सापांडवाः कोपपरीतदेहान्सदीपयामास कदाक्षपातैः दूतेन राजेन तथा धनेन रत्नेन श्रमुरख्ये
ने तथा बभूव यथा शपाकोपसमीरितेन कृष्णकटाक्षेण बभूव दुःखे दुःशासनश्चापि समीप्य कृष्णमेव दृश्यमाणं कृपणान्पतीस्तान्
आधूय वेगेन विसृज्य कल्याणमुवाच दासीति हसन्निवेद्यः कर्णश्च तदा क्वमती वदष्टः संपूजयामास हसन्सशब्दं गांधारराजः सुबलस्य पु-
त्रस्तथैव दुःशासनमभ्यनंदन् सभास्तथैव तत्र बभूवुर्यथा घातते धातुराष्ट्रेणैव तेषामक्षदुःखमतीव कृष्णं दृष्ट्वा सभायां परिह-
ष्यमाणं भीष्मं न धर्मसौख्यात्सुभगे विवेकेशक्तो मिते प्रश्रमि मं विवेक्यथावत् अस्वाम्यशक्तः पणितुं परस्वस्त्रियाश्च सन्तु-
र्वशतां समीक्ष्य त्यजेत सर्वोऽथि वीरसमृद्धां युधिष्ठिरः सत्यमथान्नयात् उक्तं हितोऽस्मीति वपांडवेन तस्मान्न शक्नोमि विवेकमेव
द्यूते द्वितीयः शकुनिनेरेषु कुंतीसु तस्तेन निरुष्टकामः न मन्यते तां निरुक्तिं महात्मा तस्मान्न ते प्रश्रमि मं ब्रवीमि द्रोणं आहूय
जाकुशलेः सभायां दुष्टात्मनि नैष्ठिकैरनार्यैः द्यूतप्रियो नातिरुत प्रयत्नेऽकस्मादयं नाम निरुष्टकामः सशुद्धसावानिरुक्ति-
प्रवर्तिमबुध्यमानः कुरुपांडवाय्यः संप्रत्य सर्वेऽजिपितो यस्मात्पञ्चात्रायं केतवमभ्युपेतः तिष्ठति वेमे गुरवः सभायामीशाः सुत-
नां वातयास्त्रिषाणां समीक्ष्य सर्वममवाक्यमेतद्विब्रूतमेप्रश्रमि मं यथावत् वेशं तथा ब्रुवाणां रुदतीं कृष्णमेव दृश्यमाणं
सहृत्पतीस्तान् दुःशासनः परस्पाण्यप्रियाणि उवाच वाक्या न्याहितानि वैव तां क्षिप्यमाणं वरजस्वलां वसस्तोतरीयामतदहं पापं व

कोदरः प्रेक्ष्य युधिष्ठिरं वकारकोपं परमार्तरूपः इति सभापर्वणि द्यूते ६२ भीमं सवंति देशे बंधक्यः कितवानां युधिष्ठिरं नता-
भिरुत दीयंति दयावैवास्ति तास्वपि काशोऽयं न माहावीर्यं यश्चाप्यदुःखं तं तथा न्येष्टयि वीरपाताया निरलान्युपाहरन् वाहनानि धनं
वैव कुरुवा न्यायुधानि राजमात्मा वयं वैव कितो वनदुतं परैः नयमेतन्न कोपोऽस्त्वस्य शोहिनां भवान् इत्येतिकृतं मन्ये द्रोपदीयव-
ण्यते एषा प्यनहती बाढापांडवाः प्राप्य कोरवेः लल्लते किं रयते शुद्धे नृशैर्निहति प्रियेः अस्याः कृतं मन्युरयं कयिरां निपात्यते
बाहूते संप्रधक्ष्यामि सहृदवाग्निमानय अङ्गुनं न पुरा भीमसेन त्वमीदृशी विदतां गिरः परेस्तेनाशितं नृनं नृशैर्धैर्यगौरवं
न सकामाः परकायाधर्ममेव वक्ष्यामि भ्रातरं धार्मिकं ज्येष्ठं नातिक्रमि तु महसि आहूतो हि परैराज्ञाश्चात्र धर्ममनुस्मरन् दीयते
परकामेन तन्नः कीर्तिकरं महत् भीमः एवमस्मि कृतं विद्यां परिनाह धनं जय दीक्षेत्रो सहितो बाहूनि देहं बलादितुं वेशं
तथा तान्दुःखितां दृष्ट्वा पांडवान् दृतराष्ट्रजः कृष्यमाणं वपांडवाली विकर्णं दृष्ट्वा ब्रवीत् याज्ञेयं न्यायदुक्तं तदा क्व विदुत पाथिवाः अ-
विवेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः भीष्मश्च दृतराष्ट्रश्च कुरुदृष्टमावुषो समेत्य नाहतुः किं विदुः श्रममहमिति भारद्वाजो-
हि सर्वेषां मत्तार्यः कृपणव व कथमेतावपि प्रश्रमनाहतुर्दिजस त्रमे यवान्येष्टयि वीरपाताः समेताः सवतो दिशः कामक्रोधोऽसमुत्प-
ज्यते ब्रुवंतु यथामति यादेदं द्रोपदी वाक्यमुक्तं वयं सरुक्षुषा निमृश्य कस्य कः पक्षः पार्थिवा वदन्तोत्तरं एवं सुबद्धः सर्वानुत्तमां
स्तत्सभासदः नवतेष्टयि वीरपातास्तमूढुः साधसाधुवा उक्ता तथा सकृत्सर्वान् विकर्णः पार्थिवापतीन् पाणिपाणो विनिषिष्य
निष्वसन्निदमब्रवीत् विब्रूत पार्थिवापातावाक्यं मावाक्यं वन मन्ये न्याय्यं यदत्राहं तद्विदुष्यामि कोरवाः सत्वायोद्धतं न प्रष्टा-
यस नानिमहीक्षिता मृगयापानमश्नाश्च ग्राम्ये वा तिसक्तता एतेषु हिनरः सको धर्ममुत्सृज्य वतंते तथा युक्तेन वदतां
क्रियालोको न मन्यते तदयं पांडुपुत्रेण वसने परिवर्तता समाहूतेन कितवैरास्थितो द्रोपदीपणः साधारणी च सर्वेषां पांडवा

नामनिदिता जितेन पूर्वानेन पांडवेन कृतः पणः इयं वकीर्तिना रुद्रासौ बळे न पणार्थिना एतत्सर्वं विचार्य हं मन्येन विजितामि मां
एतच्छ्रुत्वा महानादः सभ्यानामुदतिष्ठत् विकर्णं सभ्यानां सौवर्कं वापि निदितां तस्मिन्नुपस्थिते राधेयः क्रोधमर्कितः प्रग
ह्य विपुलं वाङ्मिदं वनमब्रवीत् कणाः दृश्यंते वै विकर्णं हि वैरुता निबद्धनिव तज्जातस्तद्दिना शाययथाग्निरणीपजः ए
तेन के विदध्याङ्गं शोधमाना हि रुद्रया धर्मेण विजितामन्ये मन्यंते दुपदात्मजा त्वं तु केवलबाल्येन धात्रे राष्ट्रविदीर्यसे यद्
वीषिसभामध्यवाकः स्वविरभाषितं नवधर्मयथातत्वं वेत्सि दुयो धनानुज यद्द्वीषिजितां रुद्रा मज्जिते तिसुमंदधीः कथं त्व
वज्जितां रुद्रा मन्यसे धात्रे राष्ट्रं यदा सभायां सर्वस्वं न्यस्तवान् पांडवा यजः अथ्यं तराव सर्वस्वे द्रोपदी भरतर्षभ एवं धर्माजितां
रुद्रा मन्यसे न जितो कथं कीर्तिता द्रोपदी वारा अनुज्ञाता वपांडवैः स्वत्यवजिता केने हेतुनेषामाता तव मन्यसे यत्तसामेतामा
नीताम कवाससां अधर्मेण हेतुना पिष्टपुमे वाक्यमुत्तरं एका भद्रास्त्रियो देवैर्विदिताः कुरुनंदन इयं त्वनकपतिका बंधकी ति वि
निश्चिता अस्याः सभायां नूनं न वित्रमिति मे मतिः एकां वरधरत्वं वाप्यथवापि विवस्त्रता यत्रैषाद विष्णोर्कं विद्यावेषा येषा
उवाः सौवर्केनेह तत्सर्वं धर्मेण विजितं त्वं दुःशासनः सुवर्कायं विकर्णः प्रज्ञवादिकः पांडवानां वशां सिसि द्रोपद्या प्राप्युपा
हर श्रुत्वा वपांडवाः सर्वस्वानिवासां सिभारत यवकीयो त्रीयानि सभायां समुपाविशन् ततो दुःशासनो राज्ञे द्रोपद्या वसनं ब
कात् सभामध्ये समाक्षिप्य पृथक् पृथक् प्रवक्तुं रुद्रं वज्जितं रुद्रं नरं वराणां विक्रोरातियात्र सेनी ततो धर्मोत्तरितो म
हात्मा समावृणोत्तां विविधैर्वस्त्रपूगैः आकृष्यमाणं वसन् द्रोपद्या श्रविशापते तद्रूपमपरं वस्त्रं प्रादुरासीदनेकशः नाना
रागविरागाणि वसनान्यथैव प्रभो प्रादुर्भवति शतशो धर्मस्य मणिपालनात् ततो हले हलाशस्त्रं त्रासीद्वारनिखनः तद्दृ
ततमं लोके वीक्ष्य सर्वमहीक्षितः शशंसुर्द्रोपदी तत्र कुत्सतो धृतराष्ट्रं शशाप भीमसेनस्तु सभामध्ये महास्वनः क्रोधात्

सुरमाणौष्टा विनिष्पिष्य करेकरं इदं मे वाक्यमादधं शत्रिया लोकवासिनः नोक्तुं पूर्वैरेत्येनेवान्यो यद्दिष्यति यद्येते देवमुक्ता
तु न कुर्यादथिवीश्वराः पितामहानां सर्वेषां नाहं गतिमवाप्नुयां अस्य पापस्य दुःशाने भूतापस्य दुःशाने नपि वयं बलादसौ शिलावेदु
धिं युधि वैरां तस्य ते तद्वयः श्रुत्वा सर्वलोकप्रहर्षणं प्रवाकुर्विपुलां पूजां कुत्सतो धृतराष्ट्रं यदा तु वाससां राशिः सभामध्ये
समावितः ततो दुःशासनः आतो व्रीडितः समुपाविशत् धिक्कादस्तु ततस्तत्र सममल्लो महर्षयः सभ्यानां नरदेवानां दृष्ट्वा पांडु
मुनोस्तदा न विब्रुवन्तिकोरव्याः प्रश्नमेतमिति स्मह सज्जनः क्रोशति स्मात्र धृतराष्ट्रं वेगदयन् ततो वाङ्मसमुच्चित्य निवार्य वस
सासदः विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वनमब्रवीत् विदुरः द्रोपदी प्रश्नमुक्ते वारवीति धनार्थवत् नवविब्रुतं प्रश्नं सभ्याधर्मोत्तरी
अग्रे सभाप्रपद्यते द्यातः प्रज्वलन्निव हयवाट् तवै सत्येन धर्मेण सभ्याः प्रशमयंत्युत धर्मप्रश्नमथो ब्रूयादातः सभ्येषु मा
नवः विब्रुयुस्तस्य ते प्रश्नं विब्रुवन्तु यथामति यो हि प्रश्नं विब्रूयाद्भर्मदराः सभागतः अन्ततो पापको वा तिस्रस्याः साहसम
कृते यः पुनर्वितथं ब्रूयाद्भर्मदराः सभागतः अन्ततस्त्य फलं कृत्स्नं यत्प्राप्नोतीति निश्चयः अत्राप्युदाहरंती वसेति हासपुरा
तन्नं प्रकाशय्य वसं वादं मुनेरांगिरस्य व प्रकाशनामैदे सैदं दृष्ट्वा पुत्रो विरोचनः कन्यादेवोरांगिरसं सुधन्वानमुपाद्रवत्
अहं ज्यायान हज्यायानिति कन्ये X स X कृयातदा तयो देवनमत्रासीत्याणयोरिति नः श्रुतं तयोः प्रश्नविवादो मस्य द्वादता
वष्टुतां आया न्क आवयोरेकः प्रश्नं प्रब्रूहि मामृषा सवै विवदनाद्गीतः सुधन्वानं यलोकयत् तसु धन्वा ब्रवीत् कुदा ब्रह्मदं
उद्वज्वलन् यद्वैवैवस्य सिद्धं प्राददाथेन वस्यसि शतधा ते शिरावज्जीवनेण प्रहरिष्यति सुधन्वानां तयोक्तः सन्यधि
तो श्वत्थपणवत् जगाम कश्यपं देसो धृतराष्ट्रमहोजसं प्रकादः तवै धर्मस्य विज्ञातो देवस्य हासुरस्य ब्राह्मस्य वमहाप्र

ज्ञधर्मकृद्भिर्मन्त्रणु योवैपश्चनविब्रयादितथैवनिर्दिशेत् कैवैतस्यपरेलोकास्तन्ममस्वपृष्ठाः कथयः ज्ञानविब्रुवन्प्रश्नाकैम
क्रोधातथाभयात् सहस्रवारुणात्प्राशानात्मनिप्रतिभुवति साक्षीवाविब्रुवन्वाक्यगोकर्णशिथिलश्चरन् सहस्रवारुणात्प्राशाना
त्मनिप्रतिभुवति तस्यवर्षशतेपूर्णेपाशकः प्रमुच्यते तस्मात्सत्यंतुवत्तयंजानतासत्यमंजसा विदोधर्माद्यधर्मसभायत्रप्रप
द्यते नवास्थरात्पंकतंतिविदांस्तत्रसभासदः अर्द्धहरतिवैश्वःपादाभवतिकर्तुषु पादश्रेवसभासत्सुयेनविंदतिनिर्दिशेत् अ
नेनभवतिश्रेष्ठोमुच्यंतिवसभासदः एनो गलतिकर्तारंनिर्दिशेयत्रनिर्दिशेत् वितथंतुवेदपुर्यधर्मप्रकादपृष्ठाः इष्टाएतवते
तिसप्तवैवपरावरान् हृजस्वस्यहियदुःखदृष्टतपुत्रस्यवैवयत् कृण्णिनंप्रति यवैवसायीद्रष्टस्यवैवयत् स्त्रियःपतिविहीनायारा
ज्ञाप्रस्तस्यवैवयत् अपुत्रायाश्चयदुःखयाघाघातस्यवैवयत् अध्यायाश्चयदुःखसाक्षिभिर्विहृतस्यव सतानिवैवसमान्या
दुर्दुःखानिनिर्दिशेत्तथाः तानिस्वाण्यथाज्ञातिसभायावितथंभुवन् समसदृशानात्साक्षीश्रवणादितिधारणात् तस्मात्स
र्वभुवन्साक्षीधर्मायाभ्यानहीयते विदुरः काश्यपस्यवक्श्रुत्वाप्रकादःपुत्रमब्रवीत् श्रेयाःसुधन्वात्वत्रोवैमत्रःश्रेयास्त
थागिराः मातासुधन्वनश्चापिश्रेयसीमात्तस्तव विरोचनसुधन्वायप्राणानामीश्वरस्तव सुधन्वाव पुत्रस्तेहंपरि
त्यज्ययस्त्वंसत्यप्रतिष्ठितः अनुजानामितेपुत्रंजीपित्वेषरातंसमाः विदुरः एतदेपरमंधर्मश्रुत्वा सर्वसभासदः यथाश्रु
सहस्रायामन्यध्वंत्तकिंपरं वैशं विदुरस्यवक्श्रुत्वा ननुःकिंवनपार्थिवाः कर्णोदुःशासनं प्राहृष्टंदासीमिहानय ता
वैपमानां सत्रीडाविलपंतीस्मपांडवान् दुःशासनःसभामध्येविवर्कषत्तपस्विनी इतिसभापर्वणिद्यते ६३ द्रोण
तावत्पतीसदुःप्रज्ञदुःशासननराधम पुरस्तात्करणीयमेनकृतंकार्यमुत्तमं विद्वत्समिक्ततानेनकपितावकिनावकात्

अभिवाचं करोम्येषां गुरुणां कुरुसंसदि नमोऽस्यादपराधायंयादिनकृतंमया वैशं सतेनतुसमाधत्तादुःखेनतपस्विनी प
तिताविललापैवसभायामतथोविता द्रोणः स्वयंवरेयास्मिदृष्टान्तेपैःरैगेसभागतैः नष्टपूर्वावान्यत्रसाहमध्यसभांगता या
नवायुर्नवादित्यादृष्टवन्तोपुरागृहे साहमध्यसभामध्येदृष्ट्यास्मिकुरुसंसदि नमोऽस्यातिवातेनस्पश्यमानांपुरागृहे स्पश्यमा
नांसहतेद्यपांडवास्तादुरात्मना मृष्यंतिकुरवश्चेममन्यकालस्यपर्ययं स्तुषांडुहितरैवक्लिश्यमानामनर्हती किंतुवक्त्रपण
सस्यायदहंस्त्रीसतीशुभा सभामध्यविगाहेद्य कनुधमोमहीष्टतां धर्म्यास्त्रियसभापूवन्नयंतीतिनःश्रुतं सनष्टःकोरवे
येषुपूर्वधर्मःसनातनः कथंभार्यापांडवानांपाषातस्यस्वसासती वासुदेवस्यवसखीपार्थिवानांसभामियं तामिमं धर्मराजस्य
भार्यासदृशवर्णजा ब्रूतदासीमदासीवातत्करिष्यामिकोरवाः अयंमांसुदं सुदःकोरवाणायशोहरः क्लिप्नातिनाकृतत्सोदु
विरंशस्याभिकोरवाः जितंवाप्यजितंवापिमन्यध्वंवायथानृपाः तथाप्रयुक्तमिच्छामितत्करिष्यामिसत्तमाः सीश्रः उक्त
वानस्मिकल्याणिधर्मस्यतुपरागतिः लोकेनशक्यतेवक्तुमपि विज्ञैर्महात्माभिः बलवांस्तथाधर्मलोकेपर्यातिपूरुषः अधर्मा
धर्मवेलायांभवत्यासिहितःपरेः नविवेक्तुंतेप्रश्नमेतंशक्नोमिनिश्चयात् सूक्ष्मलाद्गहनोवाचकार्यस्यास्यवगौरवात् न
नमःतःकुलस्यास्यमवितानविरादिव तथाहिकुरवःसर्वलोभमोहवशानुगाः कुलेषुजाताःकल्याणियसनास्याहताष्टशं ध
र्मान्मार्गान्नयवन्तेयेषांनस्त्ववधूःस्थिता उपपन्नंनृपावलीतवेदंस्तमुत्तमं यत्कुरुमपिसंप्राप्ताधर्ममेवान्वेक्षसे एतेद्रो
णादयश्चैवद्विधधर्मविदोज्ञानाः शून्यैःशरीरैस्तिष्ठन्तिगताःसवद्वानताः युधिष्ठिरस्तुप्रश्नस्मिन्प्रमाणमितिमेमतिः अज्ञि
तावाजितोवोतिस्वयंयाहृतमहसि इतिसभापर्वणिद्यते ६४ वैशं तथातुक्लं बद्धुं तत्रेद्वरौस्त्यमाणांकुरीमि

वार्ता नोत्तुर्वैसाधयवायसाधुमहीक्षितो धार्तराष्ट्रस्य भीताः दृष्ट्वा तु तान् पार्थिवपुत्रपौत्रांस्तुलीभूतान् धृतराष्ट्रस्य पुत्रः सम्यग्नि
वेदं वनं वंशपां वातराजस्य सुतां तदानीं दुर्योः तिष्ठत्यप्रभ्रज्ज्वालासत्वे भीमार्जुने सहदेवतथैव पत्न्यो वतेन कुले याज्ञसेनि
वदंतु ते वंशं वंशसूतं अनीश्वरं विबुधं त्वयमध्ययुधिष्ठिरः स रतवर्षा पालिहेतोः कुर्वतु सर्वं नानृतं धर्मराजं पांशुलितं मोक्षसेन
सिंहात् धर्मस्थितो धर्मराजो महात्मा स्वयं वेदं कथय त्विदं कल्पः ईशो द्यते यद्यनीशो यवेषवाक्यादस्य क्षिप्रमेकं भजस्व स
र्वहिमेको रवेयाः सप्तम्या दुःस्वाते वर्तमानास्त्वदीये न विब्रुवंत्याय सत्वायथा सती श्रुते समे वक्ष्यान्पश्यान् वैशं ततः सप्तमः
कुरुजस्य तत्राक्यं सर्वं प्रशशंसुस्तदेव वेलावेधांश्चैव वक्रुर्न दंतो ह्यहं ह्यासीदयतत्रैव नादः सर्वं यासन् पार्थिवः प्रीतिमंतं हक्रु
अष्टधार्मिकं प्रजयंतः युधिष्ठिरं ते सर्वं समुदेक्षत पार्थिवः किंतु वक्ष्याति धर्मज्ञ इति सा वीकृताननाः किंतु वक्ष्याति वीभत्सुर
क्षितो पांडु नंदनः भीमसेनो यमो वै तिष्ठ शंकोत्तु हलान्विताः तस्मिन्नुपरतेश्च भीमसेनो ब्रवीद्विदं प्रगृह्य विपुलं दत्तं भुजं
चंदनरूपितं भीमसेनः यद्येष गुरुस्माकं धर्मराजो युधिष्ठिरः न प्रभुः स्यात्कुरुक्षेत्रे न वयं मर्षयेमहि ईशानः पुण्यत
पसां प्राणानामपि वैश्वरः मन्यते जितमात्मानं यद्येष विजिता वयं न हि मुच्येत जीवन्मे पदाभूमिमुपस्पृशन् मर्त्यधर्मोपरा
मृत्युमूढं जानिमान् वीश्वधं विपुलो दत्तौ भुजो मे परिधाविव नैतयोरंतरं प्राप्य मुच्येतापि शतक्रतुः धर्मपाशावतस्त्वेष नास्ति
गच्छामि संकटं गौरवेण निरुद्धं निग्रहादुज्जुनस्य धर्मराज निरुद्धस्तु सिंहः सुदृग्गानिव धार्तराष्ट्रानि मान्पापानि वि
ष्यंतलासिभिः वैशं तमुवाच तदा भीमाद्रोणा विदुर एव च सम्यक्तामिदमित्येवं सर्वं सभायते वयि इति सभाप
वणिद्यते ६५ कर्ण उवाच त्रयः किल मे अधनामं वति दासः पुत्रश्चास्वतंत्रा वनारी दासस्य पत्नी त्वधनस्य भद्रं हीनेश्च

रादासधनं वसर्वं प्रविध्यमानं परिवारं भजस्व तत्ते कार्यं शिष्टमावेश्य वेश्म ईशास्तु सर्वत वराजं निभवंति ते धार्तराष्ट्रान् पार्थाः अन्य
दृणीं प्रपतिमाशुसाभिनियस्मादास्यं न लभसे देवनेन अवाध्यावै पतिषु कामवृत्तिर्निर्यदास्ये विदितं तवास्तु पराजितो न कुलो
भीमसेनो युधिष्ठिरः सहदेवोर्जुनश्च दासीभूता त्वं प्रविश्या जसे निपराजिता स्तेपतयो नैव संति प्रयोजनं जन्मनि किं न मन्यते
पराक्रमपोरुषं वेदपार्थः पांशुल्यस्य द्रुपदस्यात्मजा मिमांसता मध्ये यो व्येदेवी दृढेषु वैशं तत्र श्रुत्वा भीमसेनो त्यमर्ष
ष्टशनिशश्वासतदा तत्तपः राजानुगो धर्मप्राशानुबद्धा ददन्निवैनं क्रोधं संरक्तनेत्रः भीमः नाहं कुप्ये स्तुतपुत्रस्य राजनेषः
सत्यं दासधर्मः प्रदिष्टः किं वा द्विषो मामिदं व्याहरेयुर्ना देवीस्त्वयं द्यनयाने रं वैशं भीमसेन व व श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा
युधिष्ठिरमुवाचे दंतुं क्षीभतमवैतसं भीमार्जुनो यमो वै स्थितो ते नृपशासने प्रभं प्रब्रूहि लक्ष्मा त्वं मज्जितो यदि मन्यसे एव
मुक्तासंकोते यमपाद्य वसनं स्वकं स्मयन्ने वक्ष्यामि पांशुली मे श्वर्यमदमोहितः कदलीस्तं भस्मकाशं सर्वं लक्ष्मालक्षितं गजदं
स्तप्रतीकाशं वज्रप्रतिमगौरवं आयुस्त्वयिताराधय भीममाधयन्निव द्रौपद्याः प्रेक्षमाणायाः सव्यमूर्तमदर्शयत् वक्रो
दरस्तदा लोकायने उत्कृत्य लोहिते प्रावासाजमध्येत सप्त्या निश्चावयन्निव पितृभिः सह सालोक्यं मास्म गच्छेद्देवैः यद्ये
नं मूर्तगदयानि भिद्यंत महाहवे कृष्णस्य तश्च सोतोभ्यः सर्वभ्यः पावका विषः वृक्षस्येव विनिश्चरुः कोटरेभ्यः प्रदह्यतः विदु
परं भयं पश्यत भीमसेना तं द्रुपदं धृतराष्ट्रस्य पुत्राः देवैरितो नूनमयं पुरस्तात्परां नयो सरते प्रदपादि अतिदूतं कृतमिदं
धार्तराष्ट्राय स्मात्त्रियं विपणां सप्तम्यां योगक्षेमो नश्यतो वः समग्रो पापान्मंत्रान्कुरवो मंत्रयंति इमं धर्मं कुरवो जेतारु
ध्वस्तो धर्मपरिषत्सं प्रदुष्यत् इमांस्त्वं किं वा प्रगृहीष्यदीशा भविष्यदपराजिता त्मा स्वप्रयथे तद्विधनं जितं स्यादेवं मन्ये

सभा०
६७

यस्यदीव्यसनीशः गांधारपुत्रस्यवोनिशम्यधर्मदस्मात्कुरवोमापयात डुर्यो० भीमस्यवाक्येनतथाजुस्येनेस्थितोस्म्यं
यमयोश्चैववाक्ये युधिष्ठिरंवेत्प्रदंयनीशमस्मादास्यान्मोक्षसेयाज्ञसेनि अर्जु० ईशाराजापूर्वमासीद्धनःकुंतीपुत्रोधर्म
राजोमहात्मा ईशस्त्वयंकस्यपराजितामातदेजानीध्वंकरवःसर्वएव वैश० ततोराजोधृतराष्ट्रस्यगेहेगोमायुस्तत्रैव्याहरद
ग्निहोत्रे तंरासभाःप्रत्यभाषंतराजन्मंततःपक्षिणश्चैवरोदाः तवैशंविदुरस्तत्वेदीशुश्चावचारंसुबकात्मजाव भीष्म
द्राणोभोतमश्चापिसर्वस्वस्तिस्वस्तीत्यपिवैवावशंसुः ततोगांधारीविदुरश्चैवविदांस्तमुत्पार्तघोमारुलस्यराज्ञे निवेदयामा
सत्तुरातवतदाततोराजावाक्यमिदंभाषे हतोस्मिदुर्योधनमंदबुद्धेयत्वंसभायांकुरुपुंगवानां स्त्रियंसभाभाषसिदुर्विनीत
विशवतोद्रोपदीधर्मपत्नी एवमुक्ताधृतराष्ट्रोमनीषीहितान्वेषीबांधवानामपायात् कृष्णापांवालीमब्रवीत्सालपूर्ववि
ष्टयेतत्प्रज्ञयातत्वबुद्धिः धृतरा० वरंरणीष्वकल्याणमत्तोयदभिकांक्षसे वधूनाहिविशिष्टमेवंधर्मपरमासती
मी द्रोप० ददासिबद्धमद्यंरणीमिभरतर्षभ सर्वधनुगःश्रीमानदासोक्तयुधिष्ठिरः मनस्विनमजानंतोमावेब्रयुःकु
मारकाः एहिबैदासपुत्रेतिप्रतिविंध्यमुपागतं राजपुत्रःपुराहृत्वायथान्नन्यःपुमान्कवित् लालितोदासपुत्रत्वंनाधि
गच्छेद्विभारत धृतराष्ट्रः एवंभवतुकल्याणियथात्वमभिसाधसे द्वितीयंतेवरंभदेदामिवरयस्वमां मनोहिमेवित
रतिनैकंत्वंवरमहसि द्रोप० सरथोसधनुषोवभीमसेनधनंजयो यमोववरयेराजन्नदासान्स्ववशमह धृतरा०
तथास्तुतेमहाभागियथात्वंनंदिनीकसि तृतीयंवरयास्मत्तोनासिदास्यांसुसंस्कृता त्वंहिसर्वस्वपाणोमेभ्यस्मी
धर्मवारिणी द्रोप० लाभोधर्मस्यनाशायभगवन्नाहमुत्सहे अनर्हावरमादातुंतृतीयराजसत्तम एकमादुर्वश्य

६८

वरंदावरोक्षत्रियस्यतु यत्कुराज्ञाराजेंद्रब्राह्मणस्यशतंकराः पापायांसइमेभूत्वासंतीर्णाःपतयोमम वेत्संतिवैवभद्राणिराजन्पुण्येनक
मेणा इतिसभापर्वणिद्युते ६६ कर्ण० यानश्रुतामनुष्येषुस्त्रियोरूपेणसंमताः तासामेतादृशकर्मनकासांवित्स्वरयते
काधाविष्टेषुपार्थेषुधार्तराष्ट्रेषुवाप्यति द्रोपदीपांडुपुत्राणंकृष्णाशांतिरिहाभवत् अश्वेवंभसिमग्रानामप्रतिष्ठेनिमज्जता पांवालीपा
ंडुपुत्राणोनोषापारगाभवत् वैश० तद्वैश्रवाभीमसेनःकुरुमध्येसमर्षणः स्त्रीगतिःपांडुपुत्राणमित्युवावसुदुर्मनीः भीमः
त्रीणिज्योतीषिपुरुषेइतिवैदेवलोब्रवीत् अपत्यंकर्मविद्यावयतःसृष्टाःप्रजाततः अमेधेविगतप्राणेशून्यज्ञातिभिरुक्षिते देह
त्रितयमेवैतिपुरुषस्यापयुज्यते तन्नोज्ञोतिरभिहतंदाराणामभिमर्षणात् धनंजयकथंवित्यादपत्यमभिमर्षज्ञ अर्जुनः नैव
वोक्ताननायुक्ताहीनतःपुरुषागिरः भारतप्रतिजल्पंतिसदास्तमपूरुषाः स्मरंतिसुकृतान्येकनैवराणिकृतानितु सतःप्रतिविज्ञा
नंतोलक्षसंभावनाःस्वयं भीमः इहैवतांस्तवासर्वाहन्मिशत्रून्समागतान् अथनिष्क्रयराजेद्रसमूलान्हन्मिभारत किन्नोविव
दितेनेहकिंनक्केशेनभारत अद्यवैतान्निहन्मीहप्रशाधिवसुधाभिमां इत्युक्ताभीमसेनस्तकानिष्टेभ्रातृभिरुतः भृगमध्यथा
सिंहोमुद्रुःपरिधमैक्षत सांत्वमानोवाक्ष्यमाणःपार्थनाह्निष्कर्मणा स्वयत्तेमहाबादुरंतर्दहेनवीर्यवान् कुद्रस्यतस्म्यस्रोतो
भ्यःकृणाद्येभ्योनराधिप सधूमःसस्फुर्लिगार्विःपावकःसमजायत शुकुरीतटदुःप्रक्ष्यमभवत्स्यतन्मुखं युगांतकालेसंप्राप्त
तातस्यवरूपिणः युधिष्ठिरस्तमावायबाहुभ्यांबाहुशालिनं मेवमित्यब्रवीत्त्रैर्नंजाषमास्वेतिभारत निवार्यतमहाबादुरकोपं
कलावनं पितरंसमुपातिष्ठद्धृतराष्ट्रकृतोऽजलिः इतिसभापर्वणिद्युते ६७ युधिष्ठिरः राजानिकरवामस्त
शाधस्मीस्तमीश्वरः नित्यंहिंस्तुमिठामस्तवभारतशासेन धृतराष्ट्रः अजातशत्रोभद्रेअरिष्टाःस्वस्तिगच्छत अनुज्ञा

ताः सहधर्मा राज्यां पालयतानघाः इदं वैवावोद्वयं हृदयममशासनं मयाभिगदितं कृत्स्नं पथं निश्चयसंपरं वेत्येवंतान्धमर्माणां
 तिस्रस्मायुधिष्ठिरं विनीतोसिमहाप्रोक्तदानांपयुपासिता यतो बुद्धिस्ततः शांतिः प्रशमं गच्छामात नादास्त्रिपतेरुसंदासुपेयत
 निपात्यते नैवेराण्यभिजानंति गुणान्मर्यादतिनागुणान् विरोधनाधिगच्छंति संतः उन्नतमपूरुषाः संबोदपुरुषाणां द्रुयुधिष्ठिरनरा
 धमाः प्रत्याकुर्मध्यमास्तेतानुक्ताः परुषमुत्तरं नैवोक्तमैववानुक्ता अहितां परुषां गिरं प्रतिजल्पंति वैधीराः सदा तत्तमपूरुषाः
 स्मरंति सुकृतान्मैव नैवेराणिकृतान्यपि संतः प्रतिविजानंती लुब्धाः प्रत्ययमात्मनः तथा चरितमार्गेण तयास्मिन्सत्समागमे
 दुर्योधनस्य पाकृष्यं तत्तातृदिमाकृष्याः मातरं वैवगाधारीमां वत्तुणकां क्षिणं पंडुं स्थितं हृदयं धंपितरं पश्यत्तारत प्रेक्षापू
 र्वमया द्यूतमिदमासीदुपेक्षितं मित्राणि द्रष्टुं कामिनुपुत्राणां बलबलं अशोच्याः कुरवो राजन्येषां वमनुशासिता मंत्रीव
 विदुरो धीमान्स्वशास्त्रविशारदः लयिधर्मोर्जुने वीर्यसीमसेने पराक्रमः श्रद्धावगुरुश्रुश्रुषायमयोः पुरुषाग्रयोः अज्ञातश
 त्रामदं तेरावदुवप्रस्थमाविश आहृष्टिस्तेस्तसौ सार्धं मेतेधीयतां मनः वैशं इत्युक्ते भरतश्चेष्टाधर्मराजो युधिष्ठिरः कृ
 तावसमयं सर्वप्रतस्ते आहृष्टिभिः सह तेरथान्मेघसंकाशानां स्थायसहकृष्या प्रययुर्दृष्टमनस ईदृप्रसू पुरोत्तम इति सप्ता
 पर्वणि द्यूतं समाप्तं ६८ जनेमेजयः अनुज्ञातां स्तरादृष्टास्मरन्तधनसंख्यान् पांडवान् धार्तराष्ट्राणां कथमास्तीन् मनस्त
 दा वैशं अनुज्ञातां स्तान् विदित्वा धृतराष्ट्रेण धीमता राजन्दुःशासनः क्षिप्रं जगाम धातरं प्रति दुर्योधनं समासाद्य सा
 मात्यं भरतर्षभ दुःखात्ते भरतश्चेष्ट इदं वनमूत्रवीर दुःशासनः दुःखेन यत्समानीतं स्तविरो नाशयत्यसौ शत्रुसादृशं
 यद्व्यंतदुध्यधमहारथाः अथ दुर्योधनः कणः शकुनिश्चापिसौ बळः मिथः संगम्य सहिताः पांडवान् प्रतिभारत वैविवीर्यं

राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणं अभिगम्य त्वरायुक्ताः श्लक्ष्णं वनमब्रुवन् न त्वयेदं श्रुतं राजन्यज्जगाद बृहस्पतिः शक्रस्य नीतिं प्र
 वदन् विद्वान् देवपुरोहितः सर्वपापैर्निहंत्यो शत्रवः शत्रुकरान् पुरायुदादत्तादापिये कुर्वतिसदाहितं तेवयं पांडवधनेः सर्वान्सं
 पूज्य पार्थिवान् यदि तोन्याधयिष्यामः किं हि नः परिहास्यति अहीनाशी विषाकुक्षी दंशाय समुपस्थितान् कृत्वा स्कंधेषु
 श्वकः समुत्सृष्टमहति आतृशस्त्रारथगताः कुपितास्तातपांडवाः निःशेषान्नः करिष्यंति कुक्षाद्व्याशी विषोपमाः सन्नद्धा द्य
 र्जुनो याति विधत्स परमेषु धी गौडी वंसु द्वादेते निःश्वसंश्च निरीक्षते गदंगुर्वसमुद्यम्य त्वरितश्च वृकादरः स्वर्थं योजयित्वा तु नि
 र्यात इति नः श्रुतं न कुलः खड्गमादाय वमनाय ईदं द्रवत् सहदेवश्च राजा वक्रुराकारमिगितैः तेषां स्थायथा सर्वबहुशस्त्रपरि
 ग्रहान् अनिघ्नं तोरथा राजसेनाया गायनिययुः न संस्यंते तथास्माभिर्जातु विप्रकृताहिते द्रोपद्याश्च परिक्रेश्च कृत्स्नं पां
 तुमहति पुनर्दिव्यामभद्रं ते वनवासाय पांडवैः एवमेतान् वशीकृतुं शक्यामो भरतर्षभ तेवा द्वादश वर्षाणि वयं वा द्यूतनिर्जिताः नि
 वसाममहारण्यं तथा द्यूतं प्रवृत्तां अक्षानुस्त्रापुनर्द्यूतमिदं दीव्यं तु पांडवाः एतत्कृत्य तमं राजन्स्माकं भरतर्षभ अयं हि शकु
 निर्वदस विद्यामस्य संपदं दृढं मूलावयं राज्यं मित्राणि पण्डित्यं सारवद्विपुलं सैन्यं सत्कृत्य बुरासदं तेने त्रयोदश वर्षाणि
 यिष्यंति वैदुवं ज्ञेयामस्तावयं राजन् त्रावता वै परंतप धृतराष्ट्रः तूपां प्रत्यानयंते तां कामं यद्वागतानपि आगच्छ
 तु पुनर्द्यूतमिदं कुर्वतु पांडवाः वैशं ततो द्रोणः सोमदत्तो बाह्लीकश्च महारथः विदुरो द्रोणपुत्रश्च वैश्यापुत्रश्च वीर्यवान्
 भरिश्च वैः शांतनवो विकणश्च महारथः माद्यूतमित्यभाषंते शमीस्त्विति व सर्वशः अकामाना वसवेषां सुहृदामर्थदर्शिनां
 अकरोत्पांडवा दानं धृतराष्ट्रः सुतपियः इति सप्तापर्वणि अनुद्यूते ६९ वैशं अथाब्रवीन्महाराज धृतराष्ट्रः

सभा ७
६

राष्ट्रजनेश्वरं पुत्रहार्दद्वर्मपूर्वगांधारीशोककर्षिता ज्ञानेदुर्योधनेक्षतामहामतिरसावत नीयतां परलोकार्यसाधयंकुळपांस
नः अनदज्जातमात्रोहिगोमायुरिवविस्वरं अंतोनूनंकुळस्यास्यकुमारस्तान्निबोधत माबालानामशिष्टानामभिमंस्थाम
तिप्रभा माकुळस्यक्षयेघोरकारणं तं सविष्यसि बद्धसेतुं कोनुभिंधाद्वमेकांतं वपावकं शमेधतान्युनः पाथान्कापयेत्कोनु
भारत स्मरत्वं ताजमीढं दंस्मारयिष्यामिह पुनः शास्त्रं न शास्ति दुर्बुद्धिं श्रेयसे निश्चयाय वा नैवेष्टुं बालमतिशेव द्राज
कथं वन त्वन्नेत्राः सुंतुते पुत्रामात्मादीर्णाः प्रहासिषुः तस्मादयं महवनात्त्यज्यातां कुळपांसनः तथा तेन कृतं राजन् पुत्रस्नेहा
नराधिप तस्य प्राप्तं फलं विद्धि कुळात करणाय यत् शमेन धर्मेण नयेन युक्तायाते बुद्धिः सा स्तुते मा प्रमादीः पधंसिनी क
रसामाहिता श्रीर्दुष्टोदागच्छति पुत्रपौत्रान् अथाब्रवीन्महाराजो गांधारी धर्मदर्शिनी अंतः कामं कुळस्यास्तनरास्या
भिनिवारितुं यथेच्छंति तथेवास्तु प्रत्यागच्छंतु पांडवाः पुनर्द्युतं प्रकुर्वंतु पांडवामामेकैः सह इति सभापर्वण्यनुद्युते ७०
वैशं० ततो यध्वगतं पार्थं प्रातिकामी युधिष्ठिरं जाववनाद्राज्ञाधृतराष्ट्रस्य धीमतः उपस्तीर्णा सभाराजं नक्षानुत्था
युधिष्ठिर एहि पांडव दीव्येति पिता त्वामाह भारत युधि० धातुर्नियो गाढूतानि प्राप्नुवंति शुभाशुभं न निवृत्तिस्तयोर
स्ति देवित्वं पुनरपि अक्षय्येते समाह्वानं नियोगात् स्थविरस्य तु ज्ञानं नृपि क्षयं करं नातिक्रमितुमुत्सहे वैशं० असंभ
वहेममयस्य जंतोस्तथापिरामोलुलुप्तमृगाय प्रायः समासन्नपराभवानां धियो विपर्यस्तं तं राक्षवंति इति ब्रुवन्निवृत्
ते प्राह सिः सह पांडवः ज्ञानं शकुनेर्मायां पार्थोद्युतमियात्पुनः विविशुस्ते सभां तां तु पुनरेव महारथाः व्यथयंतः स्मरेतां ६
सिंसुहृदां भरतर्षभ यथापजोषमासीनाः पुनर्द्युतं भवतं यन् सर्वलोकविनाशाय देवेनापनिपीडिताः शकुनिः अमुं व

स्त्रोविरोयद्वाधनं पूजितमेव तत् महाधनं तुल्यं कंश्रणुमेभरतर्षभ वयं वा द्वादशाहानियुष्माभिर्द्युतनिर्जिताः प्रविवेशमहारण्यं रौरवाजि
नवाससः त्रयोदशं सज्जने प्रच्छन्नाः परिवत्सरं ज्ञाताश्च पुनरन्यानि द्वादशाहानि कानने अस्माभिर्निर्जिता ययं वने द्वादशवत्सरान् व
सध्वं लभ्यासां दमजिनेः प्रतिवासिताः त्रयोदशं तु निवृत्ते पुनरेव यथोचितं स्वराज्यं प्रतिपतयामि रौरवतरेः अनेन व्यवसायेन सदा
स्माभियुधिष्ठिर अस्मानुत्था पुनर्द्युतं मे हि दीयस्व पांडव अथ सभ्याः समाधेयं समुद्रितकरास्तदा उबुसदिग्गमनसः संवेगात् सर्व
एव हि अहोधिगंधाध्वानेन बोधयंति महद्भयं बुध्या बुध्यन्त वा बुध्येत्स्वयं वै भरतर्षभ वैशं० जनप्रवादं सुबद्धं निति शृण्वन्
नाधिपः क्षियावधर्मसंयोगात् पार्थोद्युतमियात्पुनः ज्ञानं नृपि महाबुद्धिरक्षान्द्यते पराङ्मुखार अप्यासन्नो विनाशः स्यात्कुर्याम
विर्वितयन् युधिष्ठिरः कथं वै माद्विधारा जास्व धर्ममनुपालयन् आहूतो विनिवर्तत दीव्यामिशकुने तया शकुनिः गवा
श्वं बद्धधेनूकं मपयं तमजाविकं गजाः कोशाहिरण्यं वदासीदासं वसवंशः एषु नो गृह एवैको वनवासाय पांडवः यूयं वयं वा विजि
ता वसमवनवासिताः त्रयोदशं वै वर्षं मज्ञाता सज्जने तथा समुत्सेपेणैकं नवनवासाय भारत प्रतिजग्राह तपार्थो गृहं जग्राह
सौवर्कः जितमित्येव शकुनियुधिष्ठिमभाषत इति सभापर्वण्यनुद्युतं समाप्तं ७१ वैशं० ततः पराजिताः पार्थव
नवासाय दीक्षिताः अजिना न्युत्तरीयाणि जगृहुः अथथाक्रमं अजिनेः संवृता नृष्टा हृतराज्या नृदिमान् प्रस्थितान् वनवासा
युततोऽः शासनो ब्रवीत् प्रवृत्तं धातुं राष्ट्रस्य वक्रं राज्ञो महामुनः पराभूताः पांडुपुत्रा विपत्तिं परमागताः अद्य देवाः संप्रयाताः स
र्ववर्माभिरस्तुल्यैः गुणैश्चास्तथा ज्येष्ठोऽश्व्यां सोयद्वयं परैः नरकं पातिता पार्था दीर्घकालमनंतकं सुखा ब्रहीनाराज्या ब्रविन
ष्टाः शाश्वतीः समाः बले नमन्तायेते स्म धातुं राष्ट्रं प्रहासिषुः ते निजिता हृतधना वनमेष्यंति पांडवाः वित्रासन्नाहानवमुर्वं तु
वेषां वासांसि दिव्यानि वभानुमंति निवास्यन्तारुचमोऽणि सर्वयथा गृहं सौवर्कस्यायुपेताः न संतिलोकेषु पुमांस इदं शास्त्रं

समा०

७०

वये भावितबुद्धयः सदा ज्ञास्यन्ति ते स्मान् मिहाद्यपांडवाविपर्यये षंठतिलाश्वाफलाः इदं वा सोयदिवेदशानां मनुस्विनां रौरवमा
हवेषु अदीक्षितानामजिनानियद्वहलीयसांपश्यतपांडवानां महाप्राज्ञः सोमकियो जेसेनः कात्यापां बाली पांडवस्यः प्रदाय
अकावर्द्धेदुष्करं नैव किं विल्लीवाः पार्थाः पतयो याज्ञसेन्याः सूक्ष्मप्रवारानजिनान्तर्यामिन् दृष्ट्वा प्राह निधनानप्रतिष्ठान् कालं
प्रीतिलक्ष्यसे याज्ञसेनि पतिवर्णी घेहयमन्यमिच्छसि एते हि सर्वकुरवः समेताः सांतांताः सुदविणोपपन्नाः एषां वीर्यकृतमंपतिं वेन
तान्येकालविपर्ययोयं यथाफलाः षंठतिला यथावर्ममया मृगाः तथैव पांडवाः सर्वयथाकाकयवा अपि किं पांडवांस्त्वपतितानुपाः
सेमो घः आमः षंठतिलानुपास्य एव नृशंसः पुरुषाणि पार्थान् श्रावयद् दूतराष्ट्रस्य पुत्रः तदैश्रवासी मैसेनो लयमर्षिनिर्मत्त्येवैः सन्नि
गृह्ये वरोषात् उवाचैनं सहदेवो फगम्यसिंहो यथा हेमवतः सृगाळं भीमः कूरपापुजने दुष्टमबद्धार्थप्रभाषसे गांधारविद्यया हि
त्वं राजमध्यो विकृत्यसे यथातुरसिमर्माणि वाकशोरैरिहनाष्टशं तथा स्मारयितां वाहं कृतमर्माणि सयुगे यवतामनुवर्तते काललो
भवशानुगाः गोभारः सानुबंधास्तान्निष्ठा मियमसारनं वैशं० एवं ब्रुवाण्माजिने विवासितदुःशासनस्तपरिन्त्यतिस्म मध्ये
कुरुणाधर्मनिबद्धमार्गगोर्गोरिति द्वाक्ष्यन्मुक्तलज्जः भीमः नृशंसं पुरुषं वक्तुं शक्यं दुःशासनत्वं या निरुत्या हि धनं लब्ध्वा को
विकल्पितुमर्हति नैव स्म सुकृतां लोकां न्यच्छेत्पार्थो वृकोदरः यदि निर्भिद्य वक्षस्तेन पिबेच्छोणितं रणे धातुराष्ट्राचरो हत्वा मिषतां
सर्वधन्विनां शर्मगंतास्मिन् विरात्समेतद्वीरिवः वैशं० तथ्यराजा सिंहगतिः सखे कंदुर्धो धनो भीमसेनस्य हर्षात् गतिं स्वग
त्यानुचकार मंदो निर्गच्छतां पांडवानां सभायाः नेता वता कृतमित्यब्रवीत् वृकोदरं परिवृता द्वाकायः श्रीघं हिलां निहतं सानुबंधं सस्मा
यां ह प्रतिवक्ष्यामि मरुद एव समीक्ष्यात्मानं निबाधमानं नियम्य मन्युबलवान् समानी राजानुगः स सदिकोरवाणां मिनि श्रामन्वाक्यमुवा
च भूयः भीमः अहं दुर्धनं हंता कर्णो हंता धनं जयः शकुनिं त्वं शक्तिं त्वं सहदेवो हनिष्यति इदं भूयो वक्ष्यामि सस्मा मध्ये वदस्वः ७०

सत्यदेवाः कारिष्यन्ति यन्नो युद्धं स विष्यति सुयोधनमिमं पापं हेतास्मि गदया युधि शिरःपादेन तस्याहमधिष्ठास्यामि मृतके वाक्यश्रवण
वैवास्य पुरुषस्य दुरात्मनः दुःशासनस्य रुधिरपास्यामि मृगराडिव अर्जुनः नैव वायं व्यवसितं भीमविज्ञायते सता इतश्चतुर्दश वर्ष
दृष्टरोपद्रविष्यति भीमः दुर्धनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः दुःशासनवतुर्धनां भूमिः शस्यति शोणितं अर्जुनः अस्य
तारं वक्तारं प्रसृष्टारं दुरात्मनो भीमसेननियोगात्ते हेतां कर्णमाहवे अर्जुनः प्रतिजानीते भीमस्य प्रियकाम्याया कर्णो कर्णो भुगोश्च
वरो हेतास्मि पत्रिभिः येनान्ये प्रतियोत्प्यति बुद्धिमोहनमान्दपाः तांश्च सर्वोच्छितैर्बाणैर्नेष्ट्यामियमसारनं बलेद्धि हि मवाक्छाना
निःप्रभः स्यादिव करः शैत्यं सोमात्प्रणश्येत्तमत्सत्यं विबलेद्यदि नृपदास्यति वेद्राज्यमितो वर्षवतुर्दशो दुर्धनो हि सत्कृत्यसयमे
न द्रविष्यति वैशं० इत्युक्तवति पार्थतु श्रीमान्मादवती सुतः प्रगृह्य विपुलं बाहुं सहदेवः प्रतापवान् सो बलस्य वधं प्रेक्षुं दिव्यं न
मब्रवीत् क्रोधं संरक्तनयनो निश्चसन्निवपन्नगः सहदेवः अस्मान्मा न्नन्यसे मृदुगांधाराणां यशोहर नैते क्षान्तिशोभावाणा
वे स्त्वये ते समरे रताः यथावैक्त्वा भीमस्त्वामुद्दिश्य सर्वांधवं कर्ता हं कर्मणस्तस्य कुरुकायाणि सर्वशः हेतास्मि तस्मा युद्धे त्वां विक्रम्यसे
बांधवं यदि स्थास्यसि संग्रामे क्षात्रधर्ममनुसरन् सहदेव वयं श्रुत्वा न कुलोपि विशांपते दर्शनीयतमो नृणां मिदं वयं नमब्रवीत्
सुतेयं यज्ञेन सनस्य द्यूतस्मिन् धतराष्ट्रजैः यैवावश्चाविता रूक्षास्मि ते दुर्धनप्रिये तान् धातुराष्ट्रादुद्धृतां मुमूर्षून् कालोदितान् द
शयिष्यामि भूयिष्ठमहैव वस्यतः सयं निदेशाद्धर्मराजस्य द्रोपद्याः पदवीवरन् निर्धातुराष्ट्रां पार्थवी कर्तास्मिन् विरादिव वैशं०
एवं ते पुरुषया द्वाया द्वा इव बलोत्कटाः प्रतिज्ञाबद्धाः कृत्वा धतराष्ट्रमुपागमन् इति सभासु वणिक्वनप्रवेशे ७२ यु
धिष्ठिरः आमेव यामि मरता न्यथा वदं पितामहं राजानं सोमदत्तं वमहाराजं वबोद्धिं द्रोणं कपन्तपाश्चान्यानश्च त्यामानमेव
व विदुरं धतराष्ट्रं धातुराष्ट्रांश्च सर्वशः युयुत्सुं संजयं वैवतेयं वान्यान्सभासदः सर्वानामेव गच्छामि द्रष्टुमि पुनरेत्यवः वैशं०

नवकिंविन्नोदुस्तेक्ष्यासनायुधिष्ठिरं मनोभिरेककल्याणं दधुस्तेतस्यधीमतः विदुरः आर्यापृथाराजपुत्रीनारायणं तुमहेति
 सुकुमारीवद्वद्वानित्यमेवसुखाविता इहवत्यतुकल्याणीसल्लताममेवश्मनि इतिपाथीविजानीधर्मगल्लोस्तसर्वशः वेशं
 तथेलुक्ताब्रुवन्सर्वयथानोवदेसनध तं पितृव्यः पितृसमोव्यवत्तरायणाः अथज्ञापयसविद्धं तं दिनः परमागुरुः यज्ञान्यदपि
 कर्तव्यतद्विधत्स्वमहामते विदुः युधिष्ठिरविजानीहिममत्वंसरतषष्ठ नाधर्मविज्ञितः कश्चिद्व्यथतेवैपराज्यात् त्वेवधर्मोविज्ञा
 नीषेयुधावेताधनंजयः हंतारीणांभीमसेनोनकुळस्त्वर्थसंग्रही संयंतोसहदेवस्तधोम्योवेदविदुत्तमः धर्मार्थकुराकावेवद्रोपदीध
 र्मवारिणी अन्योन्यस्यप्रियाः सर्वेतेवप्रियवादिनः परैरभेद्याः संतुष्टाः कोवानस्पृहयेदिह एवंवैसर्वकल्याणः समाधिस्तवभार
 तनेनंशत्रुविषहते शक्रेणापिसमायुत हिमवत्यनुशिष्टोसिमैरोसावर्णिनापुरा द्वेपायनेनरुल्लननगरेवारणावते मृगुतुंगेव
 रामेणदृषद्वत्संशभुना अश्रोषीरसितस्यापिमहर्षिर्जल्पतः पुरा इष्टासदानारदस्तधोम्यश्चैवपुराहितः माहासीः सांपराये
 त्वंबुद्धिनामविपूजितां पुरुरवसमेतत्वं बुध्याजयसिपांडव शक्त्याजयसिराज्ञोन्यान्धीन्धर्मोपसेवया ऐंद्रजयद्रुतमनायान्य
 कोपविधारणे तथाविसर्गकोबरेवारुणेवैवसंयमे आत्मप्रधानेसोम्यत्वमद्वाश्चैवोपजीवनं भूमेः समावतेजश्चसमग्रंस्त
 यमंडकात् वायोवैकंप्राप्तुहितं भूमेभ्यश्चात्मसंपदः आगदंवोस्तमदंवो द्रक्ष्यामः पुनरागतान् आपदमार्थं चैकेषुसर्वकार्येषु
 वापुनः यथावत्प्रतिपद्येथाः कालेकालेयुधिष्ठिर आष्टष्टासीहकोतेयस्वस्तिवाप्तुहिभारत कृतार्थस्वस्तिमर्तत्वां द्रक्ष्यामः पुनराग
 तं नहिकोवृजिनं किंविदेदकश्चित्पुराकृतं वेशं एवमुक्तस्तथेलुक्तापांडवः सत्यविक्रमः श्रीभद्राणोनमस्कृत्यप्रातिष्ठत
 युधिष्ठिरः ततःसंप्रस्थिताकृष्णाष्टयाप्राणयशस्विनी आष्टष्टद्रुशङ्खः स्वात्त्रायाश्चान्यास्तत्रयाषितः ग्रथाहंवदनाश्लेषान्क
 लागतुमियेषसा ततोनिनादः सुमहान्पांडवाः पुरेभवत् कुंतीवष्टशङ्खवाद्यैस्तत्राद्रोपदीवीक्ष्यगच्छती शोकविक्रवयावा

वाकृष्णाद्वनमब्रवीत् वत्सेशोकोनृतेकार्यः प्रापेदंयसनंमहत् स्त्रीधर्माणामसिज्ञासिज्ञीलावारवतीतथा नत्वांसंदेष्टुमर्हामिस्तद्व्य
 तिथुविस्मिते सर्वेगुणसमाधानेभूषितंतेकुळद्वयं सभाग्याः कुरवश्चैमेयेनदग्धास्त्वयानघे अरिष्टंजपयानंमदनुध्यानंनोहिता
 भाविन्यर्थेहिमुस्त्रीणांबैकुंयनोपजायते गुणधर्माभिगुप्तावश्रयः सिप्रमवाश्रयसि सहदेवश्रतेपुत्रिसद्विष्यावनेवसनं यद्ये
 दंयसनंप्राप्यनसीदत्समहामतिः तथेलुक्तातुसादेवीस्ववनेत्रजळाविला शोणितकैकवसनामुक्तकेर्यसिनिययो तांको
 शतीष्टथादुःखादनुवव्राजङ्गगच्छती अथपश्यत्सुतान्सर्वानृताभरणवाससः रुरुर्मावृततनूद्विद्याकिंविदधामुखान् परैः
 परीतान्संदृष्टैः सुहृद्भिश्चानुरागितान् तदवस्थान्नुतान्सर्वानुपस्तस्यातिवत्सला सत्त्वनावारुदौकस्तद्वदिलपतीवसौ कुं
 ट्युवत् कथंसद्वर्मात्रिचानृत्तस्थितिविभूषितान् असुद्रानृदसक्तं श्रदेवतेषुपरांसदा व्यसनंवसमभ्यागांकोयंविधि
 विपर्ययः कस्ययद्भानजैवेदमागः पर्यामिवोधिषा स्यात्तुमद्भाग्यदोषोययाहंयुष्मानजीजनं दुःखायासभुजोत्यथयु
 कानपुतेमर्गुणैः कथंवत्यथदुर्गेषुवनेष्टद्विविनाकृताः वीर्यसत्त्वबलैस्साहतेजोभिरकुराः कुराः यद्येतदेवमज्ञा
 स्यवनेवासोदिवोधुर्व शतशृंगान्मृतेपांडोनागमिष्यंगजाद्वयं धन्यंवः पितरंमन्येतपोमेधान्बितंतथा यःपुत्राधिम
 संप्राप्यस्वर्गकामकरोत्प्रिया धन्यश्चातीदृशानोद्विषाप्रपरांगतिं मन्येतुमाद्रीधर्मज्ञाकल्याणीसर्वथेवसा वयोमत्याजगत्वा
 वयथाहमभिसंविता जीवितंप्रियतामंघृधिज्ज्ञासं केशभागिनी पुत्रकान्विवाश्रितान्तराश्लब्धान्प्रियांसतः साहयास्यामिदि
 वनेहाकृल्लिङ्गजहासिमा अतवत्यसुधर्मस्मिन्धात्राकिनुप्रमादतः ममातीनेवविहितस्तनायुनेजहातिमा हाकृल्लद्वारकावासि
 न्कासिसंकषणानुज कस्मान्नवावसेदुःखान्मावेमाश्चनरात्रमान् अनादिनिधनेयत्नामनुध्यातिनरांसदा तांस्त्वपापीत्यय

वारः सगतो यथेतां कथं इमे सद्धर्ममाहात्म्यशोवीर्यानुवर्तिनः नाहंति यत्सन्मोहं नन्वेषां कियतांदयां सेयं नीत्यर्थविद्येष्टी अद्रोणकपा
दिषु विदुस्तु कुलनाथेषु कथमापदुपागता हापाडोहमहाराजकासिकिसमुपेक्षसे पुत्राविवस्मिताः साधनरिभिश्चतनिर्जिता सहदेव
निवर्त्तस्वननुत्तमसिमेप्रियः शरीरादपिमाद्रेयमामास्याक्षीः कुपुत्रवत् व्रजंतुमातरस्तेमीयादिसत्याभिरक्षिणः मत्सरिचाणजधर्मः
मिहैवत्वमवाप्स्यसि वैशंपायनः एवं विलपती कुंतीमभिवाद्य प्रत्येमां व पांडवाविगतानंदवनान्येव प्रवव्रजुः विदुरादयस्ततामात्रा
कुंतीमाश्वास्य हतुभिः प्रवेशयन् हं हं हं हं शमात्रराशनेः धात्राष्टस्त्रियस्ताश्रनिखिलघ्नो नोपलभ्यतत गमनपरिकर्ष
वृक्षलायाद्युत्तमंडले रुसुदुः सुत्तराः सर्वाविनिर्धयः कुरुमुद्रुः दध्युश्च सुविरकालं करासक्तमुखो बुजाः राजावेधतराष्ट्र
पुत्राणामनयतेदा ध्यास्तैयं द्विग्रन्थसहृदयः सुरांतिनाध्यगच्छति संशितयननेकायः शोकाकुचितमानसः सन्तुः संप्रेष्या
मासशीघ्रमागम्यतामिति ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनं तपयं पृच्छ संविनो धृतराष्ट्राजनेश्वरः इति सभापर्वणि
वनप्रवेशे ७३ वैशं० तमागतमयो राजा विदुरं दीर्घदर्शिनं साशंकदवपप्रच्छ धृतराष्ट्रा बिकासुतः धृतराष्ट्रः कथं गच्छति
कोतेयो धर्मराजायुधिष्ठिरः भीमसेनः सत्यसावीमाद्रीपुत्रो वपाडवो धौम्यश्चैक्यं सत्तर्षपदीवातपत्निनी श्रोतुमिच्छामि
त्सर्वेतेषां शंसविवेष्टितं विदुरः वस्त्रिणसंस्त्यमुखधर्मपुत्रायुधिष्ठिरः बाहू विशालौ रुत्वा तु भीमो गच्छति पांडवः सिकताः
किरन्स्य सावीरा जानमनुगच्छति माद्रीपुत्रः सहदेवो मुखमालिप्य गच्छति पांस्त्पवितसर्वांगोनकुलश्चितविह्वलः दर्शनी
यतमालोके राजानमनुगच्छति रुक्मायकेशैः प्रच्छाद्य मुखमायतलोचना दर्शनीया प्ररुदती राजानमनुगच्छति याम्यानि
धौम्यः सप्तानि रौद्राणि वशिषापते गायनाच्छति मार्गेषु कुशानादाय पाणिना धृतराष्ट्रः विविधानी हरूपाणि रुत्वा ग

कंतिपांडवाः तत्समावश्वविदुरैस्मादेवं व्रजंतिते विदुरः निरुतस्यापि नैपुण्ये दृष्टेराज्यधनेषु न धर्मावलम्बे बुद्धिर्धर्मराजस्य
धीमतः यो सोराजाष्टणीनित्यं धात्राष्टेषु भारत निरुत्सावं वितः कोधान्नेन नील्यतिलोभने नाहं जननिर्द्वेषेयं कोपदीप्तेन वशुषा
सपिधाय मुखराजा तस्माद्गच्छति पांडवः यथावभीमो व्रजति तन्मे निगदतः श्रणु बाहोर्बलेनास्ति समो ममेति भरतर्षभ बाहू विशालौ
रुत्वा तु भीमो गच्छति बाहू विदर्शयन् राजा न्बाहुद्रविणदपितः विकीर्षन् कर्मशत्रुषो बाहुद्रव्या नुरुपतः प्रदिशं चरसी पातान्कु
तीपुत्राजुनस्तदा सिकतावपत्स्य सावीरा जानमनुगच्छति असक्ताः सिकतास्तस्य यथा संप्रति भारत असक्तं नारवर्षाणितथा
मोक्षयति शत्रुषु न मे कश्चिद्विजानीयान् मुखमयेति भारत मुखमालिप्यते नासौ सहदेवोपि गच्छति नाहं मनोऽप्यद्रेयमार्गस्त्रीणां
मिति प्रभो पांस्त्पवितसर्वांगोनकुलश्चितनगच्छति एकवस्त्रा प्ररुदती मुक्ते कशीरजस्वला शोपिता काद्रवसनादोपदीवेदमब्र
वीत् येऽहं ते यममावस्थातेषां वर्षे वतु देशे हतनाथा हतसुता हतबंधुजनस्त्रियः बंधुशोणितदिग्भाग्यो मुक्ते कश्योरजस्वलाः
एवं कृतोदकाभार्याः प्रवेक्ष्यति गजाक्षयं रुत्वा तु नैऋता न्दर्मन्धीरो धौम्यः पुरोहितः सामानि गायन्याम्यानि पुरतो याति भारत
हतपुत्ररतेषां जो कुरुणां गुरवस्तदा एवं सामानि गायंती सुक्ता धौम्योपि गच्छति हाहा गच्छति नो नाथाः समवेक्षधमीदृशं इति
पोराः सुदुःखात्ताः कोशंति वसेमंततः एवमाकारलिङ्गे स्तिव्यवसायं मनोगतं कथयंतस्म कोतेया वनं जामुर्मनीषिणः एवंतेषु न
राय्येषु निर्यत्सु गजसाक्ष्यात् अनन्ने विद्युतश्चासन् भूमिश्च समकंपत रादुरग्रसदादित्यं मपर्वणि वशिषापते उल्कावाप्यपस
येन पुरं रुत्वा वशीर्यत प्रत्याहरंति कथादोः गृध्रोगोमायुवायसाः देवायतनवैलेषु प्राकाराद्वालकेषु एवमेतमहोत्साताः प्रादु
रासन्दुरासदाः भरतानामभावाय राजदुर्मन्त्रितव नारदस्तसमामध्यै कुरुणां गतः स्थितः महर्षिभिः परिहृतो रौद्राकमुवाच

ह इतश्चतुर्दशवर्षविनश्यंतीहकौरवाः दुर्योधनापराधेनभीमसेनबलेन इत्युक्तादिवमाक्रम्यप्रमंतरधीयत ब्रह्मीश्रियंसुविपु
लांविभेदवर्षिसप्तमः वैशं ततोदुर्योधनःकृणःशकुनिश्चापिसौबलः द्रोणादीपममन्तराङ्गंवासेन्यवेदयन् अथाब्रवीत्ततोद्रो
णोदुर्योधनममर्षणं दुःशासनंक्वणं वसुनिववभारतान् अवधान्याङ्गवानाङ्गदेवपुत्रान्द्रुतातयः अहंनुशरणं प्राप्ता न्वर्तमा
नोयथाबलं गतान्सर्वोत्तमासक्त्याधातुराष्टान्सराजकान् नोत्सहेयमभित्यक्तुं देवमहमतः परं धर्मतः पांडुपुत्रावेव नंगच्छंतिनिर्जि
ताः तेवद्वादशवर्षाणिवनंवत्स्यंतिकौरवाः वरितब्रह्मवर्षाश्चक्रोधामर्षवशानुगा वैरंनियोतयिष्यंतिमहद्दुःखायभारत मयातु
चंशितोराज्यादुपदःसखिविग्रहे पुत्रार्थमयज्जलोपादधायममभारत याज्ञोपयाजत्रपसापुत्रंलेभेसपावकात् धृष्टद्युम्नद्रोपदीव
वेदीमध्यात्सुमध्यमां ज्वालावर्णादेवदत्तोधनुश्चान्कवीशरी मर्त्यधर्मतयायस्मादस्तिमेसाध्वसामहान् गतोहिपक्षतंतेषां
षार्षतःपुरुषर्षभः सृष्टप्राणोऽष्टशतरंतस्माद्यात्येतवारिभिः मृदधायश्रुतोद्येषेलोकेवाप्यतिविश्रुतः नूनंसायमनुप्राप्त
स्त्वत्कृतकालपर्ययः त्वरिताःकुरुतश्चेनैतदेतावतारुतं मुद्रुतंसुखमेतत्ताळ्छायेवहेमनी यजध्वंविधिधर्मैर्ज्ञेभोगानश्री
तभारताः इतश्चतुर्दशवर्षमहत्प्राप्यथैवैशसं दुर्योधननिशम्येतत्प्रतिपद्यस्वयत्सम सामवापां डेवेषुप्रयुष्ययदिमन्यसे
वैशं द्रोणस्यवर्षनश्रुत्वाधृतराष्ट्राब्रवीदिदं सम्यगाहयुरुःक्षत्ररुपावर्तयपांडवान् यदिवाननिवर्ततेसत्कृतायातुपांड
वाः सशस्त्ररथपादाताभोगवंतश्चपुत्रकाः इतिसभापर्वणिवनप्रवेशे ७४ वैशं वनंगतेषुपार्थेषुनिर्जितेषुदुरो
दरे धृतराष्ट्रमहाराजतदारितासमाविशह तंविंतयानमासीनं धृतराष्ट्रं जनेश्वरं निःश्वसंतमनेकाग्रमितिहोवायसंजय
संजयः अवाप्यवसुसंपूर्णवसुधां वसुधाधिप प्रवाज्यपांडवानाज्याद्राजन्किमनुशोचसि धृतराष्ट्रः अशोचत्वं

कृतस्तेषांयेषांवैरंभविष्यति पांडवैर्युद्धोर्दौर्हिमित्रवद्धिर्मेहारथैः संजयः त्वेदंसकृतराजमहद्वैरमुपस्थितं विनाशोयेनलो
कस्यसानुबोधोभविष्यति वार्यमाणोहिभीष्मद्रोणेनविदुरेणव पांडवानांप्रियांभार्यांद्रोपदीधर्मवारिणीं प्राहुर्योदानयेहेतिपुत्रो
दुर्योधनस्तव सत्पुत्रश्चर्मदात्मानिलेज्जःप्रातिकामिनं यस्मेदेवाःप्रयच्छंतिपुरुषायपराभवं बुद्धितस्यापकर्षंति सोवावीनानिप
श्यति बुद्धौकलुषभृतायांविनाशेप्रलुपस्थिते अनयोनयसंकाशोदृश्यान्नापसर्पति अनर्थार्थारूपेण अर्थोश्चानर्थरूपि
णः अत्रिच्छंतिविनाशायनूनंतत्रास्यरोवते नकाकोदंडमारायशिरःकृततिकस्यवित् कालस्यबलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनं आ
सादितमिदंघोरं तुमुलंलोमहर्षणं पांडालीपूरिकर्षद्भिःसभामध्येतपस्विनीं अयोनिर्जारूपवतीं कुंजजातोविभावसाः कानुतां
सर्वधर्मज्ञापरिभूयतपस्विनीं पर्यानयेत्सभामध्येतदुद्युतदेविनं स्त्रीधर्मिणीं वरारोहाशोणितेनसमुक्षिता एकवस्त्रावपांडालीपांड
वानभ्यवेक्षत दृष्ट्वाहृतराज्याश्चदृष्ट्वाहृतस्त्रियः अपेतांसर्वकामेभ्योदासभाववशंगतान् धर्मपाशपरिक्षिप्तानशक्ता
निवविक्रमे क्रुद्धांनहंतीरुच्छांडुःखितांकुरुसंसदि दुर्योधनश्चकणश्चकटुकान्यमभाषता इतिसर्वामिदंराजन्नाकुलं
प्रतिष्ठातिमे धृतराष्ट्रः तस्याःरूपणवस्तुर्ध्याप्रदेहतापिमेदिनी अपिशेषंभवेदद्यपुत्राणांममसंजय भरतानांस्त्रि
यःसवांगाधार्यासहसंगताः प्रहृष्टाशनेरवान्नादांक्षुत्वाकल्लासभागता अग्निहोत्राणिसायाद्विनवां दूयंतसर्वशः
ब्राह्मणाःकुपिताश्चासन्द्रोपद्याविप्रकर्षणे आसीत्सर्वतकोघोरोनिर्घातःसुमहानभूत् दिवउल्काश्चापतंतराकुश्चकि
मुपेयिवान् अपर्वणिमहाघोरंप्रजानांजनयन्मयं तथैवरथशाठसुप्रादुरासीदुताशनः धृजाश्चापिव्यशीर्यंतभारताना

सभा०

७४

मभूतये दुर्योधनस्याग्निहोत्रे प्राक्कोशन्धैरवंशिवाः ततस्तान्प्रत्यभाषन्तरासभाः सर्वतोदिशं प्रातिष्ठततो द्रोणेभीष्मे
एतसहस्रं त्रयं रूपं श्रसोमस्तत्र बालीकश्च महामनाः ततोहमब्रुवन्तत्र विदुरेण प्रवोदितः वरं ददामि ते कल्लकाक्षितं यद्यदि
कसि अष्टाणां तत्र पांवाली पांडवानामितौ जसः सरथान्सधनुः कस्तानदासां सासती तदा अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो विदु
रः सर्वधर्मवित् एतदंताहिभरताय दः कल्लासं भागता एषा पांवाली राजस्य सुता वै श्रीरनुत्तमा पांवाली पांडवानेताम्
देवस्त्वेषां पसर्पति तस्याः पार्थाः परिक्लेशं न क्षं स्यंति दमर्षणाः वृक्षयो वामदेहासाः पांवाला वामहौ जसः तेन सत्याभि
संधेन वासुदेवेन रक्षिताः आगमिष्याति वीभत्सुः पांवलैरभिसंवृतः तेषां मध्ये महद्वासा भीमसेनो महामनाः
आगमिष्याति धुन्वानो गदां काळदूषणः ततो गाडी वनिर्घोषं श्रुत्वा पार्थस्य धीमतः गदावर्गं भीमस्य नालं
सुदुर्नराधिपाः शमो मेरोरते नित्यं पार्थस्तत्र न विग्रहः कुरुष्यो हि स दामन्ये पांडवान्बलवतरान् तथा हि बलवा
नो जासु जरासंधो महाबलः बाहुप्रहरणेनैव भीमेन युधिपातितः तस्य ते शम एवास्तु पांडवैर्मरुतर्षित उभयोः प
क्षयो युक्तं क्रियतामविशंकया एवं कृते महाराज परं श्रेयमवाप्स्यसि एवं गावगुणोऽसत्रो धर्मार्थसाहितवक्ः उ
क्तवान् गृहीतं वमया पुत्रपरीक्षया क इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्या सभा
पर्वण्यनुद्धूतं समाप्तमिति ७५ अस्यानुआरण्यकं पर्वण्यविषयि तस्यायमाद्यः श्लोकः जनमेजयः

सभा०

७५

सभापर्वकथां श्रुत्वा वासां विविधानि वदितुं शक्यं चान्यंगाश्चैव दद्याद्विज्ञानुसारतः । प्रीतये देवता नैवेद्योद्देहि
जमुख्यके वाचके तु सुसंतुष्टे तुष्टाः स्युः सर्वे देवताः । ब्राह्मणाभोजयेच्छक्ता पायसेः सर्पिषा सितैः एवं कृते सभा
पर्वण्यनुद्धूतं समाप्तमिति ७५
एवं द्यूतजिताः पार्थाः कोपिताश्च दुरात्मभिः धार्तराष्ट्रैः सहामात्यैर्निहत्यादिजसत्तम कृत्वा तांश्चास्मिन्पर्वणि
मया भिगमनं सभानिर्माणं सभाप्रेवेशः नारदागमनं कश्चित्पुत्रः देवसभावर्णनं राजसूयमंत्रः जरासंधोत्पत्तिः
वधश्च राजमोक्षणं दिग्विजयः राजसूयः राज्ञामागमनं बल्यहरणं राज्ञानियोगः अर्घ्योपिहरणं शिशुपाव
कोपः वधश्च यज्ञसमाप्तिः वासुदेवाभिगमनं दुर्योधननिवासः सभायां दुर्योधनावहासः दुर्योधनामर्षः दु
र्योधनविंता धृतराष्ट्रमंत्रः पांडवाद्धानं द्यूतं पराजयः राजहरणं द्रौपदीप्रकर्षणं द्रौपदीवस्त्रहरणं द्रौपदीवाक्यं
पांडवराश्रयः अनुद्धूतं वनप्रस्थापनं इति इति सभापर्वसमाप्तिमगमत् ७५ श्लोके १६२५ सुभानु
वर्षमाघशुद्धद्वितीयायां गुरौ सावसदा शिवोपरागमस्तु श्रीरक्तं शुभमस्तु सर्वजगतः श्रीः

उत्तरदिग्दक्षः ३५ मङ्गलः ३३

66

10/12/12

१। सप्तमोऽध्यायः ॥

515361 1956-1957 1958-1959 1960-1961 1962-1963 1964-1965 1966-1967 1968-1969 1970-1971 1972-1973 1974-1975 1976-1977 1978-1979 1980-1981 1982-1983 1984-1985 1986-1987 1988-1989 1990-1991 1992-1993 1994-1995 1996-1997 1998-1999 2000-2001 2002-2003 2004-2005 2006-2007 2008-2009 2010-2011 2012-2013 2014-2015 2016-2017 2018-2019 2020-2021 2022-2023 2024-2025 2026-2027 2028-2029 2030-2031 2032-2033 2034-2035 2036-2037 2038-2039 2040-2041 2042-2043 2044-2045 2046-2047 2048-2049 2050-2051 2052-2053 2054-2055 2056-2057 2058-2059 2060-2061 2062-2063 2064-2065 2066-2067 2068-2069 2070-2071 2072-2073 2074-2075 2076-2077 2078-2079 2080-2081 2082-2083 2084-2085 2086-2087 2088-2089 2090-2091 2092-2093 2094-2095 2096-2097 2098-2099 2100-2101 2102-2103 2104-2105 2106-2107 2108-2109 2110-2111 2112-2113 2114-2115 2116-2117 2118-2119 2120-2121 2122-2123 2124-2125 2126-2127 2128-2129 2130-2131 2132-2133 2134-2135 2136-2137 2138-2139 2140-2141 2142-2143 2144-2145 2146-2147 2148-2149 2150-2151 2152-2153 2154-2155 2156-2157 2158-2159 2160-2161 2162-2163 2164-2165 2166-2167 2168-2169 2170-2171 2172-2173 2174-2175 2176-2177 2178-2179 2180-2181 2182-2183 2184-2185 2186-2187 2188-2189 2190-2191 2192-2193 2194-2195 2196-2197 2198-2199 2200-2201 2202-2203 2204-2205 2206-2207 2208-2209 2210-2211 2212-2213 2214-2215 2216-2217 2218-2219 2220-2221 2222-2223 2224-2225 2226-2227 2228-2229 2230-2231 2232-2233 2234-2235 2236-2237 2238-2239 2240-2241 2242-2243 2244-2245 2246-2247 2248-2249 2250-2251 2252-2253 2254-2255 2256-2257 2258-2259 2260-2261 2262-2263 2264-2265 2266-2267 2268-2269 2270-2271 2272-2273 2274-2275 2276-2277 2278-2279 2280-2281 2282-2283 2284-2285 2286-2287 2288-2289 2290-2291 2292-2293 2294-2295 2296-2297 2298-2299 2300-2301 2302-2303 2304-2305 2306-2307 2308-2309 2310-2311 2312-2313 2314-2315 2316-2317 2318-2319 2320-2321 2322-2323 2324-2325 2326-2327 2328-2329 2330-2331 2332-2333 2334-2335 2336-2337 2338-2339 2340-2341 2342-2343 2344-2345 2346-2347 2348-2349 2350-2351 2352-2353 2354-2355 2356-2357 2358-2359 2360-2361 2362-2363 2364-2365 2366-2367 2368-2369 2370-2371 2372-2373 2374-2375 2376-2377 2378-2379 2380-2381 2382-2383 2384-2385 2386-2387 2388-2389 2390-2391 2392-2393 2394-2395 2396-2397 2398-2399 2400-2401 2402-2403 2404-2405 2406-2407 2408-2409 2410-2411 2412-2413 2414-2415 2416-2417 2418-2419 2420-2421 2422-2423 2424-2425 2426-2427 2428-2429 2430-2431 2432-2433 2434-2435 2436-2437 2438-2439 2440-2441 2442-2443 2444-2445 2446-2447 2448-2449 2450-2451 2452-2453 2454-2455 2456-2457 2458-2459 2460-2461 2462-2463 2464-2465 2466-2467 2468-2469 2470-2471 2472-2473 2474-2475 2476-2477 2478-2479 2480-2481 2482-2483 2484-2485 2486-2487 2488-2489 2490-2491 2492-2493 2494-2495 2496-2497 2498-2499 2500-2501 2502-2503 2504-2505 2506-2507 2508-2509 2510-2511 2512-2513 2514-2515 2516-2517 2518-2519 2520-2521 2522-2523 2524-2525 2526-2527 2528-2529 2530-2531 2532-2533 2534-2535 2536-2537 2538-2539 2540-2541 2542-2543 2544-2545 2546-2547 2548-2549 2550-2551 2552-2553 2554-2555 2556-2557 2558-2559 2560-2561 2562-2563 2564-2565 2566-2567 2568-2569 2570-2571 2572-2573 2574-2575 2576-2577 2578-2579 2580-2581 2582-2583 2584-2585 2586-2587 2588-2589 2590-2591 2592-2593 2594-2595 2596-2597 2598-2599 2600-2601 2602-2603 2604-2605 2606-2607 2608-2609 2610-2611 2612-2613 2614-2615 2616-2617 2618-2619 2620-2621 2622-2623 2624-2625 2626-2627 2628-2629 2630-2631 2632-2633 2634-2635 2636-2637 2638-2639 2640-2641 2642-2643 2644-2645 2646-2647 2648-2649 2650-2651 2652-2653 2654-2655 2656-2657 2658-2659 2660-2661 2662-2663 2664-2665 2666-2667 2668-2669 2670-2671 2672-2673 2674-2675 2676-2677 2678-2679 2680-2681 2682-2683 2684-2685 2686-2687 2688-2689 2690-2691 2692-2693 2694-2695 2696-2697 2698-2699 2700-2701 2702-2703 2704-2705 2706-2707 2708-2709 2710-2711 2712-2713 2714-2715 2716-2717 2718-2719 2720-2721 2722-2723 2724-2725 2726-2727 2728-2729 2730-2731 2732-2733 2734-2735 2736-2737 2738-2739 2740-2741 2742-2743 2744-2745 2746-2747 2748-2749 2750-2751 2752-2753 2754-2755 2756-2757 2758-2759 2760-2761 2762-2763 2764-2765 2766-2767 2768-2769 2770-2771 2772-27